

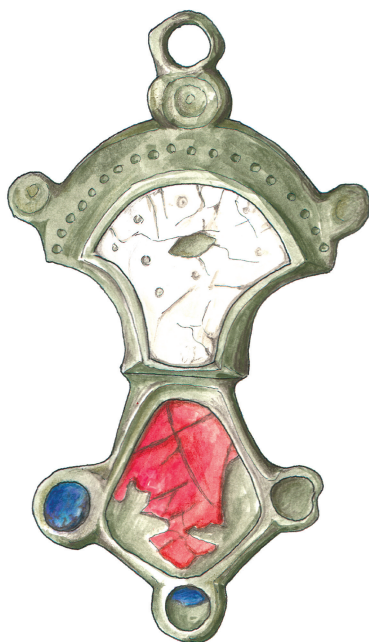
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXVIII
2017

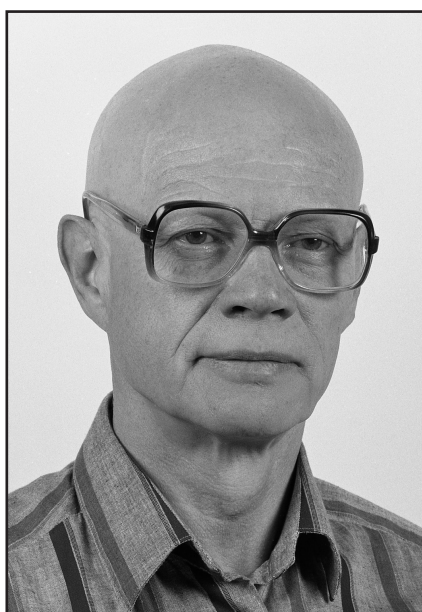

WARSZAWA 2017 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXVIII

Tom ten Redakcja poświęca pamięci

dr. Jana Jaskanisa
(19.07.1932–28.11.2016)

w latach 1980–2001

*Dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego
i Redaktora Naczelnego „Wiadomości Archeologicznych”*

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
mgr Grażyna Orlińska, mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska,
mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board:

Przewodniczący / Chairman – prof. dr hab. Wojciech Nowakowski (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego),
prof. dr Audronė Bliujienė (Klaipėdos universitetas), prof. dr hab. Claus von Carnap-Bornheim (Stiftung
Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
prof. dr hab. Zbigniew Kobyliński (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego),
prof. dr hab. Jerzy Maik (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
prof. dr hab. Dieter Quast (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz),
prof. dr hab. Paweł Valde-Nowak (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. Aleksander Bursche, prof. dr hab. Andrzej Kokowski, dr hab. prof. UMCS Jerzy Libera,
prof. dr hab. Magdalena Mączyńska, prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr hab. Judyta Rodzińska-Nowak

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka,
Jacek Andrzejowski, Magdalena Małek, Magdalena Mączyńska,
Jan Schuster, Beverly Hirschel, Manuel García-Heras, Piotr Godlewski

Korekta / Proof-reading:

Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka z Chlebczyna. Rys.: Lidia Kobylińska i Anna Potoczny
Cover picture: the enamelled brooch from Chlebczyn. Drawing: Lidia Kobylińska and Anna Potoczny

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2017

© Autorzy, 2017

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXVIII

SPIS TREŚCI

Contents

DYSKUSJE

- Roger Bland, Ustawa *Treasure Act* i program *Portable Antiquities Scheme* w Anglii i Walii 3
The Treasure Act and Portable Antiquities Scheme in England and Wales
- Claus von Carnap-Bornheim, Ulf Ickerodt, Eicke Sieglöff, Archeologia landu Szlezwik-Holsztyn
a archeologia detektorystyczna 13
Archaeology of Federal State Schleswig-Holstein and Detector Archaeology
- Jan Schuster, *Sypiając z wrogiem?* Potencjał badawczy amatorskiej „archeologii detektorystycznej”
na przykładzie zabytków z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów z lat 2006–2014,
odkrytych w kraju związkowym Szlezwik-Holsztyn 19
Sleeping with the Enemy? The Scientific Potential of Amateur ‘Metal Detecting Archaeology’ on the Example of the Finds Dating
Back to the Roman Iron Age and the Migration Period, Discovered in 2006–2014 in the Federal State of Schleswig-Holstein
- Maciej Trzciniński, Raz jeszcze o poszukiwaniu zabytków w Polsce. Między teorią i praktyką 33
A New Contribution on Amateur Metal Detecting in Poland. Between Theory and Practice

ROZPRAWY

- Agata Chilińska-Frühboes, Zapinki oczkowe serii pruskiej z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo 45
Eye Brooches of the Prussian Series from the Territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture

MISCELLANEA

- Piotr Mączynski, Anna Zakościelna, O *pierwszych grobach kultur ceramik wstęgowych w Polsce* – raz jeszcze.
Inwentarze krzemienne grobów kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska *Grodzisko II* w Złotej w świetle
analizy traseologicznej 107
Another Assessment of “the First Danubian Culture Graves from Poland”. Use-wear Analysis of Flint Inventories
from Lublin-Volhynian Culture Graves at Złota, Site *Grodzisko II*
- Mirosława Andrzejowska, Brązy ze Słupi – historia niedokończona 119
Bronzes from Słupia – an Incomplete Story
- Fernando Agua, Juan F. Conde, Manuel García-Heras, Urszula Kobylińska, Zbigniew Kobyliński,
Badania archeometryczne ceramiki z wczesnej epoki żelaza ze Starego Kraju na Ziemi Lubuskiej 147
Archaeometric studies on the Early Iron Age pottery from the Stary Kraj (Old Country) Region in the Lubusz Land
- Jacek Andrzejowski, Andrzej Maciałowicz, Między Północą a Południem. Zespół osadniczy
z późnej epoki żelaza w Jarnicach nad Liwcem w świetle dalekosiężnych powiązań 179
Between the North and the South. Wide-ranging Connections of the Late Iron Age settlement Complex at Jarnice
on the Liwiec River

ODKRYCIA

Witold G r u ż d ź, Katarzyna P y ż e w i c z, Dominik Kacper P ł a z a, Znaleźisko dwóch sierpów z krzemienia ożarówskiego w Dwikozach, pow. sandomierski Two Sickles Made of Ożarów Flint Found at Dwikozy, Sandomierz County	235
Bartłomiej K a c z y ń s k i, Ponownie odkryta szpila z tarczową główką z Siedlimowa, pow. mogileński Revisiting the Pin with a Disc-shaped Head from Siedlimowo, Mogilno County	240
Anna D r z e w i c z, Pierścień napierśnika kultury pomorskiej z Woli Pasikońskiej, pow. warszawski zachodni – przykład pradziejowego recyklingu A Ring from a Pomeranian Culture Pectoral, Wola Pasikońska, Warsaw-West County – a Case of Some Prehistoric Recycling	247
Agnieszka K r z y s i a k, Karol D z i ę g i e l e w s k i, Aldona G a r b a c z - K l e m p k a, Pierścień brązowego napierśnika z wczesnej epoki żelaza z miejscowości Dziechlino-Leśnice koło Łęborka A Ring from Early Iron Age Bronze Collar from Dziechlino-Leśnice near Łębork	257
Bożena B r y ń c z a k, Figurka „wilka ogniowego” z osady w Chyżynach, pow. miński The ‘Firedog’ from the Settlement at Chyżyny, Mińsk Mazowiecki County	266
Katarzyna W a t e m b o r s k a - R a k o w s k a, Wisior w typie <i>Șimleul Silvaniei</i> z Czerska na Urzeczu A Pendant of type <i>Șimleul Silvaniei</i> from Czersk in Urzecze	270
Jacek A n d r z e j o w s k i, Unikatowa zapinka emaliowana z Chlebczyna na południowym Podlasiu A Unique Enamelled Brooch from Chlebczyn in Southern Podlasie	275
Ireneusz J a k u b c z y k, Wojciech S i c i ń s k i, Odkrycie trzech naczyń brązowych na osadzie kultury przeworskiej w Powodowie Drugim, pow. poddębicki Three Roman Bronze Vessels from the Settlement of Przeworsk Culture at Powodów Drugi, Poddębice County	281
Małgorzata K u r z y ń s k a, Jacek A n d r z e j o w s k i, Cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich z Parsk, powiat grudziądzki Roman Period Cemeteries at Parski, Grudziądz County	287
Małgorzata K u r z y ń s k a, Nieznane materiały z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Ostrowitem na ziemi dobrzyńskiej Newly Published Materials from Past Investigation of the Roman Period Cemetery at Ostrowite, County Rypin	296
Konstantin N. S k v o r c o v, Mirosław R u d n i c k i, Nowe odkrycia zapinek płytkowych z Sambii i Natangii New Finds of Bow Brooches from Sambia and Natangia	302
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	311

AGATA CHILIŃSKA-FRÜBOES

ZAPINKI OCZKOWATE SERII PRUSKIEJ
Z TERENU KULTURY DOLLKEIM-KOVROVOEYE BROOCHES OF THE PRUSSIAN SERIES FROM THE TERRITORY
OF THE DOLLKEIM-KOVROVO CULTURE

Abstract: *The Dollkeim-Kovrovo Culture was a part of the so-called stylistic community, formed in the Early and the Younger Roman Period by the Wielbark, Przeworsk and West Balt Cultures. One manifestation of this community is the appearance of eye brooches of the Prussian series, which in phase B2 were the most popular form of brooch worn by the Dollkeim-Kovrovo people. More than two hundred eye brooches of the Prussian series recorded in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture is discussed both in terms of their classification and chronology. Over a half belong to late types – A.60–61, whereas earlier forms – types A.57–59 are represented by just 20 specimens. Other variants (A.62, A.63 and A.64) are much less numerous. The data collected so far shows that the Dollkeim-Kovrovo Culture, next to Zone A of the Wielbark Culture, was one of the centres of production of eye brooches of Prussian series.*

Key words: *Dollkeim-Kovrovo Culture, eye brooches, Early Roman Period*

Słowa kluczowe: *kultura Dollkeim-Kovrovo, zapinki oczkowe, wczesny okres wpływów rzymskich*

Kultura Dollkeim-Kovrovo (W. Nowakowski 1996) obejmowała swoim zasięgiem Półwysep Sambijski, dorzecze Pregoly oraz obszar pomiędzy dolną Pasłęką a środkową Łyną, a więc przede wszystkim dzisiejszy obwód kaliningradzki Federacji Rosyjskiej (W. Nowakowski 1996, mapa 2; A. Chilińska-Früboes 2016a, mapa 1). W ostatnich latach na jej terenie miały miejsce liczne badania

wykopaliskowe, jednak ich wyniki publikowano tylko sporadycznie (np. T. Ibsen, K. N. Skvorzov 2005; 2015; V. I. Kulakov 2007; K. N. Skvorcov 2007; 2014; O. A. Homákova, P. S. Uspenskij 2015). Podstawowym źródłem wiedzy o kulturze Dollkeim-Kovrovo pozostają materiały archiwalne² dotyczące badań archeologicznych

¹ Artykuł powstał w ramach realizowanego w latach 2012–2015 projektu *Zapinki z wczesnego okresu wpływów rzymskich (fibule grup II–IV wg klasyfikacji Oscara Almgrena) na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo. Studia nad rolą fibul jako wyznacznika chronologiczno-kulturowo-etnicznego* sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (DEC-2011/03/N/HS3/00925; por. A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 81–119), zaś częściową kwerendę przeprowadziłam w trakcie pracy przy projekcie *Forschungskontinuität und Kontinuitätsforschung – Siedlungsarchäologische Grundlagenforschung zur Eisenzeit im Baltikum*, finansowanym przez Akademie der Wissenschaften und der Literatur w Moguncji.

² Za udostępnienie materiałów archiwalnych i zabytków oraz zgodę na ich publikację uprzejmie dziękuję: Panom prof. dr. Clausowi von Carnap-Bornheimowi i dr. Volkerowi Hilbergowi z Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie w Szlezewiku, Panu Perowi Dahlowi z Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för Arkiv och bibliotek, w Sztokholmie, Panom Horstowi Junkerowi, dr. Heino Neumayerowi i Horstowi Wiederowi oraz Pani Izabeli Szter z Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Paniom Ülli Tamli i Mirji Ots z archiwum Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu w Tallinie, Panu dr. hab. Mirosławowi J. Hoffmannowi z Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie oraz Panu dr. Peterowi Wörsterowi i Pani Dorothee Goeze z Johann Gottfried Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-

Tab. 1. Fibule oczkowe serii pruskiej ze stanowisk kultury Dollkeim-Kovrovo (A.62* – razem z formami A.60/62 i A.61/62)
Table 1. Eye brooches of the Prussian series from the sites of the Dollkeim-Kovrovo Culture (A.62* – with variants A.60/62 and A.61/62)

Typ/wariant	57	58/59	60	61	60 lub 61	62*	63	64	?
liczba zapinek	5	13	37	72	13	7+4	3	4	48
liczba zapinek o niepewnej klasyfikacji	2	2	3	2	0	1+0	0	4	5
Σ	7	15	40	74	13	8+4	3	8	53
Σ	225								

przebiegających na Półwyspie Sambijskim przez badaczy pruskie – od drugiej połowy XIX wieku aż po czasy II wojny światowej.

Zabytki odkrywane na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo są niezwykle istotne w dyskusji o tzw. wspólnotę stylistyczną obejmującą we wczesnym, ale także w młodszym okresie wpływów rzymskich terytoria kultur wielbarskiej i przeworskiej oraz obszar zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego (J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, s. 282). Efektem owej wspólnoty było m.in. pojawienie się na wspomnianych obszarach we wczesnym okresie wpływów rzymskich zapinek oczkowych serii pruskiej. W fazie B₂ stanowiły one najpopularniejszą formę fibul noszonych przez ludność kultury Dollkeim-Kovrovo.

Zapinki oczkowe serii pruskiej zawsze wykonywano ze stopów miedzi. Od egzemplarzy serii głównej odróżnia je obecność na nóżce par wybijanych koncentrycznych okręgów – tzw. oczek. U typów A.57–61³ cięciwa i sprężyna mają postać wąskiej taśmy o prostokątnym

przekroju, u wariantów A.62–64 – wykonane są z drutu o przekroju kolistym. Wzdłuż kabłąka zwykle biegnie pas pseudofiligranulacji, a na nóżce niekiedy znajduje się nacinany trójkąt. Niemal wszystkie mają górną cięciwę przytrzymywaną płaskim haczykiem (O. Almgren 1897, s. 29–33, tabl. III:57–64). Egzemplarze serii pruskiej były rozpowszechnione na terenie całego *Barbaricum*, ale ich wyraźne skupiska notowane są nad dolną Wisłą, we wschodniej strefie kultury przeworskiej oraz na obszarach kultur Dollkeim-Kovrovo i bogaczewskiej (J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, s. 282–283, ryc. 4; por. U. Pfeiffer-Frohnert 1998, s. 126, 128, ryc. 1). Jedynie sporadycznie zapinki serii pruskiej znajdowane są w prowincjach rzymskich (por. E. Riha 1979, s. 70, tabl. 7:211.212; 1994, s. 67, tabl. 6:1974; J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, s. 285, ryc. 6:c), tym bardziej więc intryguje odkrycie ponad dwustu takich fibul w *Augusta Vindelicum* (Augsburg w Szwabii; L. Bakker 1993, s. 106; 2002, s. 263–264, ryc. 3). Towarzyszące im odpady produkcyjne świadczą, że zapinki te wyprodukowano w miejscowym warsztacie – prawdopodobnie miały one trafić, jako dary lub towar handlowy, do ludów barbarzyńskich (M. Mączyńska 2004, s. 214; 2011, s. 27).

Z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo znanych jest ponad dwieście zapinek oczkowych serii pruskiej⁴ (Listy 1–10; Tab. 1). Ponad połowa z nich to formy późne – typów A.60 i A.61, o kabłąku przewężonym przy główce, podczas gdy do form wcześniejszych – typy A.57–59, o kabłąku rozszerzonym przy główce, zaliczyć można zaledwie ok. 20 egzemplarzy. Ponadto po kilka fibul należy do wariantów A.62 (z formami A.60/62 i A.61/62), A.63 i A.64. Blisko jednej czwartej zapinek serii pruskiej, bądź to zachowanych fragmentarycznie, bądź znanych tylko z lakonicznych wzmianek, nie udało się za-

-Gemeinschaft w Marburgu. Panu Konstantinowi N. Skvortcovowi z Instytutu archeologii Rosyjskiej akademii nauk (Институт археологии Российской академии наук) wdzięczna jestem za zgodę na zamieszczenie w artykule informacji o nieopublikowanych wynikach jego badań wykopaliskowych, a także informacji z jego prywatnego archiwum dotyczących prac badawczych prowadzonych na terenie obwodu kaliningradzkiego.

³ W artykule zastosowałam następujące klasyfikacje: Oscara Almgrena (1897) dla zapinek, z uzupełnieniami Jochena Garbscha (1965) dla zapinek norycko-panońskich, Jacka Andrzejowskiego (1994) dla zapinek mieszanej grupy II/IV, oraz własnej (A. Chylińska-Drapella 2010, przyp. 8) dla zapinek typu A.72, Bernharda Beckmanna (1969) dla szpil, Christamarii Beckmann (1969) dla pierścionków, Marcina Biborskiego (1978) dla mieczy, Zaigi Blumbergs (1982) dla aplikacji „czepca”, Jochena Garbscha (1965) dla nakładek na pas, Jerzego Ginalskego (1991) dla ostróg kabłąkowych, Martina Jahna dla umbimaczy (1916) oraz dla ostróg krzesłowatych (1921), Mirosława Jonakowskiego (1996) dla krzesiw, Renaty Madydy-Legutko dla sprzączek (1987) i okuć końca pasa (2011), Aleksandry Rzeszotarskiej-Nowakiewicz (2010) dla naszyjników z trąbkowatymi zakończeniami, Sigrid Thomas (1960) dla grzebieni, i Herberta Jankuhna, z uzupełnieniami autorki (A. Chylińska-Frühboes 2016a, przyp. 3) dla bransolet sambijskich.

⁴ Większość uwzględnionych w artykule fibul pochodzi z badań prowadzonych przed II wojną światową. W ich wypadku podaję przede wszystkim nazwy niemieckie, jako że pod nimi stanowią one funkcjonują w literaturze (por. W. Nowakowski 1996). Nie miałam, niestety, możliwości wykorzystania informacji o wszystkich zapinkach odkrytych w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych po II wojnie światowej na terenie obwodu kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

klasyfikować do konkretnych typów (Zob. Lista 10; Tabl. 16:1.3.7.8.10.19–23, 17).

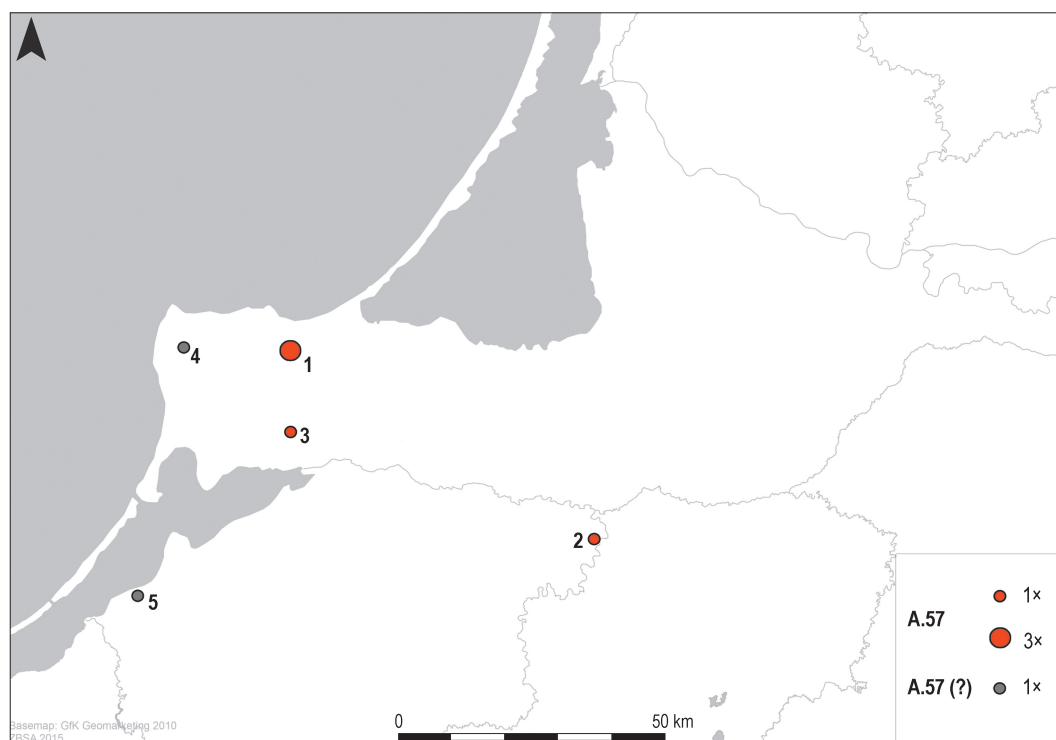
Fibule typów A.57 i A.58/59

Najwcześniejszą formę serii pruskiej stanowią zapinki typu A.57. Podobnie jak fibule serii głównej, na rozszerzeniu kabłąka przy główce (tzw. skrzydełkach) zdobione są wybijanymi okręgami, jednak po dwie lub trzy pary podobnych okręgów⁵ znajdują się także na ich nóżkach (O. Almgren 1897, s. 29–30, tabl. III:57). Na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo znaleziono przynajmniej pięć egzemplarzy typu A.57 (Zob. Lista 1; Ryc. 1; Tabl. 1). Do tego typu należała również, być może, fibula z Prigorino (Lista 1:5; Tabl. 1:5), nie można jednak wykluczyć, że w rzeczywistości reprezentowała ona typ A.52, zaś w dawn. *Bieskobnicken* (Lista 1:4, 2:10; Tabl. 1:4) znaleziono fragment fibuli serii pruskiej, pochodzącej, zdaniem H. Jankuhna (DSHI 100 La Baume 9, s. 114), od egzemplarza wczesnej formy tej serii (tj. typów A.57–59).

⁵Wedle O. Almgrena (1897, s. 30) dwie pary wybitych koncentrycznych okręgów na nóżce spotykane są tylko u egzemplarzy typu A.57, zaś u innych typów zapinek serii pruskiej występują po trzy pary „oczek”. Nie jest to jednak prawdą – zdobienie takie obecne jest, choć rzadko, także u form późniejszych, tj. u typów A.60 i A.61 (por. Tabl. 4:2d, 13:31).

Zapinki typów A.58 i A.59 nie mają „oczek” na główce, a tylko na nóżce. W klasyfikacji O. Almgrena (1897, s. 30, tabl. III:58–59) oba te typy odróżnia kształt rozszerzenia kabłąka oraz, w wypadku typu A.58 – nacięty trójkąt na nóżce. Obecnie jednak w literaturze są one zwykle określane łącznie – jako typ A.58/59 (por. J. Andrzejowski 1998, s. 54; S. Twardo 2003, s. 166). Rzadziej wspólnie opisywane są zapinki typów A.57 i A.58 (jako typ A.57/58), a osobno traktowany jest typ A.59 (M. Mączyńska 2004, s. 213–214; 2011, s. 25; por. U. Pfeiffer-Frohnert 1998, s. 126). Z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo znanych jest co najmniej 13 fibul typu A.58/59 (Zob. Lista 2; Ryc. 2; Tabl. 2, 3). Problematyczna jest klasyfikacja zapinki z grobu 28 z dawn. *Dollkeim* (Lista 2:11, 3:18) – sam zabytek zaginął, a na podstawie zachowanej fotografii (Tabl. 3:11₂) należałoby go zaliczyć do typu A.58/59, zaś opierając się na archiwalnym szkicu (Tabl. 3:11₁) – do typu A.60.

Na terenie kultury wielbarskiej fibule typów A.57–59 występowały w stadium B_{2a}, a egzemplarze typu A.57 pojawiły się – zdaniem R. Wołagiewicza – już w młodszym odcinku fazy B₁ (R. Wołagiewicz 1993, s. 24; por. M. Mączyńska 2004, s. 213; A. Cieśliński 2010, s. 55). Podobnie, tj. na stadium B_{2a} zapinki typów A.57–59 datowane są też we wschodniej strefie kultury przeworskiej (T. Dąbrowska 1997, s. 115; J. Andrzejowski 1998,

Ryc. 1. Mapa znalezisk zapinek typu A.57 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo (numeracja odpowiada liście 1).

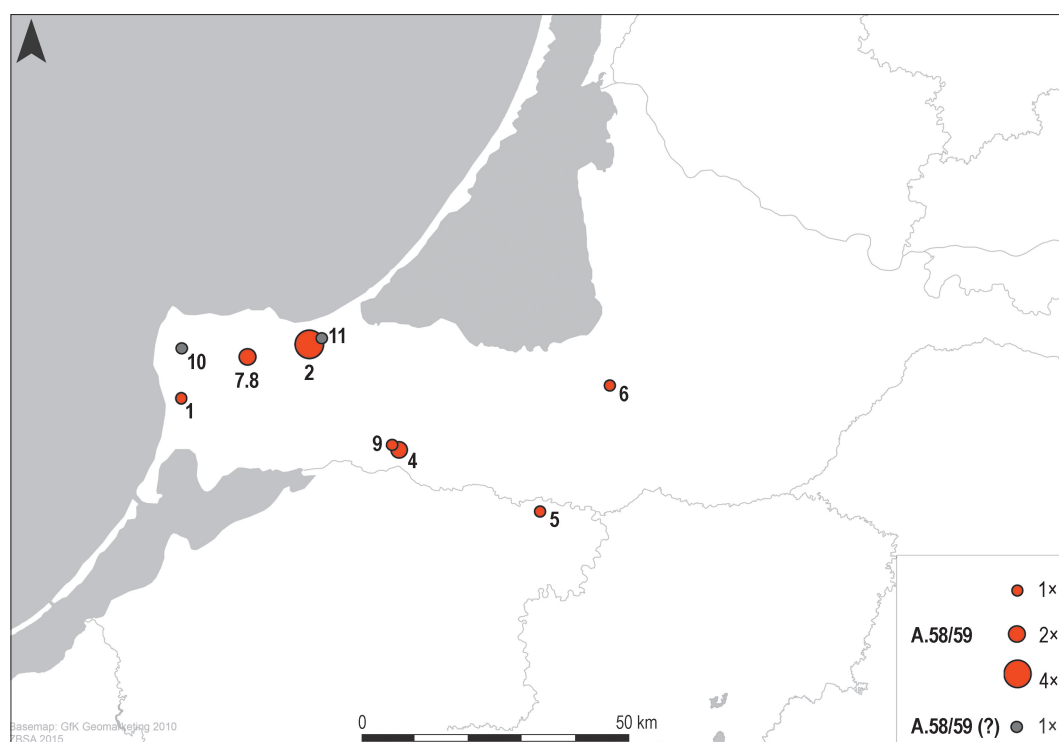
Oprac. graficzne (Ryc. 1–8): GIS-Abteilung ZBSA i A. Chilińska-Früboes

Fig. 1. Distribution of brooches type A.57 in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 1).

Graphic design (Figs 1–8): GIS-Abteilung ZBSA & A. Chilińska-Früboes

s. 107; M. Mączyńska 2004, s. 213, tab. 1; 2011, s. 25). Na stanowiskach kultury Dollkeim-Kovrovo fibule typów A.57–59 znajdowano w obiektach zawierających m.in. zapinki wariantu 1. typu A.72, wariantu Garbsch 238m oraz typów A.60 i A.111, a także nieokreślone bliżej fibule oczkowe serii pruskiej (por. Tab. 2, 3). Egzemplarze wariantu Garbsch 238m występowały w prowincjach rzymskich od okresu panowania Klaudiusza po czasy Tytusa (J. Garbsch 1965, s. 63), co należy korelować ze stadiami B_{1b}–B_{2a} chronologii względnej (R. Wołgiewicz 1970, s. 239; 1981a, s. 82, ryc. 1; K. Godłowski 1985, s. 41–42). Okres występowania fibul wariantu 1.

typu A.72 ogranicza się do stadium B_{2a} (E. Blume 1912, s. 24; W. Nowakowski 1989, s. 148; A. Cieśliński 2010, s. 56; A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 124–125). Zbliżoną chronologię mają zapinki 7. serii V grupy Almgrena, jedynie wyjątkowo występujące jeszcze w stadium B_{2b} (M. Mączyńska 2011, s. 44–45). Z kolei na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo zapinki typu A.60 występowały przez całą fazę B₂, jednak najliczniejsze były w stadium B_{2a} (A. Chilińska-Drapella 2010, s. 9–10; A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 89–93). Fibuli typu A.58/59 odkrytej w grobie 9 z dawn. *Dollkeim* (Lista 2:2a) towarzyszyły dwa egzemplarze typu A.42 (BA, tabl. 7:362). Znajdują

Ryc. 2. Mapa znalezisk zapinek typu A.58/59 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo (numeracja odpowiada liście 2)
Fig. 2. Distribution of brooches type A.58/59 in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 2)

Tab. 2. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul typu A.57 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci
Table 2. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.57 with chronological and gender markers

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/ narzędzia
dawn. <i>Eisliethen</i> , stan. II, grób 4 (zob. Lista 1:1a)	1	A.72.1; Garbsch 238m	sambijska IF (2 egz.); z guzko- watymi zakończe- niami; z kulistymi zakończeniami	–	zawieszki (10–12 egz.)	naszyjnik z trąbko- watymi zakończe- niami 1.2	–
dawn. <i>Eisliethen</i> , stan. II, grób 5 (zob. Lista 1:1b)	2	–	–	sprzączka D6	paciorki (2 egz.)	naszyjnik z trąbko- watymi zakończe- niami 1.2	nóż/grot

Tab. 3. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul typu A.58/59 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci
Table 3. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.58/59 with chronological and gender markers

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/ narzędzia
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 2 (zob. Lista 2:1)	1	A.60; A.III.3 (2 egz.); A.111; tarczowata (1–2 egz.)	–	–	–	aplikacje (1–2? egz.); aplikacje „czepca” IA; za- wieszki (2 egz.)	nóż
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 9 (zob. Lista 2:2a)	1	A.42 (2 egz.); A.60; A.III.3	sambijska IA (2 egz.)	nakładki zbliż. do aplikacji „czepca” IIIC–D; nakładki zbliż. do Garbsch K	+	–	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 28 (zob. Lista 2:11)	1?	A.60, A.62 (2 egz.)	sambijska IA (2 egz.)	sprzączka typu C11	paciorek (2 egz.?)	pierścioneł 1; pierścioneł 2	?
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 31 (zob. Lista 2:2b)	1	A.III.3 (1–2? egz.)	–	–	–	–	ostroga Jahn 23–24; grot (2 egz.); siekiera tulejowata; nóż (2 egz.); oselka; krzesak
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 33 (zob. Lista 2:2c)	1	–	z guzkowatymi zakończeniami (2 egz.)	–	–	–	–
dawn. <i>Eisliethen/ Roßgarten</i> , grób BN (zob. Lista 2:3)	1	–	–	–	–	–	ostroga Jahn 23–24 (2? egz.); grot; nóż (?)
dawn. <i>Imten</i> , grób 15 (zob. Lista 2:5)	1	A.60; A.III.3 (?); szpila zapinki (?)	z taśmy	sprzączka D1; sprzączka (?); okucie końca pasa zbliż. do 1/3; aplikacja pasa (?)	+	–	szczypczyki
dawn. <i>Regehenen</i> , stan. II, grób F (zob. Lista 2:8)	1	–	–	sprzączka C4 (?); rurkowate okucie brzegu rzemienia	–	–	toporek; nóż

one wprowadzie analogie w stadiach B_{2a–b}, niemniej naj-
liczniej spotykane były w stadium B_{2b} (A. Chilińska-Frü-
boes 2016a, s. 55–62; por. R. Wołagiewicz 1981, ryc. 1).
Warto jednak zwrócić uwagę, że zapinka oczkowata
z tego grobu była w starożytności naprawiana, możliwe
więc, że używana była dłużej niż większość fibul typu
A.58/59. Z kolei w grobie 15 z dawn. *Imten* oprócz fibu-
li typu A.58/59 (Lista 2:5), odkryto m.in. okucie końca
pasa zbliżone do odmiany 3. typu 1. (A. Chilińska-Frü-
boes 2016b, s. 129; 2016c, tabl. 118:2). Podobne egzem-
plarze pojawiły się na terenie kultury wielbarskiej w sta-
dium B_{1b} i występowały także w fazie B₂, ale głównie w jej
wcześniejszym stadium (R. Madyda-Legutko 2011, s. 23).

Wyposażenie obiektu F z dawn. *Regehenen*, stan. II⁶ (Li-
sta 2:8) – sprzączka z kolcem przedłużonym w skuw-
kę typu C4 (?) i żelazny toporek⁷ (SMB-PK/MVF⁸, PM-
IXd 8, PM-A 1007/1, s. 54–55/k, 64/k, 67/k) – wyraźnie

⁶ W artykule stanowisku w dawn. *Regehenen* badanemu w XIX wieku nadałam nr I, a badanemu w latach 30. XX wieku – nr II.

⁷ Opisane w źródłach odpowiednio jako: *Aehnlich Gaerte*, *Urgesch. Abb. 134h* oraz *eine eiserne Axt vom Typus Gaerte*, *Urgesch. Abb. 147a* (*Rominten*) (por. W. Gaerte 1929, ryc. 134:h, 147:a).

⁸ Nie miałam możliwości zapoznania się z oryginalną dokumentacją archiwalną, a jedynie z jej kserokopią. Nadana w MVF numeracja kart oryginałów i ich kopii jest różna, co oznaczyłam odpowiednio literami „o” i „k”.

nawiązuje do inwentarzy grobów kultury bogaczewskiej z młodszego odcinka jej 1. horyzontu, synchronizowanego ze schyłkiem fazy B₁ i ze stadium B_{2a} (por. P. Iwanicki, A. Juga-Szymańska 2007, s. 59).

Na tej podstawie należy przyjąć, że zapinki typów A.57–59 występowały na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo w stadium B_{2a}, a więc ich chronologia nie różni się od przyjętej dla analogicznych zapinek znanych z terytorium kultur wielbarskiej i przeworskiej. Fibule te nie są zbyt liczne, a ich znaleziska nie tworzą na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo żadnych skupisk (Ryc. 1, 2), niemniej najwięcej egzemplarzy pochodzi z północnej części Półwyspu Sambijskiego – z okolic nasady Mierzei Kurońskiej, który to obszar był jednym z dwóch miejsc krystalizowania się tej kultury w fazach B₁–B_{2a} (A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 81, 88, 120, 175, 217; w druku a). Zapinki typów A.57–59 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo były noszone przez kobiety i przez mężczyzn – pochodzą bowiem zarówno z grobów zawierających ozdoby, jak i wyposażonych w uzbrojenie i narzędzia.

Fibule typów A.60 i A.61

Większość zapinek serii pruskiej odkrytych na stanowiskach kultury Dollkeim-Kovrovo należy do typów A.60 (ok. 40 egz.; Zob. Lista 3; Tabl. 4–6, 7:10.14–16), A.61 (ok. 70 egz.; Zob. Lista 4; Tabl. 7:1.2, 8–12, 13:28–31.33); 13 egz., z uwagi na stan ich zachowania, można było zaklasyfikować tylko ogólnie do typu A.60–61 (Zob. Lista 5; Tabl. 13:1.2.6–8). Od fibul typów A.57–59 odróżnia je zwężenie kabłąka przy główce. Zapinki typu A.60 zaopatrzone są w niewielki, zwykle nieregularnie prostopadłościenny grzebyk między kabłąkiem a nóżką, którego brak u zapinek typu A.61. Wzdłuż kabłąków fibul typów A.60–61 zwykle biegnie pas pseudofiligranulacji, a na końcu nóżki niekiedy znajduje się nacinany trójkąt (O. Almgren 1897, s. 30, tabl. III:60.61). Zapinki typów A.60–61 były produkowane masowo i nie dbano o ich staranne wykonanie. Na swoistą bylejąkość tych fibul zwrócił uwagę O. Almgren: *Schon die Fig. 60 nicht eben hübsch, aber sie behält doch noch ziemlich den Charakter der älteren Formen. Sehr unschön ist dagegen die Fig. 61, aus einer gar nicht gegliederten, gegen das Fussende sich stark verbreiternden Platte bestehend, deren Kanten sehr uneben fortlaufen.* (O. Almgren 1897, s. 30). Jeszcze dosadniej wyraził się K. Voigtmann, określając jedną z nich jako *jüngste vulgäre Form* (SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1007/2, s. 114/k).

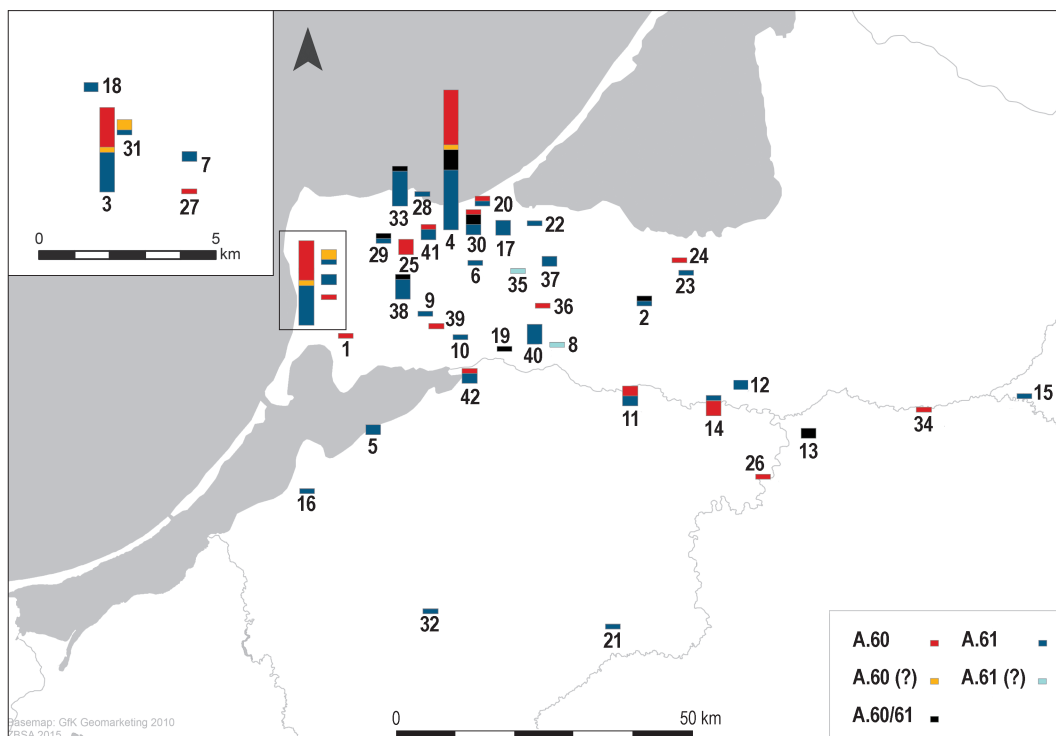
Zapinki typów A.60 i A.61 występują na rozległym obszarze (U. Pfeiffer-Frohnert 1998, s. 129, mapy 3–5), tworzą jednak wyraźne skupiska nad dolną Wisłą oraz na terenie kultur Dollkeim-Kovrovo (Ryc. 3) i bogaczewskiej. Liczne egzemplarze pochodzą także ze wschodniej strefy kultury przeworskiej i z terenu kultury kurhanów

litewsko-łotewskich, nieco rzadsze są na obszarze grup zachodnioliteńskiej, dolnoniemieńskiej i środkowoliteńskiej, w Skandynawii oraz w Nadłabiu (M. Mączyńska 2004, s. 214, mapy 3–4; 2011, 26–27, ryc. 8; por. W. Nowakowski 1996, s. 152–155, mapa 3)⁹.

We wschodniej strefie kultury przeworskiej zapinki typów A.60–61 występowały w stadiach B_{2a–b}. Egzemplarze typu A.61 uznawane są za nieco późniejsze niż należące do typu A.60 (J. Andrzejowski 1998, s. 107; por. T. Dąbrowska 1997, s. 115, 118). Podobnie datowane są na terenie kultury wielbarskiej, przy czym fibule typu A.61 mają dłuższą chronologię od zaliczonych do typu A.60 (M. Mączyńska 2004, s. 213, tab. 1; 2011, s. 25, tab. 1). Na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo fibule typu A.60 również pojawiły się w stadium B_{2a} (A. Chilińska-Drapella 2010, s. 9–10) – w grobach towarzyszyły im (zob. Tab. 4) m.in. zapinki typu A.58/59 oraz 7. serii V grupy czy bransolety z guzkowatymi zakończeniami, ale też zapinka typu A.53 (dawn. *Dollkeim*, grób 27) czy fibula typu A.77–78 (dawn. *Moritten*, grób BN).

W grobie 19 z dawn. *Groß Ottenhagen* oprócz zapinki typu A.60 (Lista 3:4a) odkryto m.in. umbo typu Jahn 7b i ostrogi zbliżone do wariantu C1b (W. La Baume 1941, s. 5, ryc. 1:h.i.k). W kulturze przeworskiej analogiczne umba występowały w stadium B_{2a} (K. Godłowski 1992, s. 72), zaś ostrogi w fazach B₁–B_{2a} (por. J. Ginalska 1991, s. 58). Ostrogi tegoż wariantu towarzyszyły także zapince typu A.60 w grobie 16 z dawn. *Dollkeim* (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. XVI:8). Z kolei w grobie 8 z dawn. *Corjeiten* oprócz egzemplarza typu A.60 (Lista 3:2d) znaleziono fragmenty imacza typu Jahn 7 (M. Jahn 1916, s. 191; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 19 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 16:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 35, tabl. 61:3). Analogiczne imacze były charakterystyczne dla 3. grupy uzbrojenia kultury przeworskiej, datowanej na stadium B_{2a} (K. Godłowski 1992, s. 72). Ze wspomnianego grobu pochodzi również umbo typu Jahn 5 (M. Jahn 1916, s. 171, 178, 180; W. Nowakowski 1996, s. 35, tabl. 61:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 19 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 16:1). Podobne umbo towarzyszyło fibuli typu A.60 (Lista 3:11) odkrytej w grobie 1c z dawn. *Ringels* (Jahn, *Spuścizna*; Jankuhn, *Spuścizna*; M. Jahn 1916, s. 170, 184; O. A. Raduś, K. N. Skvorcov 2008, s. 136, ryc. 3:8). Na terenie przeworskim umba typu Jahn 5 były charakterystyczne dla 1. grupy uzbrojenia, datowanej na stadia B_{1a–b} (K. Godłowski 1992, s. 72), zaś w Skandynawii (typ 1) na młodszy odcinek fazy B₁ i wczesne stadium fazy B₂ (por. J. Ilkjær 1990, s. 272, ryc. 22:1). Należy jednak zaznaczyć, że na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo podobne umba znane są również ze stadium B_{2b} (A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 57), dato-

⁹W cytowanych pracach M. Mączyńska potraktowała łącznie typy A.59, A.60 i A.61.

Ryc. 3. Mapa znalezisk zapinek typu A.60–61 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo

Fig. 3. Distribution of brooches type A.60–61 in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture

1. dawn./former *Bludau*; 2. dawn./former *Caymen*; 3. dawn./former *Corjeiten*; 4. dawn./former *Dollkeim*; 5. dawn./former *Domnicksruh*; 6. dawn./former *Ekritten*; 7. dawn./former *Ellerhaus*; 8. dawn./former *Fürstenwalde*; 9. dawn./former *Greibau*; 10. dawn./former *Groß Friedrichsberg*; 11. dawn./former *Groß Ottenhagen*; 12. dawn./former *Heide*; 13. dawn./former *Holländerai*; 14. dawn./former *Imten*; 15. dawn./former *Kamsvikus*; 16. dawn./former *Keimkallen*; 17. dawn./former *Kiauten*; 18. dawn./former *Kirpehnen*; 19. dawn./former *Königsberg*, okolice; 20. dawn./former *Kunterstrauch*; 21. dawn./former *Liekeim*; 22. dawn./former *Lobitten*; 23. dawn./former *Löbertshof*; 24. dawn./former *Moritten*; 25. dawn./former *Pertelnicken*; 26. dawn./former *Plauen*; 27. dawn./former *Polennen*; 28. dawn./former *Rantau*; 29. dawn./former *Regehnen*; 30. dawn./former *Ringels*; 31. dawn./former *Sacherau*; 32. dawn./former *Schatzberg*; 33. dawn./former *Schlakalken*; 34. dawn./former *Schwägerau*; 35. dawn./former *Steinerkrug*; 36. dawn./former *Trausitten*; 37. dawn./former *Trömpau*; 38. dawn./former *Wiekau*; 39. dawn./former *Warglitten*; 40. Bol'soe Isakovo; 41. Gerojskoe; 42. Šossejnoe

wanie inwentarza grobu z dawn. *Corjeiten* trzeba zatem najpewniej ograniczyć do stadium B_{2a} . Natomiast w grobie 7 z dawn. *Dollkeim* poza zapinką typu A.60 (Lista 3:3b) odkryto sprzączkę typu B1 (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. X:11). Tego typu elementy stroju w innych rejonach *Barbaricum* datowane są przede wszystkim na fazy B_1 – B_{2a} , choć znane są również ze stadium B_{2b} (A. Cieśliński 2010, s. 68; por. R. Madyda-Legutko 1987, s. 12). Z tego samego grobu pochodzi również umbo typu Jahn 6 (M. Jahn 1916, s. 172, 182; W. Nowakowski 1996, tabl. 1:10; O. A. Raduś, K. N. Skvorcov 2008, ryc. 3:15; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 47–49 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 42:3), odpowiadające umbom 2. grupy grobów z bronią kultury przeworskiej, łączonej ze stadium B_{1c} (por. K. Godłowski 1992, s. 72), a także skandynawskim umbom typu 2, spotykanym w 1. i 2. grupie uzbrojenia, datowanych na późną część fazy B_1 oraz na fazę B_2 (por. J. Ilkjær 1990, s. 272, 276, ryc. 22:2). Na obszarze kultury bogaczewskiej umba typu Jahn 6

znane są z zespołów ze stadium B_{2b} i z młodszego okresu wpływów rzymskich (B. Kontny 2015, s. 309), zaś na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo występowały w stadiach B_{2a-b} ¹⁰. Ponadto z grobu 7 z dawn. *Dollkeim* pochodzi imacz typu Jahn 6 (W. Nowakowski 1996, tabl. 1:12; O. A. Raduś, K. N. Skvorcov 2008, ryc. 3:15; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 47 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 42:5). W Skandynawii analogiczne imacze datowane są na późne stadium fazy B_1 , a także na stadium B_{2a} (J. Ilkjær

¹⁰ W grobie IV–V z dawn. *Wiekau* oprócz umba typu Jahn 6 (K. Radatz 1993, ryc. 19:2) znaleziono naczynie typu *Dollkeim* (K. Radatz 1993, ryc. 19:13), charakterystycznego dla młodszego okresu wpływów rzymskich (por. W. Nowakowski 1996, s. 60). Odkryte w tym samym grobie okucie końca pasa, zbliżone do typu 3 (K. Radatz 1993, ryc. 19:8), znajduje analogie wśród zabytków ze stadiów B_{2b} – C_{1a} (por. R. Madyda-Legutko 2011, s. 41–42). Datowane na stadium B_{2b} umbo typu Jahn 6 mogło także pochodzić z grobu 65 z dawn. *Groß Ottenhagen* (A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 122 – tam dalsze źródła).

Tab. 4. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul typu A.60 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci
Table 4. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.60 with chronological and gender markers

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 1 (zob. Lista 3:2a)	3	A.62; tarczowata	-	sprzączka C10	-	pięścioneł 30	-
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 2 (zob. Lista 3:2b)	1	A.58/59; A.III.3 (2 egz.); A.111, tarczowata (1-2 egz.)	-	-	-	aplikacje (1-2? egz.); aplikacje „czepca” IA; zawieszki (2 egz.)	nóż
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 7 (zob. Lista 3:2c)	1	A.109	-	-	-	-	grot (2 egz.)
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 8 (zob. Lista 3:2d)	1/2 (?)	-	-	-	-	-	umbo Jahn 5; imacz Jahn 7; okucia brzegu tarczy; grot (2 egz.)
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 6 (zob. Lista 3:3a)	1	A.72.2; tutulusowa	sambijska IA (?); sambijska IC (3. egz.); sambijska ID	-	+	naszyjnik z trąbkowatymi zakóńczeniami 1.3	prześlik; osęłka
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 7 (zob. Lista 3:3b)	1	A.61	-	m.in. sprzączka B1; klamra hakowa	-	-	umbo Jahn 6; imacz Jahn 6; grot (2 egz.); siekiera tulejowa; wata; nóż
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 9 (zob. Lista 3:3c)	1	A.42 (2 egz.); A.58/59; A.III.3	sambijska IA (2 egz.)	nakładki zbliz. do aplikacji „czepca” IIIC-D; nakładki zbliz. do Garbsch K	+	-	-
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 14a-b (zob. Lista 3:3d)	1	A.61 (2 egz.); A.III.3; A.109, tarczowata	sambijska IA/B (2 egz.); sambijska IE	sprzączka C10	+	-	szydło/krzesiwo/przekłuwacz; nóż
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 15 (zob. Lista 3:3e)	1	A.III.3; A.109	-	?	-	-	umbo z tęym kolcem; imacz; okucia brzegu tarczy; grot (2 egz.); siekiera tulejowata (2 egz.); nóż (2 egz.); brzytwa; szczypczyki; nożyce; strugi; dłuto; szydło/krzesiwo/ przekłuwacz (4 egz. ?); krzesak; osęłka

Tab. 4. c.d.
Table 4. cont.

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 16 (zob. Lista 3:3f)	1	A.42	–	–	–	–	ostroga zbliż. do C1b (2 egz.); grot (2 egz.); tok; siekiara tulejowata; nóż (?); strug; szczypczyki; krzesak (?); gładzik
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 26 (zob. Lista 3:3g)	2	A.60/62; A.III.3	sambijska IC (?) (2 egz.)	klamra 3a	+	pierscionek 1 (?)	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 27a–d (zob. Lista 3:3h.i)	2	A.53; A.61; A.III.3; A.109	z guzgowatymi zakoń- czeniami (2 egz.?)	sprzączka	–	naszyjnik z trąbkowaty- mi zakończeniami 1.3 (2 egz.); aplikacje IA i IIID	grot (2 egz.); krzesiwo (?); krzesak
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 28 (zob. Lista 3:3j.18)	1/2 (?)	A.62 (2 egz.)	sambijska IA (2 egz.)	sprzączka C11	paciorek (2 egz.?)	pierscionek 1; pierscionek 2	?
dawn. <i>Groß Ottenhagen</i> , grób 19 (zob. Lista 3:4a)	1	A.61; A.148	–	sprzączka (?); nakładki	–	pierscionek 8/VI (?)	umbo Jahn 7b; imacz; oku- cia brzegu tarczy; grot (3 egz.); nóż; ostroga zbliż. do C1b (2 egz.); krzemień
dawn. <i>Imten</i> , grób 15 (zob. Lista 3:5a)	1	A.58/59; A.III.3 (?); igła zapinki (?)	z taśmy	sprzączka D1; sprzączka (?); okucie końca pasa zbliż. do 1/3; aplikacja pasa (?)	+	–	szczypczyki
dawn. <i>Kunterstrauch</i> , grób XV (zob. Lista 3:6)	1	–	sambijska IA/B (?) (2 egz.)	–	–	naszyjnik z trąbkowaty- mi zakończeniami 2.1	–
dawn. <i>Moritten</i> , grób BN (zob. Lista 3:7)	1	A.77–78	–	sprzączka (?)	–	–	miecz C/1; grot (2 egz.); krzesiwo IA2a
dawn. <i>Ringels</i> , grób 1c (zob. Lista 3:11)	1	–	–	–	–	–	umbo Jahn 5; imacz Jahn 5/6 (?); grot; nóż; oselka
dawn. <i>Warglitten (Kuck- chensberg)</i> , grób A (zob. Lista 3:14)	1	–	z guzowatymi zakończe- niami (2 egz.?)	–	–	–	–
Šossejnoc, grób BN (zob. Lista 3:16)	1	A.61 (2 egz.)	sambijska IF	nakładki	+	–	–

1990, s. 272, ryc. 23:1). Na terenach przeworskich imache typu Jahn 6 zaliczono do 1. grupy uzbrojenia, charakterystycznej dla stadiów B_{1a-b} (K. Godłowski 1992, s. 72). Zapinkę typu A.60 z grobu 7 z dawn. *Dollkeim* należy zatem datować na stadium B_{2a}.

W kilku obiektach oprócz zapinek typu A.60 znaleziono też egzemplarze typu A.61 (por. Tab. 4, 5), które mają dłuższą chronologię niż te pierwsze. Niewątpliwie jednak fibule typu A.61 pojawiły się już w stadium B_{2a}. Do tak datowanych egzemplarzy należą pochodzące z grobów 7, 14 i 27 z dawn. *Dollkeim* (Lista 4:3c.h.j), z grobu 19 z dawn. *Groß Ottenhagen* (Lista 4:9b) i z grobu 32 z Gerojskoe, stan. 5 (Lista 4:30a). Taką metrykę mają także zapinki typu A.61 z grobu 17 z dawn. *Dollkeim* (Lista 4:3i) i prawdopodobnie z grobu III (?)¹¹ z dawn. *Ringels* (Lista 4:23), którym towarzyszyły fibule 7. serii V grupy (O. Tischler, H. Kemke, s. 18, tabl. II:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 68, 192, tabl. 64:5, 158:12).

Większości fibul typu A.61 znanych z zespołów grobowych kultury Dollkeim-Kovrovo towarzyszyły przedmioty występujące najliczniej w stadium B_{2b} (por. Tab. 5), m.in. zapinki typu A.42 (A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 55–62) i „pasy sambijskie” (A. Chilińska-Drapella 2010, s. 10). W grobie F z dawn. *Kirpehnen*, stan. II, oprócz egzemplarza typu A.61 (Lista 4:16) znaleziono także dwie pokryte srebrną folią zapinki typu A.88 (A. Chilińska-Früboes 2017, s. 124, 126, 130, ryc. 1:6.7), pochodzące prawdopodobnie z terenów dzisiejszej Norwegii lub Danii, ewentualnie z obszaru kultury wielbarskiej. Chronologia fibul tego typu pozwala datować grób F z dawn. *Kirpehnen* na schyłek fazy B₂ (A. Chilińska-Früboes 2017). Zapince typu A.61 odkrytej w grobie 195 z Bolšoe Isakovo (Lista 4:29b) towarzyszyły dwie fibule typu A.80 (K. N. Skvorcov 2004, ryc. 108:1.2). W kulturze wielbarskiej podobne zapinki uznawane są za formę przewodnią stadium B_{2c}, choć pojawiają się już w stadium B_{2b} (A. Cieśliński 2010, s. 56; por. R. Wołagiewicz 1981, ryc. 1; 1993, s. 24; T. Skorupka 2001, s. 135). Zapinkę typu A.61 z grobu 62 (Lista 4:29a) z tego cmentarzyska

odkryto natomiast razem z fibulą typu *Leonów* (K. N. Skvorcov 2001, ryc. 18:3) – analogiczne zabytki przeworskie datowane są na stadium B_{2b}, a wielbarskie również na fazę B₂/C₁ (J. Andrzejowski 2009, s. 269–270, 472; A. Cieśliński 2010, s. 61; por. R. Jamka 1963, s. 70–73; K. Godłowski 1977, s. 22–23; 1985, s. 52–53). Wreszcie, w grobie 211 obok zapinki typu A.61 (Lista 4:29c) natrafiono na sprzączkę typu G45 i okucie końca pasa zbliżone do typu 4 (V. I. Kulakov, K. N. Skvorcov 2006, s. 60, ryc. 12:11.12) – chronologia sprzączek G45 zamyka się w młodszym stadium fazy B₂ (por. R. Madyda-Legutko 1990, s. 557–559, ryc. 4), zaś na obszarze kultury przeworskiej okucia typu 4 występowały od stadium B_{2b} do C_{1a} (R. Madyda-Legutko 2011, s. 46). Odkryta w tym samym obiekcie zapinka typu A.125 (V. I. Kulakov, K. N. Skvorcov 2006, s. 60, ryc. 12:7) odpowiada 4. formie fibul 8. serii V grupy Almgrena, datowanej na koniec fazy B₂ i na fazę B₂/C₁ (H. Machajewski 1998, s. 189, 192). Ostatecznie więc inwentarz grobu 211 z Bolšoe Isakovo należy łączyć ze stadium B_{2b}. W grobie BN z dawn. *Caymen* oprócz fibuli typu A.61 (Lista 4:1), znaleziono umbo typu Jahn 7a (A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 13 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 6:3) – wysoki kołnierz i szeroki brzeg powalają łączyć je ze starszą odmianą omawianego typu (por. T. Liana 1970, s. 451–452). Na terenie kultury przeworskiej analogiczne umba datowane są na młodszą część fazy B₂ (T. Rakowski 2006 – tam dalsza literatura). Podobne umba, zaliczone do typu 3b form skandynawskich, wchodzi w skład 4. grupy uzbrojenia, łączonej ze stadium C_{1a}, a być może także z późnym odcinkiem fazy B₂ (J. Ilkjær 1990, s. 282–284, ryc. 22:3b). Najbliższą formą nadłabską są umba typu Adler Be4, w większości datowane na fazy B₂–C₁ (por. W. Adler 1993, s. 41, 125–126, ryc. 3:Be4). Ze stadium B_{2b} należy też łączyć fibulę typu A.61 z grobu 10 z dawn. *Dollkeim* (Lista 4:3d) – znaleziono ją razem ze sprzączką typu F2 (por. R. Madyda-Legutko 1987, s. 43).

Najpóźniej datowanymi zapinkami typu A.61, znanymi z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo, są egzemplarze odkryte w grobie XXXVII z dawn. *Wiekau* (Lista 4:28c; W. Nowakowski 1996, s. 49; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 10). Towarzyszyła im para fibul typu A.96 (A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 234 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 186:16.17), uznawanych za wyznacznik 2. fazy kultury Dollkeim-Kovrovo, odpowiadającej fazie B₂/C₁–C_{1a} chronologii interregionalnej (W. Nowakowski 1996, s. 50, tabl. 107).

Podsumowując, należy przyjąć, że egzemplarze typu A.60 występowały na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo przede wszystkim w stadium B_{2a}. Z tego samego odcinka pochodzą zapinki typów A.57–59 i niektóre fibule typu A.61. W stadium B_{2b} zapinki typów A.57–59 wyszły z użycia, użytkowano natomiast zapinki typów A.60 i A.61, przy czym te ostatnie były liczniejsze. Jak dotąd

¹¹ Zwartość inwentarza odkrytego w dawn. *Ringels* nie jest pewna. W czerwcu 1905 roku właściciel ziemski (*Rittergutsbesitzer*) Gädeke przekazał do *Prussia-Museum* wiele zabytków z fazy B₂: osiem fibul, fragment naszyjnika, fragmenty dwóch bransolet, paciorki – szklany i wykonany ze stopu miedzi – oraz fragmenty przęślika i bursztynu (J. A. n. k. u. h. n., *Spušćizna*). W źródłach (np. J. A. n. k. u. h. n., *Spušćizna*) są one określane jako znaleziska luźne, mimo że znajdować się miały w jednej popielnicy. Nie można stwierdzić, czy Gädeke odkrył grób, a w nim naczynie zawierające wyposażenie, czy może wykopał samo naczynie i włożył do niego znaleziska luźne z cmentarzyska, wreszcie mógł odkryć popielnicę z wyposażeniem i uzupełnić je o przedmioty pochodzące z innego miejsca. Moim zdaniem tego zestawu zabytków nie można, przez wzgląd na dużą liczbę fibul, traktować jako zespołu zwartego, w grobach ludności kultury Dollkeim-Kovrovo z wczesnego okresu wpływów rzymskich znajdowane są zwykle dwie–cztery fibule, wyjątkowo pięć, nigdy zaś nie było ich osiem.

Tab. 5. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul typu A.61 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci
Table 5. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.61 with chronological and gender markers

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Caymen</i> , grób BN (zob. Lista 4:1)	1	A.60/61; A.63; A.120; A.121	–	sprzączka D1; okucie rzemienia	–	–	umbo Jahn 7a; grot (2 egz.); siekierra tulejowata
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 15 (zob. Lista 4:2a)	1	A.42 (3 egz.)	sambijska IA (2 egz.)	sprzączka C11	+	–	nóż
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 29c (zob. Lista 4:2b)	1	A.72.2 (2 egz.)	sambijska IA (2 egz.)	–	+	pierścionki 2 i 8a	–
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 400 (zob. Lista 4:2c)	2	A.III.3; A.72.2 (2 egz.)	sambijska IA/B i IB	?	–	aplikacja; naszyjnik z trąbkowatymi za- kończeniami 2.1	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 2 (zob. Lista 4:3a)	1	A.62; A.III.3; A.72.2 (2 egz.)	–	–	–	fragm. naszyjnika	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 4 (zob. Lista 4:3b)	1	A.42 (2 egz.); A.60/62; tarczowata	sambijska IA (2 egz.)	klamra 3a	+	–	nóż; klucz
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 7 (zob. Lista 4:3c)	1	A.60	–	m.in. sprzączka B1; klamra hakowa	–	–	umbo Jahn 6; imacz Jahn 6; grot (2 egz.); siekierra tulejowata; nóż
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 10 (zob. Lista 4:3d)	1	–	–	sprzączka F2	–	–	grot; półkosek
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 11a–b (zob. Lista 4:3e,f)	3	Andrzejewski II/IV.2.1; A.42 (2 egz.); A.62	sambijska IA; sam- bijska IA/C (2 egz.); niezidentyfikowana	sprzączki F3 i C11; sprzączka C11/klamra 3b/nakładka (2 egz.); okucie końca pasa zbliz. do 1/6	+	aplikacje „czepca”	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 14a–b (zob. Lista 4:3h)	2	A.60; A.III.3; A.109; tarczowata	sambijska IA/B (2 egz.); sambijska IE	sprzączka C10	+	–	szydło/krzesiwo/przekłuwacz; nóż
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 17 (zob. Lista 4:3i)	1	A.60/61; A.63; A.111	–	–	?	–	ostroga; siekierra tulejowata/ciosła/ toporek; nóż
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 27a–d (zob. Lista 4:3j)	1	A.53; A.60 (2 egz.); A.III.3; A.109	z guzkowatymi za- kończeniami (2 egz.?)	sprzączka	–	naszyjnik z trąbkowa- tymi zakończeniami 1.3 (2 egz.); aplikacje IA i IIID	grot (2 egz.); krzesiwo (?); krzesak

Tab. 5. c.d.
Table 5. cont.

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Ekritten</i> , stan. II, grób 1 (zob. Lista 4:5)	1	A.42; A.III (?)	sambijska IA (2 egz.)	klamra 3b	?	?	–
dawn. <i>Groß Ottenhagen</i> , grób 19 (zob. Lista 4:9b)	1	A.60; A.148	–	sprzączka (?); nakładki	–	pierscionek 8/VI (?)	umbo Jahn 7b; imacz; okucia brzegu tarczy; grot (3 egz.); nóż; ostroga zbliż. do C1b (2 egz.); krzemień
dawn. <i>Keimkallen</i> , grób BN (zob. Lista 4:12)	1	–	–	sprzączka C11	–	–	–
dawn. <i>Kiauten</i> , stan. I, grób 1 (zob. Lista 4:13)	2	–	sambijska IF	nakładki	paciorek	naszyjnik z trąbkowa- nymi zakończeniami 2.1	grot (3 egz.); siekiera tulejowata; nóż (2 egz.?)
dawn. <i>Kirpelmen</i> , stan. I, grób I–IV (zob. Lista 4:15)	1	Feugère (1985) 26c1a	–	sprzączka D1; okucia końca pasa zbliż. do 1 i 10	–	pierscionek (?)	m.in. umbo Jahn 6; okucia brzegu tarczy; grot (2 egz.); siekiera tulejo- wata; nóż; dłuto; strug (2 egz.); krzesiwo; szydło/przekłuwacz/ krzesiwo (4 egz.); krzesak (?) (2 egz.); oselka (2 egz.); szczypczyki
dawn. <i>Kirpelmen</i> , stan. II, grób F (zob. Lista 4:16)	1	A.88 (2 egz.); A.100/120 (2 egz.); niezidentyfikowana	sambijska IG (2 egz.)	klamra 3b	+	pierscionki 27 i 36 (?)	nóż; klucz (?)
dawn. <i>Kunterstrauch</i> , grób IV (zob. Lista 4:17)	1	A.III.3 (2 egz.); tarczowata	sambijska IF (2 egz.)	–	+	aplikacja „czepca” (?)	?
dawn. <i>Lobitten</i> , stan. II, grób 5/7 (zob. Lista 4:19)	1	A.42	–	–	–	–	–
dawn. <i>Ringels</i> , grób III (?) (zob. Lista 4:23)	2	A.60/61 (2 egz.); A.III.3 (3 egz.); A.110; niezidentyfi- kowana (?) (2 egz.)	sambijska IA (2 egz.)	–	+	naszyjnik z trąbkowa- nymi zakończeniami 1.3	prześlik
dawn. <i>Schlakalken</i> , stan. IV, grób 3 (zob. Lista 4:26a)	3	–	–	sprzączka C11	+	–	–

Tab. 5. c.d.
Table 5. cont.

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Schlakalken</i> , stan. IV, grób 20 (zob. Lista 4:26b)	2	–	–	sprzączka C12	+	pierścionek 31	igła
dawn. <i>Steinerkrug</i> , grób 2 (?) (zob. Lista 4:33)	1?	–	–	sprzączka D	–	–	grot
dawn. <i>Wiekau</i> , grób IV–V (zob. Lista 4:28a)	1	A.III.3	–	sprzączka D; okucie końca pasa zbliz. do 3	–	–	umbo Jahn 6; grot (3 egz.); nóż; krzesak (2 egz.); gładzik (?)
dawn. <i>Wiekau</i> , grób XXV (zob. Lista 4:28b)	1	–	–	–	–	–	nóż (1–2 egz.); krzesak
dawn. <i>Wiekau</i> , grób XXXVII (zob. Lista 4:28c)	2	A.96 (2 egz.)	sambijiska IC (2 egz.)	sprzączka D11	+	–	–
Bolšoe Isakovo, grób 62 (zob. Lista 4:29a)	1	<i>Leonów</i>	–	–	–	–	nóż; krzesak/osełka
Bolšoe Isakovo, grób 195 (zob. Lista 4:29b)	1	A.80 (2 egz.); A.148; tarczowata	sambijiska IA (2 egz.)	sprzączka C12	+	pierścionek (?)	nóż; igielnik; szydło/przekłuwacz/ krzesiwo
Bolšoe Isakovo, grób 211 (zob. Lista 4:29c)	1	A.125; niezidentyfik- kowana	–	sprzączki D1 (2 egz.), D11 i G45; okucie końca pasa zbliz. do 4	–	–	grot (2 egz.); nóż; szczypczyki
Bolšoe Isakovo, grób 216 (zob. Lista 4:29d)	1	–	sambijiska IA (2 egz.)	sprzączka; nakładka	+	–	prześlik; gładzik
Gerojskoe, stan. 5, grób 32 (zob. Lista 4:30a)	1	A.42; A.III.3	–	sprzączka D	–	–	umbo zbliz. do Jahn 6/7b; imacz zbliz. do Jahn 6; grot (2 egz.); nóż
Šossejnoe, grób BN (zob. Lista 4:31)	2	A.60	sambijiska IF	nakładki	+	–	–

wiadomo zaledwie o jednym zespole z fibulami typu A.61 datowanym na fazę B₂/C₁–C_{1a}, co nie powinno pozwalać na rozciąganie ich chronologii po początek młodszego okresu wpływów rzymskich (por. W. Nowakowski 1995, s. 28; 1996, s. 49). Na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo fibule typów A.60 i A.61 noszone były, podobnie, jak w pozostałych częściach *Barbaricum*, zarówno przez kobiety, jak i przez mężczyzn – znajdowane są bowiem tak z ozdobami, jak i z bronią (por. Tab. 4, 5). Zwykle w grobach towarzyszyły im zapinki innych typów – najczęściej strój spinano dwoma lub trzema fibulami, rzadziej jedną, czterema lub pięcioma (por. M. Mączyńska 2004, s. 215).

Konstrukcja, kształt i ornamentyka fibul typów A.57–61

Konstrukcja zapięcia

Niemal wszystkie fibule serii pruskiej mają górną cięciwę, a inne konstrukcje należą do wyjątków. W grobie 8 z dawn. *Imten* odkryto zapinkę typu A.61 o kuszowatej konstrukcji zapięcia (Lista 4:34; Tabl. 12:34)¹². Fibule oczkowate z dolną cięciwą, spotykane przede wszystkim nad dolną Wisłą, zestawili J. Andrzejowski i A. Cieśliński (2007, s. 283–286, ryc. 5, 6). Zdaniem W. Nowakowskiego (1995, s. 29) mogą być one młodsze od „klasycznych” fibul oczkowatych serii pruskiej i datowane na fazę B₂/C₁. Nowsze studia pokazują jednak, że zapinki serii pruskiej z dolną cięciwą występowały w tym samym czasie, co zapinki z górną cięciwą przytrzymywaną haczykiem i znajdowane są w tych samych grobach. Kuszowata konstrukcja niektórych zapinek oczkowatych jest wynikiem ich uszkodzenia podczas produkcji – np. ułamania haczyka i prób naprawienia przedmiotu poprzez poprowadzenie cięciwy pod kabłąkiem, przy której to konstrukcji haczyk nie jest potrzebny (J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, s. 285). Takiej właśnie naprawie mogła zostać poddana fibula z dawn. *Imten*. Skupienie zapinek oczkowatych z dolną cięciwą nad dolną Wisłą należy zapewne tłumaczyć tym, że jest to rejon, skąd fibule serii pruskiej się wywodzą i skąd pochodzi najwięcej znalezisk (J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, s. 286).

Interesujące są zapinki typu A.61 z grobu I–IV z dawn. *Kirpehnen*, stan. I (Lista 4:15; Tabl. 10:15), i z grobu 20 z dawn. *Schlakalken*, stan. IV (Lista 4:26b; Tabl. 12:26b1), których taśmowate cięciwy owinięto wokół kabłąków. Również ta konstrukcja może być efektem napraw (por. J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, s. 285, przyp. 20). Wspomnianych egzemplarzy nie można uznawać za późniejsze od zapinek typów A.60 i A.61 z górną cięciwą (por. W. Nowakowski 1996, s. 49), bowiem fibuli z dawn. *Schlakalken* towarzyszył egzemplarz typu A.61 o „klasycznej” konstrukcji, zaś fibula z dawn. *Kirpehnen* pochodzi

prawdopodobnie ze stadium B_{2b}, za czym przemawia obecność w grobie grzebienia typu D oraz posrebrzanej uzdy łańcuchowej (A. Chilińska-Früboes 2015, s. 106).

Kształt

Nieliczne fibule serii pruskiej pochodzące z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo są przewężone w miejscu przejściu kabłąka w nóżkę (Tabl. 2:2a, 4:2a1, 5:3i, 6:4b). Dotyczy to tylko zapinek typów A.58/59 i A.60, natomiast cechy tej nie zaobserwowano u egzemplarzy typu A.61. Opierając się na inwentarzach, w jakich odkryto te fibule, sądzę, że zapinki takie łączyć należy ze stadium B_{2a}. Ich kształt nawiązuje do niektórych późnych egzemplarzy zapinek serii głównej, znanych z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo, datowanych na stadia B_{1c}–B_{2a} (A. Chilińska-Früboes, w druku a). Możliwe więc, że stanowi to dodatkową przesłankę przemawiającą za wczesną metryką (stadium B_{2a}) wymienionych egzemplarzy serii pruskiej.

Haczyk

Kabłąki fibul typów A.60–61 z terytorium kultury Dollkeim-Kovrovo były zakończone wąskimi, płaskimi haczykami. Do wyjątków należą egzemplarze typu A.61 znalezione w dawn. *Sacherau* (Lista 4:24; Tabl. 11:24), i w dawn. *Wiekau*, grób XXXVII (Lista 4:28c; Tabl. 12:28c2). Końce ich kabłąków zostały zagięte tak, że utworzyły haczyki o szerokości równej szerokości kabłąków. Warto wspomnieć, że zapinka z dawn. *Wiekau* jest najpóźniej datowaną zapinką oczkowatą serii pruskiej, znaną z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo¹³ – pochodzi już z fazy B₂/C₁–C_{1a}. Być może więc wspomniany sposób uformowania haczyka był charakterystyczny tylko dla najmłodszych egzemplarzy serii pruskiej. Hipotezę tę uprawdopodabnia analogiczna zapinka z grobu 28/3 z cmentarzyska grupy zachodnioliteńskiej w Kašučiai, Kretingos raj., znaleziona w towarzystwie zapinki typu A.133 (A. Bliujienė, D. Butkus 2017, ryc. 5:1.2), a więc formy uznawanej za późniejszą niż zapinki oczkowate serii pruskiej (por. W. Nowakowski 2013, s. 142).

Kabłąk

Jeden lub oba brzegi kabłąków zapinek typów A.57–61 są zwykle podniesione, a wzdłuż środka kabłąków niemal zawsze biegnie pas pseudofiligranulacji¹⁴. Wyjątkowe jest zdobienie drobnymi nacięciami krawędzi kabłąka i nóżki fibuli serii A.III.3 z grobu 3 z Bolšoe Isakovo (Lista 10:20a; Tabl. 16:20a) – jak dotąd nie udało się znaleźć innej, analogicznie ornamentowanej zapinki tego typu. Wzdłuż kabłąka zapinki typu A.61 z dawn. *Domnicksruh*

¹² Przy główce zapinki widoczna jest korozja (Tabl. 12:34_a).

¹³ Egzemplarz z dawn. *Sacherau* jest znaleziskiem luźnym, więc nie można go precyzyjnie datować.

¹⁴ W źródłach archiwalnych określane jako: *Perllinie*, *Perlreihe*, *Perlrippe*, *Perlschnur*, *Perlwülste* lub *Quersteg*.

biegną dwa niestykające się pasy pseudofiligranulacji (Lista 4:4; Tabl. 9:4.1). Analogiczne zdobienie zaobserwowano m.in. na fibuli typu A.61 z grobu 69 z wielbarskiego cmentarzyska z Ulkowych, pow. gdański (M. Tuszyńska 2005, tabl. XXVII:69/1), na przeworskim egzemplarzu typu A.60 lub A.61 ze znalezisk luźnych z Nadkole, pow. węgrowski, stan. 2 (J. Andrzejowski 1998, s. 51, 55, tabl. LXXXVII:01/7, CVIII:3), i na bałtyjskich zapinkach ze znalezisk luźnych z Mikužiai, Klaipėdos raj. (M. Michelbertas 2005, ryc. 4:5), oraz z grobu 37 z Łażnego, pow. olecki (W. Nowakowski 2013, tabl. 127:2). Taki przebieg pasma ornamentu jest prawdopodobnie skutkiem pomyłki rzemieślnika. Unikatywne jest zdobienie kabłąka fibuli typu A.61 (?) odkrytej w grobie 2 (?) z dawn. *Steinerkrug* (Lista 4:33; Tabl. 13:33) – pasem jodełki uformowanej przez niewielkie żeberka. Z kolei na kabłąku zapinki ze znalezisk luźnych z dawn. *Regehnien*, stan. I znajduje się trójkąt uformowany przez pary nacinanych linii, będący powtórzeniem zdobienia nóżki (Lista 10:13b; Tabl. 17:13b); również ten ornament nie znajduje analogii na innych fibulach oczkowatych serii pruskiej z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo.

Uwagę zwraca siedem egzemplarzy typów A.60 i A.61 o kabłąkach zdobionych parami „oczek”, zwykle umieszczonych zarówno przy główce, jak i przy grzebyku, znanych z: dawn. *Dollkeim*, grób 28 (Lista 3:3j; Tabl. 5:3j), dawn. *Ellerhaus*, znal. luźne (Lista 4:6b; Tabl. 9:6b), dawn. *Keimkallen*, grób BN (Lista 4:12; Tabl. 11:12), i dawn. *Moritten*, grób BN (Lista 3:7; Tabl. 6:7). Wzdłuż jednej krawędzi kabłąka zapinki typu A.61 odkrytej w grobie 3 z dawn. *Schlakalken*, stan. IV (Lista 4:26a; Tabl. 12:26a1) biegł pas pseudofiligranulacji, zaś drugi brzeg był podniesiony – pomiędzy nimi znajdowały się dwie pary koncentrycznych okręgów; symetria ornamentu została w tym wypadku całkowicie zaburzona. „Oczkami” na kabłąku były niekiedy zdobione również zapinki typów A.60 i A.61 znalezione poza obszarem kultury Dollkeim-Kovrovo (por. S. Twardo 2003, s. 170; A. Chilińska 2009, s. 62–63; A. Wiśniewska 2011, s. 130–131; B. Niezabitowska-Wiśniewska 2017, przyp. 19)¹⁵. Wybijane koncen-

tryczne okręgi na główkach fibul typów A.60 i A.61 nawiązują do stylistyki zapinek oczkowatych serii głównej oraz do typu A.57. Nie świadczy to jednak, że tak zdobione egzemplarze są wcześniejsze od nieornamentowanych fibul typu A.60 i A.61, zabytki te występują bowiem w tych samych zespołach grobowych.

N ó ż k a

Szerokość nówek zapinek serii pruskiej może stanowić wskazówkę chronologiczną, np. w materiałach z północnego Mazowsza najpóźniejsze fibule serii pruskiej – typu A.61 – miały szerokie nóżki, podczas gdy w wypadku fibul typów A.57 i A.58/59 były one wąskie (por. S. Twardo 2003, s. 169–170, 174; por. też T. Dąbrowska 1997, s. 82). Wydaje się, że z podobnym zjawiskiem należy się też liczyć w odniesieniu do zapinek serii pruskiej z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo. Większość z nich pochodzi jednak z dawnych badań wykopaliskowych; zaginęły one w czasie II wojny światowej i znane są jedynie ze szkiców H. Jankuhna (*Spušcizna*). Z rysunków tych wynika, że wiele egzemplarzy miało nóżkę zakończoną nie łopatkowato, a szpiczasto¹⁶. W niektórych wypadkach kształt ten jest wynikiem uszkodzenia zapinki, o czym świadczą zachowane egzemplarze, bądź co znajduje jednoznaczne potwierdzenie w źródłach (por. Tabl. 1:1b2, 7:2d, 8:3a.b.f1, 12:27b, 16:1). Ponadto, część tych fibul należała do wyposażenia pochówków ciałałpalnych, a zatem nietypowy kształt ich nówek może być skutkiem nadtopienia i wtórnego zniekształcenia (por. Tabl. 6:11.13, 7:14, 12:28c2, 13:28c1, 17:18a)¹⁷. Wydaje się jednak, że w niektórych wypadkach (por. Tabl. 3:6, 5:3f, 6:12, 8:3h2.i, 11:21) szpiczasty kształt nóżki stanowił efekt celowego działania. Być może cecha ta odróżniała zapinki serii pruskiej produkowane na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo od wytwarzanych na obszarach innych kultur¹⁸. Należy jednak pamiętać, że rysunki H. Jankuhna były szkicami, a nie wierną dokumentacją. Ponadto, fibule serii pruskiej są do

¹⁵ Kultura bogaczewska – Leśniewo, pow. kętrzyński / *Fürstenau*, Kr. *Rastenburg*, ob. 47h/22 (A. Wiśniewska 2011, s. 125, tabl. VI:33). Kultura kurhanów litewsko-łotewskich – Auciems, Cēsu novads (H. Moora 1929, s. 35, tabl. IV:4); Straupe, Pārgaujas novads / dawn. *Gross-Roop*, Ksp. *Roop* (Almgren, *Spušcizna* [VII. Fibulor Fig. 57–61, Fibulor af serien Mü 1a, typerna Sv.F 316 i Tischler 39]; O. Almgren 1897, s. 30, przyp. 1, s. 153), Paragaudis, Šilalės raj., kurhan XX, grób 1 (M. Michelbertas 1997, s. 22, 55, ryc. 43:3), Pažarstis, Prienų raj., kurhan 54, grób 2 (M. Michelbertas 1989, ryc. 7:3). Kultura wielbarska – Pruszcz Gdański, pow. gdański, stan. 10, groby 291 i 442 (M. Pietrzak 1997, s. 47, 63, tabl. CI:291/4, CXXXII:442/3), Leśno, pow. chojnicki, grób 6 (K. Walenta 2009, s. 38, tabl. LXXIV:2). Kultura przeworska – m.in. Bartki, pow. nidzicki / *Bartkengut*, Kr. *Neidenburg*, znal. luźne (Grenz, *Spušcizna* 101), Kamieńczyk, pow. wyszkowski, grób 111 (T. Dąbrowska 1997, s. 31, 82, tabl.

LVIII:111/1), Modła, pow. mławski, grób 255 (J. Andrzejowski 2006, s. 25–26, ryc. 16:3), Nadkole, stan. 2, groby 56 i 113 (J. Andrzejowski 1998, s. 30, 42, 54, tabl. XLI:56/8, LXVIII:113/10), Oblin, pow. garwoliński, groby 31, 174 i 178 (K. Czarniecka 2007, s. 18, 47–48, tabl. XXX:31/2, CLXVIII:174/1, CLXIX:178/1). Tak zdobiony jest także egzemplarz typu A.61 ze zbiorów MVF (inw. Pr 3728).

¹⁶ Za zwrócenie uwagi na ten fakt uprzejmie dziękuję prof. dr. hab. Wojciechowi Nowakowskiemu (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego), a także kolegom z seminarium doktoranckiego – Radosławowi Prochowiczowi, Tomaszowi Rakowskiemu i Katarzynie Watemborskiej-Rakowskiej z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

¹⁷ Podobnie zniekształconą nóżkę mają niektóre zapinki przeworskie, pochodzące z grobów ciałałpalnych (por. S. Twardo 2003, ryc. 3:g, 7:f).

¹⁸ Podobne egzemplarze znaleziono również na terenie dzisiejszej Litwy – np. Kybartiškė, Šiauliai raj., kurhan IV, znal. luźne (M. Michelbertas 2007, ryc. 21:2).

siebie na tyle podobne, że Jankuhn przedstawiał je bardzo schematycznie – kształt i ornament często nie w pełni odpowiadają rzeczywistości (por. Tabl. 3:7, 4:2a1–3).

Rysunki archiwalne pozwalają sądzić, że niektóre fibule miały nóżki o nieregularnych krawędziach (por. Tabl. 1:4, 3:11, 5:3e₂.h–j, 7:2b, 8:3a, 9:3j, 9:4.2, 10:9a, 10:13.1, 11:23.2, 12:26a1, 17:14.1). Większość z tych zabytków zaginęła, niemniej jedyny zachowany egzemplarz, z grobu 1 z dawn. *Corjeiten* (Tabl. 4:2a2), potwierdza ścięcie krawędzi nóżki. Analogicznie postępowano z zapinkami przeworskimi (por. S. Twardo 2003, tabl. 4:c.i, 6:e, 8:f, 9:c.h, 10:h, 12:d) i wielbarskimi (por. M. Pietrzak 1997, tabl. CI:291/2.4, XCIII:266/2.3). Był to łatwy sposób wykończenia kształtu nóżki, który miał na celu nadanie jej bardziej opływowego kształtu.

Do spodniej powierzchni nóżek czterech zapinek znalezionych w dawn. *Dollkeim* przymocowano fragmenty drewna, będące przedłużeniem pochewek (Tabl. 5:3c, 8:3f2.3h1.2). Wszystkie wspomniane fibule odkryto na cmentarzysku badanym przez znajdującego się na konserwacji zabytków Otto Tischlera (por. M. J. Hoffmann 1993, s. 321–322), należy zatem przypuszczać, że te drewniane wzmocnienia pochewek zapinek zostały wykonane właśnie przez niego. Może potwierdzać to fakt, iż towarzyszące tym fibulom w grobach elementy „pasów sambijskich” zostały w *Ostpreussisches Provinzialmuseum* przymocowane do drewnianych podkładek. Była to zapewne jedna z XIX-wiecznych metod konserwacji.

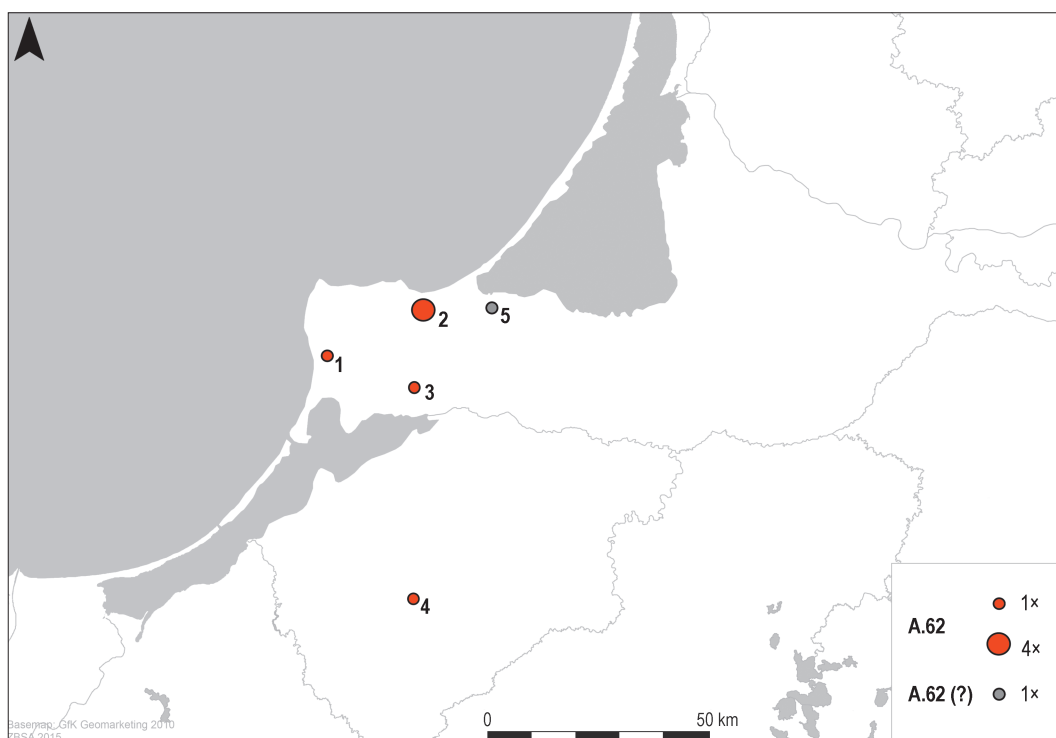
Nóżki zapinek oczkowatych serii pruskiej są zdobione sześcioma, rzadziej czterema parami wybijanych koncentrycznych okręgów. Odstępstwa od tej reguły zdarzają się wyjątkowo. Na nóżce zapinki typu A.60 znalezionej w grobie 7 z dawn. *Dollkeim* (Tabl. 5:3b) w ogóle nie było widać „oczek”, co prawdopodobnie wynikało ze zniszczenia jej powierzchni. Z kolei na nóżce fibuli typu A.60 ze znalezisk luźnych z dawn. *Imten* (Tabl. 6:5c) widnieje dziewięć par „oczek”, ułożonych w trzech rzędach; analogicznie ornamentowana była zachowana fragmentarycznie zapinka z grobu 2 z dawn. *Corjeiten* (Tabl. 16:3a1). Takie samo zdobienie znamy też z kilku fibul typu A.60 spoza terytorium kultury *Dollkeim-Kovrovo*, m.in. z grobu 348 z Kamieńczyka (T. Dąbrowska 1997, s. 69, 82, tabl. CLIX:348/2) i z Drawska Pomorskiego, pow. drawski / dawn. *Dramburg, Kr. loco* (H. J. Eggers, P. F. Stary 2001, s. 118, tabl. 306:5). Na egzemplarzu z grobu 45A z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, znajduje się siedem par „oczek” (M. Pietrzak 1997, tabl. VIII:45A/1), a na pochodzącym z Vienragiai, Telšių raj. – pięć „oczek” (V. Valatka 2004, ryc. 14:4). Liczba „oczek” na nóżkach nie ma znaczenia chronologicznego (zob. wyżej).

Na końcach nóżek zapinek oczkowatych serii pruskiej często znajdował się nacinany trójkąt lub imitująca go para ukośnych linii opartych o koniec nóżki. Zdobienie to występowało na ogół u form starszych – typów A.57–

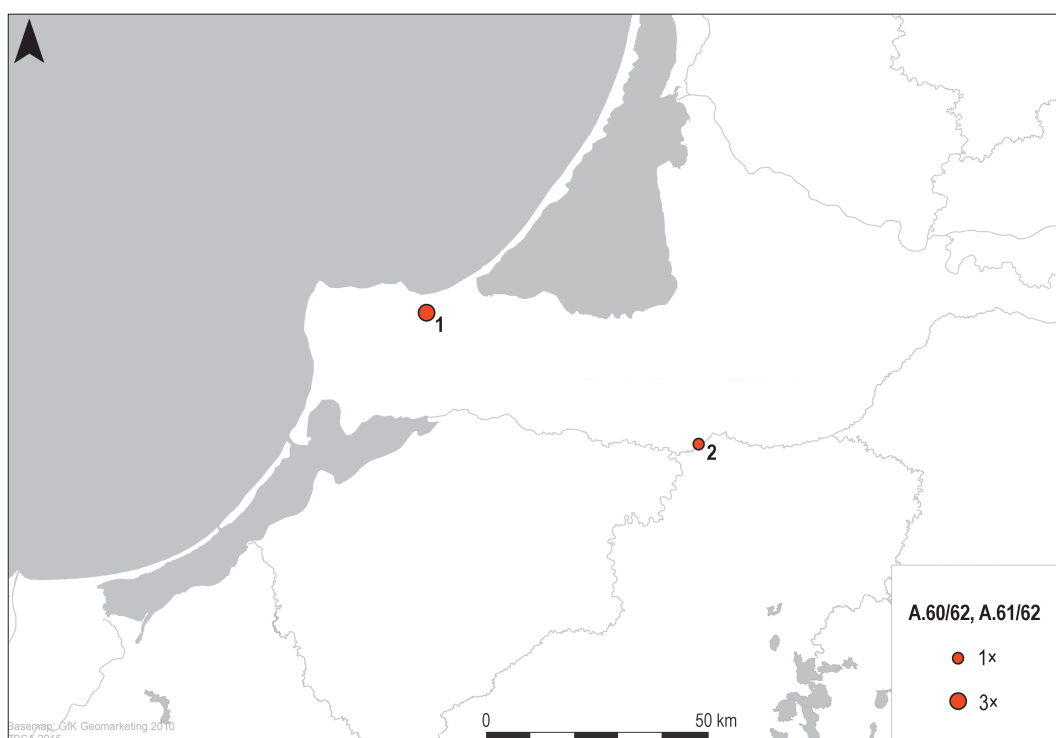
–59 (Tabl. 1:1a.2–4, 2:1.4.5, 3:4.6.9), nieco rzadziej u egzemplarzy typu A.60 (Tabl. 4:2a3.2b, 5:3b, 6:5b.c, 6:8.1, 6:9, 7:14.16) i typu A.61 (Tabl. 9:4.2, 11:12, 12:26a3.28a). W wypadkach, w których z zapinki zachował się jedynie fragment nóżki obecność takiego ornamentu można, z pewną ostrożnością, uznać za wskazówkę chronologiczną – zdobienie nacinanym trójkątem lub ukośnymi liniami było bowiem częstsze w stadium B_{2a} niż w stadium B_{2b}. Z grobu 1 z dawn. *Ekritten*, stan. II, pochodzi zapinka typu A.61, której nóżkę zdobi para trójkątów uformowanych z pasm niewielkich, płytkich nacięć (Lista 4:5; Tabl. 9:5), zaś z dawn. *Kamsvikus* fibula tego samego typu z nóżką z trójkątem z pasm „wilczych zębów” (Lista 4:11; Tabl. 10:11). Pasma drobnych nacięć występują m.in. na fibulach typu *Husynne* pochodzących z Lubelszczyzny i, prawdopodobnie, z Ukrainy (B. Niezabitowska-Wiśniewska 2017, s. 478, 481, ryc. 2:3, 3:3, 4:1.3–10). Właśnie do nich może nawiązywać opisany egzemplarz z dawn. *Ekritten*. U zapinek serii pruskiej bardzo rzadko spotykany jest natomiast ornament „wilczych zębów” – zaobserwowano go m.in. na egzemplarzu z grobu 67 z Kamieńczyka (T. Dąbrowska 1997, s. 23, tabl. XXXIV/67:2). Zbliżone zdobienie znamy także z zapinki typu A.61 z grobu 68 z Nadkolia, stan. 2 – tu trójkąt uformowany został jednak przez pasma drobnych stempelków (J. Andrzejowski 1998, s. 32, 55, tabl. XLV/68:7). Analogią do ornamentyki fibul z dawn. *Ekritten* i z dawn. *Kamsvikus* może być także zdobienie pasmami drobnych nacięć krawędzi główek niektórych mazurskich szpil typu Beckmann A (por. A. Jurga-Szymańska 2014, s. 53, tabl. III:25/01, III:29/09, III:55/03, III:38/01). Unikatowy ornament – liczne linie ukośne – pokrywa nóżkę fibuli typu A.61 z grobu 29c z dawn. *Corjeiten* (Lista 4:2b; Tabl. 7:2b).

Fibule wariantu A.62

Na terenie kultury *Dollkeim-Kovrovo* znaleziono przynajmniej siedem zapinek wariantu A.62 (Zob. Lista 6; Tabl. 13:1.4, 14:2.3.5). Od egzemplarzy typów A.57–61 odróżnia je obecność długiej, drucikowatej (a nie taśmowatej) cięciwy i zwykle sześciowojowej sprężyny (O. Almgren 1897, s. 32, tabl. III:62). Fibule te mają dwudzielną konstrukcję – cięciwa przytrzymana jest przez jeden haczyk, a oś sprężynki przez drugi. Interesujące, że nie znaleziono dotychczas dwóch takich samych zapinek wariantu A.62, podczas gdy produkowane masowo egzemplarze typów A.60 i A.61 są niemal identyczne. Ponadto, niektóre fibule ze sprężyną z drutu (warianty A.62–64) charakteryzuje bardzo staranne wykonanie, co O. Almgren (1897, s. 32) określił jako efekt *saubere Arbeit*. Ponadto, przynajmniej trzy zapinki serii pruskiej odkryte na terytorium kultury *Dollkeim-Kovrovo*, mające sprężyny wykonane z drutu, zostały naprawione w starożytności (por. O. Almgren 1897, s. 32, przyp. 3;

Ryc. 4. Mapa znalezisk zapinek wariantu A.62 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo (numeracja odpowiada liście 6)
Fig. 4. Distribution of brooches variant A.62 in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 6)

Ryc. 5. Mapa znalezisk zapinek wariantów A.60/62 i A.61/62 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo (numeracja odpowiada liście 7)
Fig. 5. Distribution of brooches variants A.60/62 and A.61/62 in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 7)

Zob. Lista 7). W niniejszym tekście określam je jako warianty A.60/62 i A.61/62 i szerzej opisuję w rozdziale poświęconym naprawom (por. Ryc. 5).

Nóżki fibul wariantu A.62 zwykle zdobione są parami – najczęściej sześcioma – wybitych koncentrycznych okręgów. Takich „oczek” nie ma tylko egzemplarz

Tab. 6. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul wariantu A.62 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci (znaleziska o niepewnej klasyfikacji typologicznej zaznaczono na szaro)

Table 6. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.62 with chronological and gender markers (finds of uncertain typological classification are grayed out)

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Bransolety	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Corjeiten</i> , grób 1 (zob. Lista 6:1)	1	A.60 (3 egz.); tarczowata	–	sprzączka C10	–	pierścioneł 30	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 2 (zob. Lista 6:2a)	1	A.61; A.III.3; A.72.2 (2 egz.)	–	–	–	fragm. naszyjnika	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 11a–b (zob. Lista 6:2b)	1	Andrzejowski II/IV,2.1; A.42 (2 egz.); A.61 (3 egz.)	sambijska IA; sambijska IA/C (2 egz.); niezidentyfikowana	sprzączki F3 i C11; sprzączka C11/klamra 3b/nakładka (2 egz.); okucie końca pasa zbliż. do 1/6	+	aplikacje „czepca”	–
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 28 (zob. Lista 6:2c)	2	A.60; A.III.3; A.109; tarczowata	sambijska IA/B (2 egz.); sambijska IE	sprzączka C10	+	–	szydło/krzesiwo/przekłuwacz; nóż
dawn. <i>Lehndorf</i> , grób C (zob. Lista 6:3)	1	A.72.2; A.92, tarczowata	sambijska IA (2 egz.)	klamra 3b	+	–	szpila/igła; gładzik (?) (2 egz.)
dawn. <i>Lobitten</i> , stan. II, grób 21 (zob. Lista 6:5)	A.62/148 (?)	A.38–39	–	sprzączka G12; okucie końca pasa zbliż. do 1/6 war. 1; okucie końca pasa zbliż. do 3	–	–	ostroga; grot; siekiera tulejowata; nóż

z grobu 2 z dawn. *Dollkeim* (Tabl. 14:2a) co zbliża go do typu A.148, niemniej proporcje i stylistyka tego okazu, m.in. pojedyncze pasmo pseudofiligranulacji na kabłąku, pozwalają zaliczyć go do wariantu A.62. Nóżki zapinki z grobu 28 z dawn. *Dollkeim* (Tabl. 14:2c1) ozdobiono sześcioma pojedynczymi wybijanymi okręgami, natomiast inną z fibul z grobu 28 (Tabl. 14:2c2) – trzema parami wybijanych koncentrycznych okręgów oraz, przy kabłąku, pasmem niewielkich pojedynczych kolistych wgłębień. Na końcach nóżek zapinek wariantu A.62 umieszczano niekiedy nacinane linie, pojedynczy trójkąt lub ich parę. Wzdłuż kabłąków fibul biegnie przynajmniej jeden pas pseudofiligranulacji. Egzemplarze wariantu A.62 zwykle są zaopatrzone w grzebyk lub też – w jego miejsce – w grupę niewielkich żeberek; rzadziej przejście kabłąka w nóżkę podkreślano tylko pasem pseudofiligranulacji lub też nie jest ono w żaden sposób zaznaczone.

Zasięg występowania zapinek wariantu A.62 obejmował przede wszystkim obszar kultury Dollkeim-Kovrovo (Ryc. 4) i bardzo rzadko znajdowane są one poza tym terytorium (O. Almgren 1897, s. 32; W. Nowakowski 1995, s. 28–29; 1996, s. 49; 1998b, s. 47). Kilka egzem-

plarzy pochodzi z terenu kultury bogaczewskiej – z Leśniewa, ob. 31/13 (A. Wiśniewska 2011, s. 124, 131, tabl. III:14; W. Nowakowski 2013, s. 84, 134, tabl. 150:7), z okolic Węgorzewa, pow. *loco* (W. Nowakowski 1998b, s. 47, ryc. 12:632, tabl. 30:632), a być może także z Bartlikowa, pow. giżycki / dawn. *Bartlickshof*, *Kr. Lötzen*, grób 291 (M. Schmiedehelm 2011, s. 75), i z Muntowa, pow. mrągowski / *Alt-Muntowen*, *Kr. Sensburg*, grób 106 (W. Nowakowski 2004, s. 205). Fibule wariantu A.62 są też znane z cmentarzysk wielbarskich – z Różyn, pow. gdański, grób 151, i z Ulków, grób 58 (M. Pietrzak 2007, s. 141, 144, tabl. 2:5; M. Tuszyńska 2005, s. 25, 46, tabl. XXIII/58:2; por. A. Wiśniewska 2011, s. 133). R. Jamka zaliczył do tego wariantu również egzemplarze z Elbląga, pow. *loco*, i ze Skowarcza, pow. gdański, ale jego interpretacja opublikowanych informacji dotyczących tych zapinek (R. Jamka 1964, s. 67, 79, 81) budzi wątpliwości. Kolejne fibule wariantu A.62 pochodzą z północnego Mazowsza – z Borek-Siwka, pow. wołomiński, grób 2 (S. Twardo 2003, s. 174, ryc. 12:j), i z Finlandii – z Untamala, Vakka-Suomen seutukunta (U. Salo 1968, tabl. 14:9). Niektóre fibule wariantu A.62 znalezione poza te-

renem kultury Dollkeim-Kovrovo mogły być importami z Półwyspu Sambijskiego. Nie można jednak wykluczyć, że część z nich to naprawiane lokalne egzemplarze typów A.60–61, w których cięciwę z taśmy zastąpiono wykonaną z drutu. Sugestia ta dotyczyć może przede wszystkim zapinek o cięciwie owiniętej wokół kabłąka.

Do najwcześniej datowanych zapinek wariantu A.62 należy egzemplarz odkryty na wielbarskim cmentarzystku w Różynach – towarzyszyły mu dwie fibule typu A.74 i sprzączka typu C1, określające metrykę zespołu na stadium B₁/B_{2a} (M. Pietrzak 2007, s. 141–142, tabl. 2:3.4.7). Zapinki wariantu A.62 ze stanowisk kultury Dollkeim-Kovrovo pojawiają się w zespołach ze stadiów B_{2a-b} (por. Tab. 6). Nie stanowią one dobrego wyznacznika chronologicznego. Na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo zabytki te stanowiły element stroju kobiet¹⁹.

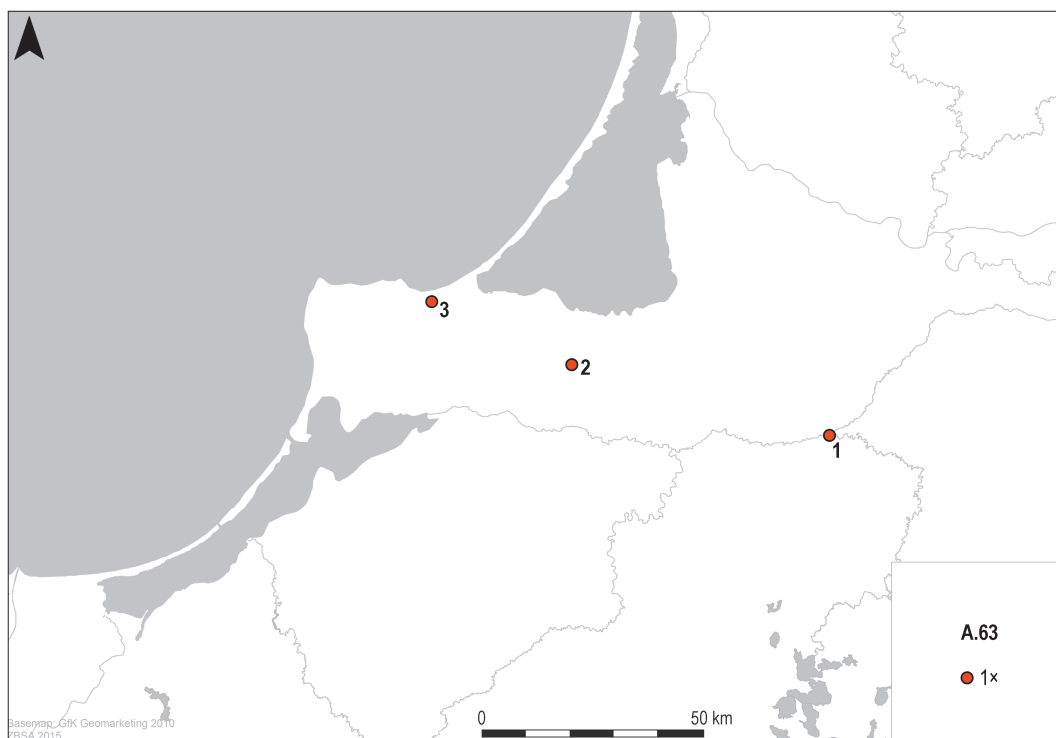
Fibule wariantu A.63

Z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo pochodzą trzy zapinki wariantu A.63 (Zob. Lista 8; Tabl. 15:1–3). Ich cechy to trójkątne rozszerzenie kabłąka przy główce oraz konstrukcja zapięcia wykonana z drutu (O. Almgren 1897, s. 32, tabl. III:63). Zapinki te są masywne, mają trapezowato rozszerzone nóżki i ornamentowane kabłąki – w wy-

padku egzemplarza z dawn. *Caymen* (Tabl. 15:2) pasami pseudofiligranulacji, fibuli z dawn. *Dollkeim* (Tabl. 15:3) – z masywnym, ukośnie nacinanym żeberkiem i parą bruzd, a zapinki z dawn. *Althof-Insterburg* (Tabl. 15:1) dwoma pasmami wzoru trudnego do identyfikacji. Ponadto na kabłąkach fibul z dawn. *Althof-Insterburg* i dawn. *Caymen* widnieją pojedyncze wybijane okręgi. Wzdłuż krawędzi nówek fibul tego wariantu znajdują się nacinane linie, a przejście kabłąka w nóżkę jest zaznaczone żeberkami lub pasem innego ornamentu.

Zasięg występowania fibul wariantu A.63 ogranicza się do terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (Ryc. 6); w grobach towarzyszyły im narzędzia i broń (por. Tab. 7). Zapinki te, nawiązujące do sambijskich egzemplarzy wariantu A.62 i do typu A.148, są zapewne efektami stylistycznych „eksperymentów” miejscowych rzemieślników. Znalezione je w zespołach z fibulami typów A.60/61 i A.61, na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo używanymi w stadiach B_{2a-b}. W grobie 17 z dawn. *Dollkeim* była też fibula typu A.111 (BA, tabl. 8:367; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. II:2), datowanego przede wszystkim na stadium B_{2a} (por. M. Mączyńska 2011, s. 44–45), zaś odkryte w grobie BN z dawn. *Caymen* fibule typów A.120 i A.121 oraz umbo typu Jahn 7a starszej odmiany (A. Chilińska-Frühboes 2016b, s. 12–13 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:6, 6:2.3) wskazują na datowanie obiektu na stadium B_{2b} (por. J. Ilkjær 1990, s. 282–284, ryc. 22:3b; T. Rakowski 2006). Należy więc przyjąć, że zapinki wariantu A.63 były współczesne wariantowi A.62 i typom A.57–61.

¹⁹ Uzbrojenie znaleziono jedynie w grobie 21 z dawn. *Lobitten*. Klasyfikacja typologiczna fibuli z tego zespołu nie jest jednak pewna – być może należy ona do typu A.148.

Ryc. 6. Mapa znalezisk zapinek wariantu A.63 na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo (numeracja odpowiada liście 8)
Fig. 6. Distribution of brooches variant A.63 in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 8)

Tab. 7. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul wariantu A.63 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci
Table 7. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.63 with chronological and gender markers

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Althof-Insterburg</i> , grób 167 (zob. Lista 8:1)	1	–	–	–	–	przekuwacz/szydło/krzesiwo
dawn. <i>Caymen</i> , grób BN (zob. Lista 8:2)	1	A.60/61; A.61; A.120; A.121	sprzączka D1; okucie rzemienia	–	–	umbo Jahn 7a; grot (2 egz.); siekiera tulejowata
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 17 (zob. Lista 8:3)	1	A.60/61; A.61; A.111	–	?	–	ostroga; siekiera tulejowata/ciosła/toporek; nóż

Fibule wariantu A.64

Na stanowiskach kultury Dollkeim-Kovrovo odkryto kilka zapinek o sprężynach wykonanych z drutu oraz o taśmowatych kabłąkach i trapezowato rozszerzonych nóżkach, bez zdobienia w postaci wybijanych okręgów. Zabytki te odpowiadają wariantowi A.64, który jednak obejmować miał wyłącznie znaleziska z Bornholmu (O. Almgren 1897, s. 32–33, tabl. III:64; *Spuścizna* [VII. Fibulor Fig. 62–64; Mü 1a, VBO 129, Berl. Alb. Kön 351–52]). Nowe studia nad materiałami z dawnych Prus Wschodnich pozwalają jednak zaklasyfikować do wariantu A.64 również zapinki pochodzące spoza tej wyspy. Niedawno egzemplarze przypominające zapinki wariantu A.64, a pochodzące z terenu kultury bogaczewskiej, określono w literaturze jako typ *Ławki* – mają one taśmowaty kabłąk, zaopatrzony w niewielki grzebyk oraz „zredukowany grzebyk” przy główce (W. Nowakowski 2013, s. 136–137; por. A. Wiśniewska 2011, s. 132). Fibula z Ławek, pow. giżycki / dawn. *Lawken*, Kr. *Lötzen* (por. A. Bitner-Wróblewska 1995, s. 76, ryc. 7), a także zapinka z Bogaczewa-Kuli, pow. giżycki / dawn. *Bogatzen-Kullabrücke*, Kr. *Lötzen* (J. Okulicz 1958, tabl. XI:1), ilustrujące ów typ, nie mają jednak ani jednego grzebyka i odpowiadają typowi A.148.

Zapinki wariantu A.64 są zbliżone do egzemplarzy typu A.62, ale w odróżnieniu od niego mają nóżkę bez „oczek”, zwykle płaską, rzadziej trójkątną w przekroju. Miejsce przejścia kabłąka w nóżkę najczęściej zaznaczone jest pasem ornamentu, rzadziej żeberkiem lub grzebykiem (O. Almgren 1897, s. 32–33; por. B. M. Rasmussen 2010, s. 116, ryc. 19:a.c). Do wariantu A.64 postanowiłam zaklasyfikować zapinki o taśmowatym kabłąku, z masywnym, zwykle prostopadłościennym grzebykiem i z rozszerzoną nóżką, oraz o sprężynie z drutu (Zob. Lista 9; Tabl. 15:1.2, 16:3.4.6–8). Takie okazy odpowiadają bornholmskim zapinkom tego wariantu, które jednak, jak już wspomniałam, tylko czasami miały żeberko lub grzebyk (O. Almgren 1897, s. 33). Egzemplarze o gładkim kabłąku oraz takie, których przejście kabłąka w nóżkę podkre-

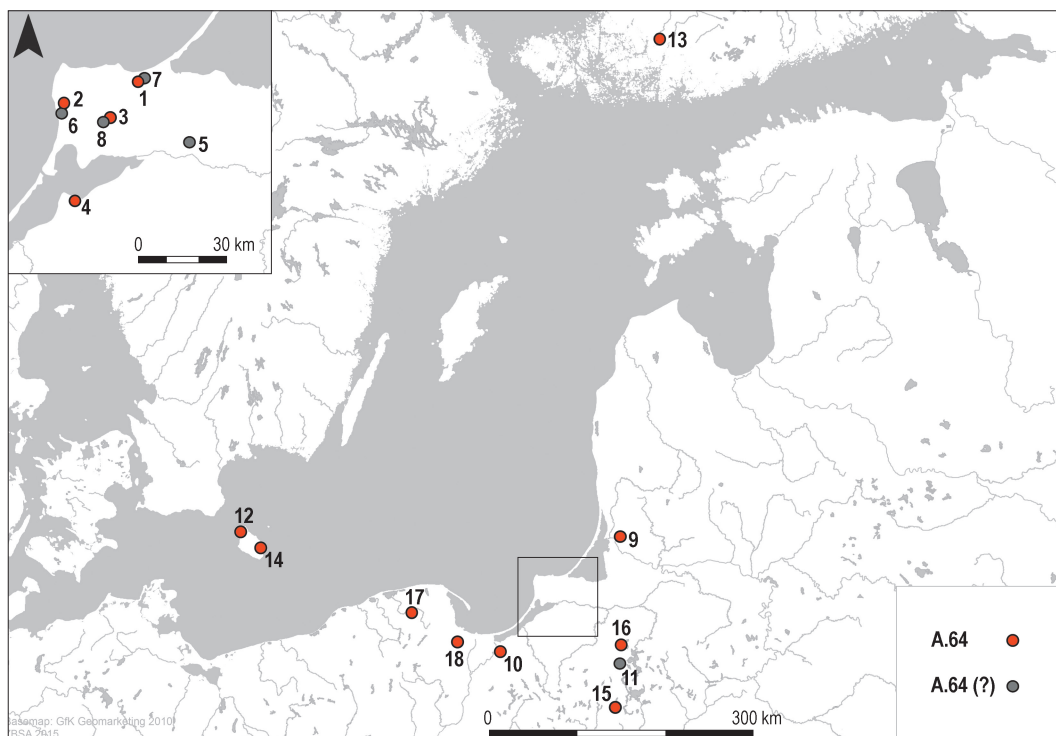
ślone jest niskim żeberkiem lub zdobieniem – np. pasem pseudofiligranulacji czy nacinanymi liniami – zaliczam do typu A.148, z kolei zapinki z grzebykiem na kabłąku i na główce – do typu A.100. U schyłku okresu wczesnorzymskiego w basenie Bałtyku produkowano fibule o taśmowatych kabłąkach nawiązujące wprawdzie do egzemplarzy serii pruskiej i do typu A.148, ale wymykające się klasyfikacji almgrenowskiej. Pewne egzemplarze, które włączam tu do wariantu A.64, O. Almgren zaliczył do wariantu A.62, mimo iż nie miały one typowego dla tego wariantu zdobienia na nóżce w postaci „oczek” czy kółek.

Ostatecznie, jako wariant A.64 identyfikuję zapinki z grobu 30 z dawn. *Dollkeim*²⁰ (Tabl. 15:1) i z grobu XXIII z dawn. *Wiekau* (Tabl. 16:3). Prawdopodobnie należy do niego włączyć także fragmenty dwóch kolejnych, niemal identycznych egzemplarzy – z grobu 58 dawn. *Grebieten*, stan. na S od drogi (Tabl. 16:6) i z grobu XXI z dawn. *Wiekau* (Tabl. 16:8). Bardziej problematyczna jest identyfikacja fibuli z dawn. *Fürstenwalde* (Lista 9:5). Opisa-no ją jako podobną do zapinki odkrytej w Gierłozie, pow. kętrzyński / dawn. *Görlitz*, Kr. *Rastenburg*, którą z kolei porównano do egzemplarza wariantu A.64, znalezionego w Kannikegård na Bornholmie (O. Tischler 1878, s. 272, 27; por. E. Vedel 1897, tabl. IX:2; O. Almgren 1897, tabl. III:64). W dostępnych źródłach nie natrafiłam jednak na informacje o takiej fibuli z Gierłozy (por. W. Nowakowski 2013, s. 89). Wątpliwości klasyfikacyjne budzi także fragment zapinki z grobu 31 z dawn. *Nautsau*, stan. I (Tabl. 16:7) – mogła ona należeć do wariantu A.64, ale też do typu A.41 lub mieszanego wariantu typów A.41 i A.42²¹.

Wariant A.64 reprezentują także nieco odmienne od opisanych powyżej egzemplarze z grobu VI z dawn. *Kirpehnen*, stan. I (Tabl. 15:2), i z dawn. *Wollittnick-Fedderau* (Tabl. 16:4). Ich kabłąki rozszerzają się przy główce w prostokątne płytki, co spotykane jest także u egzem-

²⁰ O. Almgren łączy tę fibulę z wariantem A.62 (Almgren, *Spuścizna* [Tyskland Ostpreussen]).

²¹ Wariant 41–42/M (A. Chylińska-Frühboes 2016a, s. 62–69; w druku b).

Ryc. 7. Mapa znalezisk zapinek wariantu A.64 w basenie Bałtyku.

Fig. 7. Distribution of brooches variant A.64 in the Baltic area.

Numerzy 1–8 odpowiadają liście 9 / Numbers 1–8 are the same as in List 9; 9. Barzdūnai; 10. Elbląg-Pole Nowomiejskie; 11. Gierłoż; 12. Hasle; 13. Kaarina; 14. Kannikegård; 15. Koczek; 16. Leśniewo; 17. Lubowidz; 18. Pruszcz Gdański

plarzy typu A.133 i nieco przypomina wariant A.63 (por. O. Almgren 1897, s. 32) oraz może nawiązywać do wczesnych zapinek serii pruskiej (por. A. Jurga-Szymańska 2004, s. 106; A. Cieśliński 2010, s. 60). Zdaniem M. Mączyńskiej egzemplarz z dawn. *Kirpehnen* przypomina zbliżone do typu A.41 fibule form F22 i F32 z Łubian, pow. kościerski (M. Mączyńska 2011, s. 39, tabl. 7:F22.F32), zaopatrzone w dość płaskie, prostopadłościennne grzebyki i w zdobione bruzdami płytki przykrywające sprężynę²². Sprężyna fibuli z dawn. *Kirpehnen* nie była przykryta taką płytką i dlatego nie należy jednak łączyć jej z opisanymi egzemplarzami II grupy. M. Mączyńska porównuje zapinkę z dawn. *Kirpehnen* również do typu A.133 (M. Mączyńska 2011, s. 39, 41). Takie fibule mają jednak sprężynę schowaną w cylindrze, którego brak u omawianej zapinki. Są one również znacznie od niej krótsze i bardziej krępe.

Zapinki wariantu A.64 występują przede wszystkim na Bornholmie (O. Almgren 1897, s. 33), na Półwyspie Sambijskim i nad dolną Wisłą, kilka egzemplarzy po-

chodzi również z Mazur (Ryc. 7)²³. Fibule z kabłąkiem, który nie rozszerza się przy główce odkryto m.in. na bogaczewskich cmentarzyskach w Koczku, pow. szczycieński / dawn. *Koczek*, *Kr. Johannisburg*, stan. II, grób 128.3 (W. Nowakowski 2013, s. 66, 136–137, tabl. 110:7; por. A. Wiśniewska 2011, s. 132), oraz w Leśniewie, ob. 64/37 (W. Nowakowski 2013, s. 86, tabl. 156:3)²⁴, a także na Bornholmie – w Kannikegård (Almgren, *Spuścizna* [VII. Fibulor Fig. 62–64; Mü 1a, VBO 129, Berl. Alb. Kön 351–52]; por. O. Almgren 1897, s. 33). Zapinki wariantu A.64 z rozszerzającym się kabłąkiem pochodzą natomiast m.in. z Bornholmu – z Kannikegård (Almgren, *Spuścizna* [VII. Fibulor Fig. 62–64; Mü 1a, VBO 129, Berl. Alb. Kön 351–52]; por. O. Almgren 1897, s. 33), z Finlandii – z Kaarina, Varsinais-Suomen maakunta / dawn. *Piikkiö-Koskenhaka* (E. Kivikoski 1947, s. 16, tabl. 1:5), a także z wielbarskich cmentarzysk w Lubowidzu, pow. łębarski / dawn. *Luggewiese*, *Kr. Lauenburg*, znal. luźne (R. Wołgiewicz 1995, tabl. XXXIV:3, XLIV:dolna fot.), Elblągu-Polu Nowomiejskim, pow. elbląski / dawn. *Elbing*, *Neustädter*

²² Podobne rozwiązanie konstrukcyjne zastosowano także u dwóch zapinek typu A.38–39 z Ciepłego, pow. tczewski / *Warmhof*, *Kr. Mewe*, grób popielnicowy 15/1897 (A. Schmidt 1902, s. 112, tabl. VI:7c). Obecność płytki na sprężynie stanowi również cechę wariantu Ryszczewo zapinek kapturkowych (J. Schuster 2006, s. 108–109, ryc. 8; por. M. Mączyńska 2011, s. 39).

²³ W wypadku Bornholmu na mapie uwzględniłam wyłącznie egzemplarze publikowane.

²⁴ O. Almgren (1897, s. 32) zaklasyfikował tę fibulę do wariantu A.62, ostatnio jednak opisano ją jako zbliżoną do typu A.148–149 (A. Wiśniewska 2011, s. 132).

Tab. 8. Kultura Dollkeim-Kovrovo: występowanie fibul wariantu A.64 z wyznacznikami chronologicznymi i z atrybutami płci (znaleziska o niepewnej klasyfikacji typologicznej zaznaczono na szaro)

Table 8. The Dollkeim-Kovrovo Culture: brooches type A.64 with chronological and gender markers (finds of uncertain typological classification are grayed out)

Miejsce znalezienia	L.	Fibule	Pas	Kolia	Inne ozdoby	Uzbrojenie/narzędzia
dawn. <i>Dollkeim</i> , grób 30 (zob. Lista 9:1)	1	tarczowata	sprzączka C11	+	2 aplikacje	nóż
dawn. <i>Kirpehnen</i> , stan. I, grób VI (zob. Lista 9:2)	1	A.121	okucie końca pasa zbliż. do 9/1	–	–	imacz Jahn 7; grot (2 egz.); siekiera tulejowata; brzytwa; nożyce; szczypczyki; krzesiwo
dawn. <i>Wiekau</i> , grób XXIII (zob. Lista 9:3)	1	A.60/61; A.72.2	sprzączka F2	–	bransoleta sambijska IC (2 egz.)	umbo Jahn 5; grot (3 egz.); siekiera tulejowata; nóż (2 egz.)
dawn. <i>Grebieten</i> , grób 58 (zob. Lista 9:6)	1	A.148	sprzączka C13 (?)	–	pierścioneł VI	nóż; gładzik (?)
dawn. <i>Nautsau</i> , stan. I, grób 31 (zob. Lista 9:7)	1	A.161/162 (?) (2 egz.)	sprzączka G16; sprzączka (?); okucie końca pasa (?)	+	pierścioneł 26b i 22c (?)	nóż
dawn. <i>Wiekau</i> , grób XXI (zob. Lista 9:8)	1	41–42/M lub Andrzejowski II/IV, 2.2–3	sprzączka C11	+	–	–

Feld, Kr. *Elbing*²⁵ (Almgren, *Spuścizna* [XIII. Fibulor Fig. 120–131; Sv.F. 313]; por. M. Schmiedehelm 2011, s. 95), i Pruszcza Gdańskim, stan. 10, grób 127 (M. Pietrzak 1997, s. 139, tabl. XLII/127:7), oraz z cmentarzyska grupy zachodnioliteńskiej w Barzdūnai, Šilutės raj. / dawn. *Barsduhnen*, Kr. *Heydekrug* (Jankuhn, *Spuścizna*). Długie i smukłe zapinki z Kannikegārd, Kaarina i Pruszcza Gdańskiego wyraźnie przypominają inne zapinki oczkowate serii pruskiej, ponadto rozszerzenia kabłąka fibuli z Pruszcza Gdańskiego i jednej z zapinek z Kannikegārd przypominają „skrzydełka” wczesnych typów serii pruskiej, egzemplarze z dawn. *Wollitnick-Fedderau*, Elbląga-Pola Nowomiejskiego i Barzdūnai nawiązują natomiast do fibul typu A.133. Wariant A.64 obejmuje więc zróżnicowane fibule o taśmowatych kabłąkach, najpewniej będące wyrobami jednostkowymi. Wydaje się zatem, że pojęcie „wariant 64” należy traktować umownie. Prawdopodobnie zapinki takie pochodzą przede wszystkim z warsztatów sambijskich i bornholmskich oraz ze strefy A kultury wielbarskiej i są śladem przetwarzania (czy też upraszczania) stylistyki fibul serii pruskiej.

Zdobienie zapinek wariantu A.64 przypomina ornamentykę fibul wariantu A.62. Wzdłuż kabłąka zwykle bieżą trzy pasy pseudofiligranulacji. Nóżki są z reguły gładkie, często z nacinaną linią wzdłuż dolnej krawędzi.

Nóżka fibuli z dawn. *Wiekau*, grób XXIII, miała głębokie poprzeczne bruzdy (Tabl. 16:3), a zapinki z dawn. *Wollitnick-Fedderau* – płytkie, nacinane linie (Tabl. 16:4). Podobny ornament znamy z niektórych sambijskich zapinek typu A.42 (por. A. Chilińska-Drapella 2010, tabl. 33:a–c; V. I. Kulakov 2013, ryc. 45A:1; A. Chilińska-Frūboes, w druku b). Krawędzie grzebyków fibul typu wariantu A.64 są zwykle nacinane. Na grzebyku zapinki z grobu XXI z dawn. *Wiekau* (Tabl. 16:8) i na kabłąkach egzemplarzy z dawn. *Grebieten* (Tabl. 16:6) i z Barzdūnai widnieją wybijane okręgi lub kolistе wgłębienia. Grzebyk fibuli z grobu XXIII z dawn. *Wiekau* (Tabl. 16:3) zdobiony był prostopadłymi nacinanymi liniami²⁶.

W literaturze sugerowano, że egzemplarze typu *Ławki*, do którego, jak już wspomniałam, W. Nowakowski zaliczył też kilka zapinek wariantu A.64, występowały w fazie B₂, najpewniej w jej młodszym stadium oraz na początku fazy B₂/C₁, zaś okazy o cięciwie owiniętej wokół kabłąka były późniejsze od tych o górnej cięciwie (W. Nowakowski 2013, s. 137). Na fazę B₂/C₁ mogłaby być datowana w zasadzie tylko fibula z Ławek, w rzeczywistości jednak należąca do typu A.148, a młodsza pozycja chronologiczna zapinek z owiniętą cięciwą nie znajduje potwierdzenia.

Fibuli wariantu A.64 z grobu XXIII z dawn. *Wiekau* (Lista 9:3) towarzyszyło umbo typu Jahn 5 (W. Nowa-

²⁵ O. Almgren (1897, s. 173) opisał tę zapinkę jako zbliżoną do typu A.122, ale o kabłąku rozszerzonym, jak u typów A.133 i A.134.

²⁶ Obecne na nim czerwone ślady (Jankuhn, *Spuścizna*) mogły być resztkami emalii lub zanieczyszczeń, być może stopionego paciorka.

kowski 1996, tabl. 48:5; A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 185:8), odpowiadające formom przeworskim z fazy B₁ (K. Godłowski 1992, s. 72) oraz typowi 1. umb skandynawskich, występujących w późnym odcinku fazy B₁ i we wczesnej fazie B₂ (J. Ilkjær 1990, s. 272, ryc. 22:1). W obiekcie tym odkryto również dwie brązowe bransolety odmiany IC, zdobione żelazem (A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 185:6). Taki rodzaj ornamentyki jest charakterystyczny dla kultury Dollkeim-Kovrovo w fazie B₂/C₁–C_{1a}, jednak pojawia się już w fazie B₂, ale nie wcześniej niż w stadium B_{2b} (A. Chilińska-Drapella 2010, s. 8; A. Chilińska-Früboes, w druku b). Za datowaniem obiektu na stadium B_{2b} przemawia także obecność sprzączki typu F2 (W. Nowakowski 1996, tabl. 48:4; A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 185:7), znajdującej analogie wśród zabytków wielbarskich z rozwiniętej fazy B₂ oraz z fazy B₂/C₁ (por. R. Madyda-Legutko 1987, s. 43). Innej fibuli wariantu A.64, odkrytej w grobie VI z dawn. *Kirpehnen*, stan. I (Lista 9:2), towarzyszył imacz typu Jahn 7 (W. Nowakowski 1996, tabl. 80:10; A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 129:1), odpowiadający formie Zieling F5, występującej w fazie B₂ (por. N. Zieling 1989, s. 182–183, tabl. 22:F5). W kulturze przeworskiej analogiczne imacze łączone są z 3. grupą uzbrojenia, datowaną na stadium B_{2a} (por. K. Godłowski 1992, s. 72). Egzemplarz z dawn. *Kirpehnen* przypomina też skandynawskie formy typu 2., łączone z fazą B₂ (por. J. Ilkjær 1990, s. 36, 276, ryc. 23:2, 200). W dawn. *Kirpehnen* znaleziono ponadto fibulę typu A.121, pokrytą srebrną folią z wytłaczanym ornamentem (W. Nowakowski 1996, tabl. 80:5; A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 128:1). Taki sposób zdobienia był popularny w basenie Bałtyku w stadium B_{2c} i w fazie B₂/C₁ (J. Schuster 2010, s. 106–109). Fibule (typu A.92) ornamentowane srebrną folią odkryto także z zapinką wariantu A.64 w grobie 127 z wielbarskiego cmentarzyska w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, s. 25, tabl. XLII/127:8.9). Zapinkę wariantu A.64 z dawn. *Kirpehnen* należy ostatecznie datować na stadium B_{2b}.

Fibulom z grobu 30 z dawn. *Dollkeim* (Lista 9:1) i z grobu XXI z dawn. *Wiekau* (Lista 9:8) towarzyszyły elementy „pasów sambijskich” (BA, tabl. 13:479; O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. IX:3.3b; A. Chilińska-Drapella 2010, tabl. 10:a), które, jak już wspominałam, najliczniej występowały w stadium B_{2b}. Z dawn. *Wiekau* pochodzi także fragment zapinki typu II/IV,2.2 lub II/IV,2.3, datowanych na rozwiniętą fazę B₂, być może też na początek fazy B₂/C₁ (A. Chilińska-Drapella 2010, tabl. 9:j; por. J. Andrzejowski 1994, s. 91, 102), lub też wariantu 41–42/M, używanego od stadium B_{2b} do fazy B₂/C₁–C_{1a} (A. Chilińska-Früboes 2016a, s. 63–64). Fibulę z dawn. *Grebierten* (Lista 9:6) znaleziono razem z zapinką typu A.148 (A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 96:3), datowanego na stadium B_{2b} (M. Mączyńska 2011, s. 52; por. R. Wołągiewicz 1981, ryc. 1). Na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo podobne fibule noszono również w fazie B₂/C₁–C_{1a} (A. Chilińska-

-Früboes 2016a, s. 188–191). Dyskusyjna zapinka z dawn. *Nautzau* (Lista 9:7), mogąca należeć do wariantu A.64, jest datowana nie wcześniej niż na fazę C_{1a} – odkryto ją bowiem w zespole z dwoma egzemplarzami typu A.161–162 (A. Chilińska-Früboes 2016c, tabl. 153:8).

Podsumowując, sambijskie fibule wariantu A.64 datować należy na stadium B_{2b}, a być może także później (niepewny typologicznie okaz z dawn. *Nautzau*). Takie, stosunkowo późne datowanie omawianych zapinek znajduje dodatkowe potwierdzenie w ich stylistycznych nawiązaniach do typów A.133 i A.148, więc fibul z młodszego stadium fazy B₂ i z fazy B₂/C₁.

Egzemplarze naprawiane w starożytności

Niektóre zapinki oczkowe serii pruskiej z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo noszą ślady starożytnych napraw. Z grobu 19 z dawn. *Groß Ottenhagen* pochodzi egzemplarz typu A.61 (Lista 4:9b; Tabl. 10:9b) z żelazną osią sprężynki (DSHI 100 La Baume 9, s. 78, 116; Jan-kuhn, *Spuścizna*), co prawdopodobnie jest efektem zabiegu mającego na celu wzmocnienie konstrukcji zapięcia. Fragment główki zapinki typu A.60 lub A.61 z żelazną osią sprężynki znany jest z grobu 126 z przeworskiego cmentarzyska w Bartkach (SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 0120/2, s. 26/o; Księga Inwentarzowa IX, s. 110²⁷. Zbiory: MVF, inw. Pr D 59, wcześniej *Prussia-Museum*, inw. PM 1938:2000), zaś fibulę typu A.57 z żelazną osią odkryto w grobie inhumacyjnym VIII (86)/1897 z wielbarskiego cmentarzyska w Ciepłym (A. Schmidt 1902, s. 128). Najpewniej również w tych dwóch wypadkach są to ślady starożytnych napraw.

Do egzemplarza z grobu 4 z dawn. *Dollkeim* (Lista 7:1a; Tabl. 14:1a), pierwotnie mającego „zwykłą” sprężynę z taśmy, umocowano długą sprężynę z drutu. W celu wzmocnienia konstrukcji, część sprężyny i górną partię kabłąka owinięto materiałem organicznym – najpewniej łykiem. Również fibula z grobu 26 z tego cmentarzyska (Lista 7:1b; Tabl. 15:1b) została naprawiona – w sprężynie wstawiono oś z drutu. Także egzemplarz odkryty w grobie C z dawn. *Stobingen* (Lista 7:2; Tabl. 15:2) mógł zostać naprawiony w starożytności. Kabłąk, przy główce, został ułamany – najpewniej pierwotnie zaopatrzonej był w haczyk do przytrzymania cięciwy. Nowa sprężyna, cięciwa i oś zostały wykonane z drutu; cięciwę owinięto wokół kabłąka. Omawiany egzemplarz pierwotnie miał być może konstrukcją jednodzielną, jednak po zniszczeniu haczyka musiała ona zostać zastąpiona przez konstrukcję dwudzielną. Najbliższą analogią do fibuli z dawn. *Stobingen*

²⁷ Za zgodę na zamieszczenie informacji pochodzących z niepublikowanej części Ksiąg Inwentarzowych dawn. *Prussia-Museum* uprzejmie dziękuję Panu dr. Sergejowi A. Ąkimowowi, dyrektorowi muzeum historyczno-artystycznego w Kaliningradzie (Калининградский областной историко-художественный музей).

jest zapinka z okolic Węgorzewa, z kolekcji pastora Pisanckiego (por. Jankuhn, *Spuścizna*; W. Nowakowski 1998b, s. 47, ryc. 12:632, tabl. 30:632), o sprężynie z drutu i cięciwie owiniętej wokół kabłąka, brak jednak informacji mówiących, że konstrukcja tego egzemplarza była efektem naprawy. Taką fibulę odkryto także w grobie 151 z wielbarskiego cmentarzyska w Różnach, stan. 18 (M. Pietrzak 2007, s. 141, 144, tabl. 2:5). Egzemplarze z dawn. *Dollkeim* i z dawn. *Stobingen* mogły przed naprawą należeć do typów A.60 i A.61, dlatego tutaj określam je jako warianty A.60/62 i A.61/62. Wreszcie nie można wykluczyć, że również zapinka ze znalezisk luźnych z dawn. *Schatzberg* (Lista 6:4; Tabl. 13:4) została poddana podobnej naprawie (por. DSHI 100 La Baume 9, s. 113) – brak na to jednak dowodów, a jej stylistyka wyraźnie nawiązuje do typowej dla wariantu A.62, dlatego przyjęłam tutaj taką właśnie klasyfikację.

Zwojem z drutu zastąpiono odłamaną taśmowatą sprężynę (zachowały się dwa zwoje) zapinki typu A.58/59 z grobu 15 z dawn. *Imten* (Lista 2:5; Tabl. 2:5). Od egzemplarza typu A.58/59, odkrytego w grobie 9 z dawn. *Dollkeim* (Lista 2:2a; Tabl. 2:2a) odłamał się jeden zwoj sprężyny i by wzmocnić jej konstrukcję, wstawiono oś. Podobny zabieg zastosowano u fibuli z grobu 26 z tego cmentarzyska (Lista 7:1b; Tabl. 15:1b), u zapinki typu A.61 z grobu 400 z dawn. *Corjeiten* (Lista 4:2c; Tabl. 7:2c1), a prawdopodobnie także u egzemplarza z grobu 19 z dawn. *Groß Ottenhagen* – tu wstawiono oś żelazną (Lista 4:9b; Tabl. 10:9b).

W wypadku fibuli typu A.58/59 (Lista 2:2d) znalezionej luźno w dawn. *Dollkeim* H. Jankuhn (DSHI 100 La Baume 9, s. 115, 245) uważał, że sprężyna mogła ulec uszkodzeniu, a jej pozostały fragment przynitowano do kabłąka. Nitowanie ułamanych sprężyn do kabłąka znamy też z innych zapinek serii pruskiej, np. z grobu 186 z Modły (J. Andrzejowski 2009, s. 168, tabl. 3.87:186/1) i z okolic Norddorf, Kr. Nordfriesland (E. Cosack 1979, s. 65, tabl. 85:1). W wypadku fibuli typu A.57 odkrytej w grobie 4 z dawn. *Eisliethen*, stan. II (Lista 1:1a; Tabl. 1:1a), odłamany haczyk zastąpiono nowym, umocowanym w otworze w kabłąku.

Ze zgromadzonych informacji wynika, że w wypadku zapinek serii pruskiej najczęściej uszkodzeniu ulegały sprężyny. Inne sytuacje są znacznie rzadsze. Do ułamanej pochewki zapinki wariantu A.61/62 z grobu C z dawn. *Stobingen* (Lista 7:2; Tabl. 15:2) przynitowano nową blaszkę, śladem takiej naprawy prawdopodobnie jest także nit tkwiący w pochewce fibuli typu A.61 z grobu XXV z dawn. *Wiekau* (Lista 4:28b; G. Bujack 1889c, s. 278).

Podsumowanie

Zapinki typów A.57–61 znane z terenu kultury *Dollkeim-Kovrovo* nie różnią się w zasadzie niczym od fibul se-

rii pruskiej pochodzących z innych obszarów kulturowych. Cechą wyróżniającą może być jedynie szpiczaste zakończenie nóżki wielu egzemplarzy (zwłaszcza typów A.60–61). Jednak, jak już wspomniałam, wniosek taki wysnułam przede wszystkim na podstawie źródeł archiwalnych, a nie autopsji zabytków. Na podstawie szczegółowej analizy omawianych fibul zaproponowałam kilka hipotez – np. że szeroki haczyk może świadczyć o późnej metryce zabytku, a takie cechy jak przewężenie w miejscu przejścia kabłąka w nóżkę czy obecność trójkąta/ukośnych linii na nóżce mogą datować zapinki na stadium B_{2a}. Są to jednak tylko ostrożne obserwacje, które powinny zostać skonfrontowane z analizą materiałów pozyskiwanych w trakcie obecnie prowadzonych badań na terenie obwodu kaliningradzkiego, do których dostęp jest niestety utrudniony.

Studia archiwalne i kwerendy muzealne pozwoliły skompletować i zestawić informacje o ponad dwustu zapinkach oczkowatych serii pruskiej pochodzących z terenu kultury *Dollkeim-Kovrovo*. Zebrane dane pokazują, że obszar kultury *Dollkeim-Kovrovo* był zapewne jednym z centrów produkcji fibul oczkowatych serii pruskiej. Kultura ta włączana jest do zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego, jednak była niebywale silnie związana z kulturą wielbarską, należącą do kręgu germańskiego (W. Nowakowski 1989; 1996, s. 71–108). Te wzajemne powiązania we wczesnym okresie wpływów rzymskich ilustruje nie tylko nagromadzenie zapinek oczkowatych serii pruskiej nad dolną Wisłą i na Półwyspie Sambijskim, ale także np. skupiska na tychże terenach fibul typów A.42 i A.72 (A. Chilińska-Früboes 2016a, mapy 2, 12), pojawienie się na Półwyspie Sambijskim bransolet odmiany IA, przypominających wielbarskie bransolety węzowate (E. Blume 1912, s. 71–72), czy upowszechnienie się w kulturze *Dollkeim-Kovrovo* „pasów sambijskich”, których konstrukcja zapięcia nawiązuje do klamer i sprzączek wielbarskich (A. Chilińska-Früboes 2010, s. 6–7). Efektem oddziaływań wielbarskich było najpewniej także rozprzestrzenienie się na cmentarzyskach sambijskich z wczesnego okresu wpływów rzymskich zwyczaju inhumacji (W. Nowakowski 1996, s. 99; A. Chilińska 2009, s. 149–150 – tam dalsza literatura). Fakt ten jest bardzo istotny, bo o ile importy czy zapożyczenia technologiczne świadczą wprawdzie o wzajemnych związkach różnych ludów, nie pozwalając jednak na pełną ocenę ich siły, o tyle adaptacja obrządku pogrzebowego wskazuje, że powiązania takie musiały być bardzo głębokie – ingerowały bowiem w sferę *sacrum*.

Dr Agata Chilińska-Früboes
ul. Kamińskiego 12/17
PL 03-130 Warszawa
agata.chilinska@gmail.com

Lista 1

Zapinki typu A.57 ($\Sigma = 5-7$)

1. Dawn. *Eisliethen*, Kr. *Fischhausen* / Gerojskoe, raj. Zelenogradsk (Геройское, рай. Зеленоградск), stan. II:
 - a. Grób 4 (Tabl. 1:1a). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 31, 39, 158, 217; V. I. Kulakov 2015, ryc. 5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 92 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 85:5; w druku c. Zbiory: MVE, inw. Pr 11868, wcześniej *Prussia-Museum*, inw. PM 14073. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Jentzsch 1892, s. 72, tabl. VII:26; 1896, s. 122, tabl. II:6.12, IV:45; W. Nowakowski 1996, s. 68–69, 153, 155; A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2010, tabl. III:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 92–94 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 85:3.4, 86, 87; w druku c.
 - b. Grób 5 – 2 egz. (Tabl. 1:1b1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 95 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 88:1.2. Zbiory: MVE, inw. Pr 3752, Pr 4578, wcześniej *Prussia-Museum*, inw. PM 14077, 14078. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Jentzsch 1896, s. 122, tabl. II:25; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 94–95 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 88:3–12.
 2. Dawn. *Plauen*, Kr. *Wehlau* / Fedotovo, raj. Pravdinsk (Федотово, рай. Правдинск):

Znal. luźne (Tabl. 1:2). Jankuhn, *Spuścizna*; Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.13.107, 127, 7.25.47.169, 7.25.51.125; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 182 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 155:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.84.7222.
 3. Dawn. *Warglitten*, Kr. *Fischhausen* / Bugrovo, raj. Zelenogradsk (Бугрово, рай. Зеленоградск), stan. *Kuckchensberg*:

Kontekst odkrycia nieznany (Tabl. 1:3). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 223 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 179:11; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM 17942, wcześniej *Prussia-Museum*.
- Zapinki typu A.57 (?)
4. Dawn. *Bieskobnicken*/*Biskobnicken*, Kr. *Fischhausen* / Ohoťnoe, raj. Zelenogradsk (Охотное, рай. Зеленоградск) (?):

Kontekst odkrycia nieznany (Tabl. 1:4). Jankuhn, *Spuścizna*; Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.13.105, VM 9.21; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 11 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:2. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM II.9.65.12.13 / PM II.9.66.1.2.5.6.
 5. *Prigorkino*, raj. Bagrationovsk (Пригоркино, рай. Багратионовск) / Dawn. *Carben*/*Karben*, Kr. *Heiligenbeil*:

Znal. luźne (Tabl. 1:5). K. N. Skvorcov 2012a, ryc. 2:2. Zbiory: KOIHM.
- s. 216; A. Chilińska 2009, s. 14, tabl. 6:3; V. I. Kulakov 2014, ryc. 34; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 15 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 11:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM 14241, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 31, 171, 216; H. Jankuhn 1950, s. 63, ryc. 8a; A. Chilińska 2009, s. 14–16, tabl. 6:4–6, 7, 8:1–4; V. I. Kulakov 2004, ryc. 34; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 15–17 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 11:2–6, 12.
 2. Dawn. *Dollkeim*/*Dolkeim*, Kr. *Fischhausen* / Kovrovo, raj. Zelenogradsk (Коврово, рай. Зеленоградск):
 - a. Grób 9 (Tabl. 2:2a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 51 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 45:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6437. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:362, 13:527; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16–17, tabl. X:6.7, XVIII:8; V. I. Kulakov 2004, s. 15, ryc. 12; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 50–52 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 44:6.7, 45:2–17, 46:1–8.
 - b. Grób 31 (Tabl. 2:2b). Grenz, *Spuścizna* 23; Kolekcja Dydaktyczna 2648:7; W. Nowakowski 1996, s. 153, tabl. 11:1; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 82 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 77:6. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6613. Zespół: Grenz, *Spuścizna* 23; Jahn, *Spuścizna*; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 19, tabl. XVI:1, XIX:8.9; M. Jahn 1921, s. 33, 106; V. I. Kulakov 2004, s. 17–18, ryc. 28; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 82–83 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 77:5.7.8, 78, 79:1.
 - c. Grób 33. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM 9.21; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 84 – tam dalsze źródła; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6624/6625 (?). Zespół: A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 84 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 79:2.
 - d. Znal. luźne. DSHI 100 La Baume 9, s. 68, 115, 245; Schmiedehelm, *Spuścizna* VM 9.21; G. Bujack 1880, s. 81; 1885, s. 14 – nr 201; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 88. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM II.16.2 / PM II.216.92.
 3. Dawn. *Eisliethen* lub dawn. *Roßgarten*, Kr. *Fischhausen*²⁸:

Grób BN (Tabl. 2:3). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 97 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 90:8. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14097. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 97 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 90:9–15.
 4. Dawn. *Fürstenwalde*, Kr. *Königsberg* / Poddubnoe, raj. Gur'evsk (Поддубное, рай. Гурьевск), stan. I:

Kontekst odkrycia nieznany – 2 egz. (Tabl. 2:4.1, 3:4.2). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Hensche 1869, s. 154; BA, tabl. 7:346.347; O. Almgren 1897, s. 151–152; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 28, tabl. I:3; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 101–102 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 92:6, 93:1. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 1334–1335.
 5. Dawn. *Imten*, Kr. *Wehlau* / Kar'ernoje, raj. Gvardejsk (Карьерное, рай. Гвардейск):

Lista 2

Zapinki typu A.58/59 ($\Sigma = 13-15$)

1. Dawn. *Corjeiten*/*Korjeiten*, Kr. *Fischhausen* / Putilovo, raj. Zelenogradsk (Путилово, рай. Зеленоградск):

Grób 2 (Tabl. 2:1). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897,

²⁷ Dla zabytków odkrytych przed 1945 rokiem, zaginionych lub niezidentyfikowanych we współczesnych kolekcjach, podano tylko dawne miejsce ich przechowywania.

²⁸ Miejsca nie zaznaczono na mapie (Ryc. 2).

- Grób 15 (Tabl. 2:5). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 128 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 117:5. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.281.2100. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; Prussia 8 (1883), s. 49–50; A. Bezzenberger 1904, s. 72–73; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 128–130 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 117:6–12, 118:1–3.
6. Dawn. *Perdollen*, Kr. *Labiau* / Petino, raj. Polesk (Петино, рай. Полесск):
Grób 12 (Tabl. 3:6). Grenz, *Spuścizna*, pudełko *Grenz-Archiv-Photos + Negative*; Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.13.107, 7.25.47.182, 7.25.51.120; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 176 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 154:5. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.262.11634a.
7. Dawn. *Regehen*, Kr. *Fischhausen* / Dubrovka, raj. Zelenogradsk (Дубровка, рай. Зеленоградск), stan. I:
Znal. luźne (Tabl. 3:7). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 185 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:7; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM V.235.8233, wcześniej *Prussia-Museum*.
8. Dawn. *Regehen*, Kr. *Fischhausen*, stan. II:
Grób F. SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1007/1, s. 54–55/k, 64/k, 67/k; 1007/2, s. 130/k; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 189–190. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VIII.182.985.
9. Dawn. *Rodmannshöfen*, Kr. *Königsberg* / Kalinovka, raj. Gur'evsk (Калиновка, рай. Гурьевск):
Kontekst odkrycia nieznan (Tabl. 3:9). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 151; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 193 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 159:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153, tabl. 90:9. Zbiory: MVE, inw. MfV II.6328, wcześniej MfV.

Zapinki typu A.58/59 (?)

10. Dawn. *Bieskobnicken*:
Kontekst odkrycia nieznan (Tabl. 1:4). Zob. Lista 1:4.
11. Dawn. *Dollkeim*:
Grób 28 (Tabl. 3:11). Grenz, *Spuścizna*, pudełko *Grenz-Archiv-Photos + Negative*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 78 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 73:3; por. Jankuhn, *Spuścizna*; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 22:e. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6589. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:350.351, 13:480.529; O. Almgren 1897, s. 217, tabl. III:62; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:7.8, IX:2.2b, XIV:6, XVIII:7; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, tabl. I:1; 1933b, s. 221; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 25; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24–25, tabl. 21:m–t, 22:a–d.f–l; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 78–80 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 73:1.2.4–6, 75:1–8. Zob. lista 3:18.

Lista 3

Zapinki typu A.60 ($\Sigma = 37–40$)

1. Dawn. *Bludau*, Kr. *Fischhausen* / Kostrovo, raj. Zelenogradsk (Кострово, рай. Зеленоградск), stan. I:
Grób 24 (Tabl. 4:1). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 11 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM V.409.8758, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Jankuhn,

Spuścizna; Bezzenberger, F.E. Peiser 1914, s. 216; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 11–12 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:4.5.

2. Dawn. *Corjeiten*:

- a. Grób 1 – 3 egz. (Tabl. 4:2a.1–3). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 13, tabl. 5:1–3; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 29, tabl. 31:c–e; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 14 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 9:3.4, 10:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM 14230–14232, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 171–173, ryc. 1; 1933b, s. 220; K. Radatz 1996, s. 286, ryc. 9:1; A. Chilińska 2009, s. 13–14, tabl. 4:1, 5:4–7, 6:1.2; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 28–29, tabl. 30:r.s, 31:a.b.f–i; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 14–15 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 9:5, 10:2–6; V. I. Kulakov 2016, s. 79–80, ryc. 2.
- b. Grób 2 (Tabl. 4:2b). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska 2009, s. 14, tabl. 6:3; V. I. Kulakov 2014, ryc. 34; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 16 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 11:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM 14240, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Zob. Lista 2:1.
- c. Grób 7 (Tabl. 4:2c). Grenz, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska 2009, s. 18, tabl. 11:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 17–18 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 14:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14260. Zespół: Grenz, *Spuścizna*; Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 171, 216; W. Nowakowski 1996, s. 35, tabl. 61:1; A. Chilińska 2009, s. 17–19, tabl. 10, 11:1.3–5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 17–19 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 13, 14:2–5.
- d. Grób 8 (Tabl. 4:2d). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 20, tabl. 13:1; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 19 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 14:6; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14268. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; M. Jahn 1916, s. 171, 178, 180, 191, 254–255; W. Nowakowski 1996, s. 35, tabl. 61:2–5; A. Chilińska 2009, s. 19–21, tabl. 12, 13:2–6, 14; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 19–21 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 14:7.8, 15, 16, 17:1–3.
- e. Grób 11c (Tabl. 4:2e). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 22–23, tabl. 17:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 21 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 17:5. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14279. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; Chilińska 2009, s. 22–23, tabl. 17:1.3; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 21–23 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 17:4.6–8.
3. Dawn. *Dollkeim*:
- a. Grób 6 (Tabl. 4:3a). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 44 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 39:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6407. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. VIII:4, XIV:1.10; V. I. Kulakov 2004, s. 14, ryc. 9; O. Khomiakova 2015, s. 37, ryc. 6:6; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 44–47 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 39:1.3–8, 40.
- b. Grób 7 (Tabl. 5:3b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 47 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 41:4; por.

- W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6420. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 13:484; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. X:11.12.12a–c.13; M. Jahn 1916, s. 172, 182; W. Nowakowski 1996, tabl. 1:10.11; V. I. Kulakov 2004, s. 14, ryc. 10; O. A. Raduš, K. N. Skvorcov 2008, ryc. 3:15; B. Kontny 2015, s. 309; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 47–49 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 41:1.3.5.6, 42, 43:1–7.
- c. Grób 9 (Tabl. 5:3c). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 51 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 45:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6438. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:362, 13:527; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16–17, tabl. X:6.7, XVIII:8; V. I. Kulakov 2004, s. 15, ryc. 12; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 50–52 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 44:6.7, 45:1.3–17.
- d. Grób 14a (Tabl. 5:3d). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, 23, tabl. 18:e; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 59 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 51:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6486. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 8:369; O. Almgren 1897, s. 171; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. II:5, VIII:1.1a, IX:5.5a, XVIII:6; H. Jankuhn 1933b, s. 221; V. I. Kulakov 2004, s. 15–16, ryc. 15; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 23, tabl. 18:a–d,f–h, 19:a–i; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 59–61 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 50:9–15, 51:1.3–6, 52:1–4.
- e. Grób 15 (Tabl. 5:3e). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. I:1; K. Raddatz 1993, ryc. 11:5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 62 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 54:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6504. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. XIX:4.7; M. Jahn 1916, s. 183; W. La Baume 1941, s. 8–9, ryc. 2:m–p, 4:b; K. Raddatz 1993, ryc. 11:1–4.6–20; S. Wilbers-Rost 1994, s. 202; W. Nowakowski 1996, tabl. 7:3–8.10–12, 8:3–9; V. I. Kulakov 2004, s. 16, ryc. 17, 18; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 62–65 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 53, 54:1.3.4, 55–58, 59:1.2.
- f. Grób 16 (Tabl. 5:3f). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 65–66 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 60:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVF, inw. PM 6652, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:359; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. I:11, XVI:8; S. Wilbers-Rost 1994, s. 33, 202; W. Nowakowski 1996, tabl. 5:3–5; V. I. Kulakov 2004, s. 16, ryc. 19; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 65–67 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 59:5, 60:1, 61, 62:1–6.
- g. Grób 26 – 2 egz. (Tabl. 5:3g1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 20:c,e; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 72 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 67:1.2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6658–6659. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. X:3.3a, XIX:5; H. Jankuhn 1933b, s. 223; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 21; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 20:a,b,d,f–j, 21:a–l; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 72–74 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 66:5, 67:3–12, 68:1–10.
- h. Grób 27a (Tabl. 5:3h). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 217; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 74 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 68:13; w druku a; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6568. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 8:366; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. II:3; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 22; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 74 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 68:11.12, 69; w druku a.
- i. Grób 27d (Tabl. 5:3i). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 77 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 72:5; w druku a; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6584. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 13:523; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. X:8, XIV:2; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 23; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 77 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 72:1–5.7; w druku a.
- j. Grób 28 (Tabl. 5:3j). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 217; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 22:d; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 78 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 73:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6588. Zespół: Zob. Lista 2:11.
4. Dawn. *Groß Ottenhagen, Kr. Königsberg* / Berezovka, raj. Gwardijsk (Березовка, рай. Гвардейск):
- a. Grób 19 (Tabl. 6:4a). Jankuhn, *Spuścizna*; W. La Baume 1941, ryc. 1:e; T. Ibsen 2003, tabl. 19:a; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 115 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 102:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.332.12188. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; W. La Baume 1941, s. 5–7, 9, ryc. 1:a–d,f–k, 3; T. Ibsen 2003, s. 185–189, tabl. 16–18, 19:b–e, 20, 21; T. Ibsen, K. N. Skvorcov 2005, ryc. 15:1, 18:1.5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 115–117 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 101:2–6, 102:1.2.4–10, 103, 104:1–9.
- b. Grób 44 (Tabl. 6:4b). Jankuhn, *Spuścizna*; T. Ibsen 2003, s. 222, tabl. 44:b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 121 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 112:4. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.332.12188. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; T. Ibsen 2003, s. 222–223, tabl. 44:a,b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 121–122 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 112:3, 113:1.
5. Dawn. *Imten*:
- a. Grób 15 (Tabl. 6:5a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 128 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 117:6. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.281.2100. Zespół: Zob. Lista 2:5.
- b. Znal. luźne (Tabl. 6:5b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 132 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 119:2. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM II.276.2092.
- c. Znal. luźne (Tabl. 6:5c). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 132–133 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 119:4. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM II.276.2092.
6. Dawn. *Kunterstrauch/Kunterstrauch bei Wiskiauten/Kunterstrauch bei Wosegau/Wargenau-Kunterstrauch, Kr. Fischhausen*:
- Grób XV (Tabl. 6:6). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 156 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 140:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.345.8477. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*;

- J. Heydeck 1909, s. 216; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 156 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 140:2–4.
7. Dawn. *Moritten*, Kr. *Labiau* / Sibirskoe, raj. Polessk (Сибирское, рай. Полесск):
Grób BN (Tabl. 6:7). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 152; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 172 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 151:10; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.169.1030 / VII.170.1030. Zespół: Jahn, *Spuścizna*; Jankuhn, *Spuścizna*; Prussia 4 (1878), s. 96–98; Prussia 5 (1879), s. 39; KP II, s. 7, ryc. 11; O. Almgren 1897, s. 160; W. Nowakowski 1994, s. 382, ryc. 2:1; 1996, s. 56, tabl. 90:1–3. 5.6; 2006, s. 71–72, ryc. 1; 2007, s. 87, ryc. 1:8; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 172–174 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 151:11.12, 152, 153:1–5; B. Kontny 2017, s. 87, 101–102, ryc. 2:1.5.
 8. Dawn. *Pertelnicken*, Kr. *Fischhausen* / Ternovka, raj. Zelenogradsk (Терновка, рай. Зеленоградск):
Kontekst odkrycia nieznany – 3 egz. (Tabl. 6:8.1–3). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 217; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 178–180 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 154:7–9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15822–15824.
 9. Dawn. *Plauen*, Kr. *Wehlau* / Fedotovo, raj. Pravdinsk (Федотово, рай. Правдинск):
Grób lub znal. luźne (Tabl. 6:9). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Bezenberger 1900, s. 126; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 181–182 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 155:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.99.7394.
 10. Dawn. *Poennen*, Kr. *Fischhausen* / Kruglovo, raj. Zelenogradsk (Круглово, рай. Зеленоградск), stan. V:
Grób BN (?) (Tabl. 7:10). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 152; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 182 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 155:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.77.857. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatsschrift 14 (1877), s. 642; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 182–183 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 155:4.6–9.
 11. Dawn. *Ringels*, Kr. *Fischhausen* / Iskrovo, raj. Zelenogradsk (Искрово, рай. Зеленоградск):
Grób 1c (Tabl. 6:11). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 190 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.349.8493:I. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; F. E. Peiser 1909, s. 316–317, ryc. 194, 194A; M. Jahn 1916, s. 170, 184; O. A. Raduš, K. N. Skvorcov 2008, s. 136, ryc. 3:8; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 190–191 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:10, 157:1–6.
 12. Dawn. *Schwägerau*, Kr. *Insterburg* / Zaovražnoe, raj. Černahovsk (Заовражное, рай. Черняховск):
Kontekst odkrycia nieznany (Tabl. 6:12). Jankuhn, *Spuścizna*; „Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg” 9 (1905), tabl. IX:20; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 210 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 169:17; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Museum Insterburg*.
 13. Dawn. *Trausitten*, Kr. *Königsberg* / Gur'evsk, raj. loco (Гурьевск, рай. loco):
Ob. 14 (?) (Tabl. 6:13). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 151; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 217 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 174:8. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.151.1014,14.
 14. Dawn. *Warglitten*, stan. *Kuckchensberg*:
Grób A (Tabl. 7:14). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 222 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 180:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.429.6090. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; G. Bujack 1892, s. 221; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 222 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 179:8.9; 180:1.
 15. *Gerojskoe*, raj. Zelenogradsk (Геройское, рай. Зеленоградск) / dawn. *Eisliethen*, Kr. *Fischhausen*, stan. 5:
Znal. luźne (Tabl. 7:15). materiały niepublikowane – prace wykopaliskowe Desneńskiej Ekspedycji IA RAN, pod kierunkiem N.V. Zubareva, w 2003/2004 r. Zbiory: IA RAN.
 16. *Šossejnoe*, raj. Gur'evsk (Шосейное, рай. Гурьевск) / dawn. *Maulen*, Kr. *Königsberg*:
Grób BN (Tabl. 7:16). K. N. Skvorcov 2012a, ryc. 6:d5. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2012a, ryc. 6:d1–4.6; archiwum K. N. Skvorcova.
- Zapinki typu A.60 (?)
17. Dawn. *Corjeiten*:
Grób 8. A. Chilińska 2009, s. 20; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 19 – tam dalsze źródła; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: Zob. Lista 3:2d.
 18. Dawn. *Dollkeim*:
Grób 28 (Tabl. 3:11). Zob. Lista 2:11.
 19. Dawn. *Sacherau*, Kr. *Fischhausen* / Morozovka, raj. Zelenogradsk (Морозовка, рай. Зеленоградск):
Kontekst odkrycia nieznany – 2 egz. O. Almgren 1897, s. 152; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 195–196 – tam dalsze źródła; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
- ### Lista 4
- Zapinki typu A.61 (Σ= 72–74)
1. Dawn. *Caymen/Kaimen/Kaymen*, Kr. *Labiau* / Zareč'e, raj. Gur'evsk (Заречье, рай. Гурьевск):
Grób BN (Tabl. 7:1). Grenz, *Spuścizna* 81; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 12 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:7; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.143.7719. Zespół: Grenz, *Spuścizna* 81; W. La Baume 1944, s. 3; S. Wilbers-Rost 1994, s. 211–212, tabl. 9c; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 12–14 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:6.8.9, 6–8, 9:1.2.
 2. Dawn. *Corjeiten*:
 - a. Grób 15 (Tabl. 7:2a). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska 2009, s. 25, tabl. 22:2; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 29, tabl. 33:d; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 23 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 21:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14284. Zespół: H. Jankuhn 1933b, s. 221; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 29–30, ryc. 1, tabl. 32, 33a–c.e, 34:a.b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 23–26 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 18–20, 21:2–11, 22, 23.
 - b. Grób 29c (Tabl. 7:2b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 30, tabl. 29:1; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 27 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 25:3. Zbiory: dawn. *Prussia-*

- Museum, inw. PM 14343. Zespół: A. Bezzenberger 1896a, s. 54; A. Chilińska 2009, s. 30–35, tabl. 2:1, 29:4.5, 30; V. I. Kulakov 2016, s. 81–82, ryc. 5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 27–29 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 24:4, 25:1.2.4–10, 26:1–12.
- c. Grób 400 – 2 egz. (Tabl. 7:2c1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska 2009, s. 44, tabl. 37:1.4; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 32 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 29:1.2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15307–15308. Zespół: O. Tischler 1891, s. 22; H. Jankuhn 1950, s. 63, ryc. 8:b; A. Chilińska 2009, s. 44–46, tabl. 37:2.3.5, 38; O. Khomjakova 2015, s. 38, ryc. 5:1–3; V. I. Kulakov 2016, s. 82–83, ryc. 6; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 32–34 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 29:3–5, 30.
- d. Znal. luźne (Tabl. 7:2d). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 47, tabl. 39:3; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 35 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 31:3. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.203.8106.
- e. Znal. luźne (Tabl. 7:2e). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 47, tabl. 39:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 35–36 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 31:4. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.203.8106.
- f. Znal. luźne (Tabl. 7:2f). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 47, tabl. 39:4; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 36 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 31:6. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15310.
- g. Znal. luźne (Tabl. 7:2g). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 47, tabl. 39:5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 36 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 32:1. Zbiory: MVF, inw. PM 15311.
- h. Kontekst odkrycia nieznan (Tabl. 8:2h). A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 35 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 31:5. Zbiory: MVF, wcześniej *Prussia-Museum*, inw. PM V.203.8106.
3. Dawn. *Dollkeim*:
- a. Grób 2 (Tabl. 8:3a). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 158, 216; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 40 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 35:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6372. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 8:374; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. II:13, XVIII:5; V. I. Kulakov 2004, s. 13–14, ryc. 6:1–4; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 40–42 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 35:1.2.4–6, 36:1–3.
- b. Grób 4 (Tabl. 8:3b). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 21, tabl. 13:c; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 42 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 37:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6387. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:349.358.361, 13:481; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. I:5.12, X:4.4a, XVIII:1.4; H. Jankuhn 1933a, s. 169, 183–185, ryc. 9; 1933b, s. 223; V. I. Kulakov 2004, s. 14, ryc. 7; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 21–22, tabl. 13:a.b.d–i, 14; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 42–44 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 36:4.5, 37:1–8, 38.
- c. Grób 7 (Tabl. 8:3c). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 47 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 41:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6419. Zespół: Zob. Lista 3:3b.
- d. Grób 10 (Tabl. 8:3d). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 53 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 46:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. X:9; V. I. Kulakov 2004, s. 15, ryc. 11:1–3; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 53 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 46:1.3–8.
- e. Grób 11a (Tabl. 8:3e). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 22, tabl. 15:h; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 54–55 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 46:10; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6452. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. X:2.2b; H. Jankuhn 1933b, s. 224; V. I. Kulakov 2004, s. 15, ryc. 13; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 22–23, tabl. 15: a–g.i, 16:a–i; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 54–58 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 46:9, 47, 48:3–5.
- f. Grób 11b – 2 egz. (Tabl. 8:3f1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 23, tabl. 17:a.b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 56 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 49:1.2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6464–6455. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:364, 8:373, 13:485.528; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. II:12, IX:4.4a, X:10.12d3, XIV:7.9; H. Jankuhn 1933b, s. 221; K. Radatz 1996, s. 287, ryc. 9:4–7; V. I. Kulakov 2004, s. 15, ryc. 13; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 23, tabl. 16:j–p, 17:c–x; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 55–58 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 48:1–6, 49:3–22, 50:1–5.
- g. Grób 12 (Tabl. 9:3g). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 58 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 50:6. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6482. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 58–59 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 50:7.
- h. Grób 14a – 2 egz. (Tabl. 8:3h1.2); Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, 23, tabl. 18:f–g; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 59 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 51:3.4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6485, 6487. Zespół: Zob. Lista. 3:3d.
- i. Grób 17 (Tabl. 8:3i). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 217; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 67 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 64:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6536. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:352, 8:367; O. Almgren 1897, s. 171, 217, tabl. III:63; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:9, II:2, XVIII:2, XIX:1; S. Wilbers-Rost 1994, s. 33, 202; V. I. Kulakov 2004, s. 16, ryc. 20; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 67–69 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 62:17, 63, 64:1.2.4.5.
- j. Grób 27d (Tabl. 9:3j). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 77 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 72:6; w druku a; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6583. Zespół: Zob. Lista 3:3i.
4. Dawn. *Domnicksruh/Domnieksruh (eine Abbau von Patersort)*, Kr. Heiligenbeil, stan. I:
Grób BN – 2 egz. (Tabl. 9:4.1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 89 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 83:1.2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, inw. 310, kat. 269/62

- i 318/72, wcześniej *Prussia-Museum*, inw. PM V.381.8641. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Bezzenberger 1919, s. 457–458, przyp. d; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 89–90 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 82:6.7.
5. Dawn. *Ekritten*, Kr. *Fischhausen* / Vetrovo, raj. Zelenogradsk (Ветрово, рай. Зеленоградск), stan. II: Grób 1 (Tabl. 9:5). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 30, tabl. 35:o; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 98 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 91:6; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.417.8784. Zespół: H. Jankuhn 1933a, s. 184, 187, tabl. III:3; 1933b, s. 223; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 30, tabl. 35:j–n, 36:a.b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 97–99 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 91:3–5.7–10, 92:1–5.
 6. Dawn. *Ellerhaus*, Kr. *Fischhausen*:
 - a. Znal. luźne (Tabl. 9:6a). Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatsschrift 14 (1877), s. 643; Prussia 3 (1877), s. 34–35; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 99 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 91:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 27. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.77.858.
 - b. Znal. luźne (Tabl. 9:6b). Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatsschrift 14 (1877), s. 643; Prussia 3 (1877), s. 34–35; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 99–100 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 91:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 27. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.77.858.
 7. Dawn. *Greibau*, Kr. *Fischhausen*: Znal. luźne (Tabl. 9:7). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 110 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 97:3. Zbiory: MFV, inw. PM 10023, wcześniej *Prussia-Museum*.
 8. Dawn. *Groß Friedrichsberg*, Kr. *Königsberg* / Sovchoznoe, raj. Kaliningrad (Совхозное, рай. Калининград): Kontekst odkrycia nieznany (Tabl. 9:8). Jankuhn, *Spuścizna*; O. A. Raduš, K. N. Skvorcov 2008, ryc. 8:16; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 110–111 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 97:7; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 3059.
 9. Dawn. *Groß Ottenhagen*:
 - a. Grób 10 (Tabl. 10:9a). Jankuhn, *Spuścizna*; T. Ibsen 2003, s. 175, tabl. 4:c; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 112 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 98:3. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.332.12188. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; T. Ibsen 2003, s. 175–176, tabl. 4a.b.d; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 112 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 98:1.2.4.
 - b. Grób 19 (Tabl. 10:9b). Jankuhn, *Spuścizna*; W. La Baume 1941, s. 5, ryc. 1:e; T. Ibsen 2003, s. 185, tabl. 19:b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 115 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 102:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.332.12188. Zespół: Zob. Li-sta 3:4a.
 10. Dawn. *Heide/Heyde*, *Wehlau*:
 - a. Znal. luźne (Tabl. 10:10a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 124 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 115:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 2707.
 - b. Znal. luźne (Tabl. 10:10b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 124–125 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 115:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVE, inw. PM 2708, wcześniej *Prussia-Museum*.
 11. Dawn. *Kamsvikus/Kamswikus/Kamswykus*, Kr. *Insterburg*: Grodzisko, kontekst odkrycia nieznany (Tabl. 10:11). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 152; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 134–135 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 120:5. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM II.4.41/41b, wcześniej *Sammlung Gisevius*.
 12. Dawn. *Keimkallen*, Kr. *Heiligenbeil* / Krasnodonskoe, raj. Bagrationovsk (Краснодонское, рай. Багратионовск): Grób BN (Tabl. 11:12). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 152; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 25, tabl. 24:a; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 135 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 120:4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM II.5.50. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatsschrift NF 6 (1869), s. 267; NF 14 (1877), s. 643; Prussia 3 (1877), s. 35; H. Jankuhn 1933a, s. 169, 173, tabl. II:3; 1933b, s. 222; Ph. Adlung *et alii* 2005, s. 79; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 25–26, tabl. 23:j–l; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 134–136 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 120:1–3.
 13. Dawn. *Kiauten*, Kr. *Fischhausen* / Łużki, raj. Zelenogradsk (Лужки, рай. Зеленоградск), stan. I (*Klein Seeberge*): Grób 1 – 2 egz. (Tabl. 10:13.1, 11:13.2). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 151; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 136 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 121:1.2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.114.135 / III.135.990. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatsschrift 15 (1878), s. 667–668; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 136–138 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 121:3–5, 122.
 14. Dawn. *Kiauten*, stan. (?): Znal. luźne (Tabl. 10:14). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Jentsch 1898, s. 51; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 139 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 123:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 21174.
 15. Dawn. *Kirpehnen*, Kr. *Fischhausen* / Povarovka, raj. Zelenogradsk (Поваровка, рай. Зеленоградск), stan. I (*Galgenberg*): Grób I–IV (Tabl. 10:15). Grenz, *Spuścizna* 29; A. Chilińska-Früboes 2015, s. 107, ryc. 1:2; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 140 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 123:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.352.8506. Zespół: K. Stadie 1909, s. 366–368, ryc. 213; W. La Baume 1944, s. 5–6, ryc. 7a, 7b, 8b; H. Jankuhn 1950, s. 63, ryc. 2, 8:g; S. Wilbers-Rost 1994, s. 34, 206–207, tabl. 8b; W. Nowakowski 1996, s. 69, tabl. 83:1–6; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 140–143 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 123:6–9, 124–127; w druku c.
 16. Dawn. *Kirpehnen*, stan. II: Grób F (Tabl. 10:16). A. Chilińska-Früboes 2017, s. 124, ryc. 1:5 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.283.2107. Zespół: A. Chilińska-Früboes 2017 – tam dalsze źródła.
 17. Dawn. *Kunterstrauch*: Grób IV (Tabl. 10:17). Jankuhn, *Spuścizna*; J. Heydeck 1909, tabl. XXXVI:b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 155 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 139:3; por. W. Nowakowski 1996,

- s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: J. Heydeck 1909, s. 213–214, tabl. XXXVIa.c–m; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 155–156 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 138:2.3, 139:1.2.4–12.
18. Dawn. *Liekeim*, Kr. *Friedland*/Kr. *Bartenstein* / Nalikajmy, pow. bartoszycki:
Znal. luźne (Tabl. 10:18). Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monats-schrift 14 (1877), s. 648; O. Almgren 1897, s. 152; W. Nowakowski 1996, s. 50, tabl. 66:3; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 165 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 145:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.100.929.
19. Dawn. *Lobitten*, Kr. *Königsberg* / Lugovskoe, raj. Zelenogradsk (Луговское, рай. Зеленоградск), stan. II:
Grób 5/7 (Tabl. 10:19). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 217; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 166 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 147:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.49.733.5. Zespół: Prussia 4 (1877–1878), s. 98; A. Bitner-Wróblewska 2008, tabl. CXC; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 166–167 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 147:1.2.4.5.
20. Dawn. *Löbertshof*, Kr. *Labiau*:
Znal. luźne (Tabl. 11:20). Jankuhn, *Spuścizna*; Prussia 5 (1879), s. 62; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 172 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 151:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.199.1066.12.
21. Dawn. *Rantau*, Kr. *Fischhausen* / Zaostrov'e, raj. Zelenogradsk (Заостровье, рай. Зеленоградск):
Kontekst odkrycia nieznany – fragm. zapinki i fragm. cięciwy (Tabl. 11:21). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 184 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
22. Dawn. *Regehn*, stan. I:
Znal. luźne (Tabl. 11:22). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 185 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:8; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVF, inw. PM V.235.8233, wcześniej *Prussia-Museum*.
23. Dawn. *Ringels*:
Grób III/znal. luźne – 2 egz. (Tabl. 11:23.1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; F.E. Peiser 1909, s. 319; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 191–193 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 157:8.9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.349.8493.III.
24. Dawn. *Sacherau*:
Znal. luźne (Tabl. 11:24). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 152; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 195 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 159:2. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15789.
25. Dawn. *Schatzberg bei Groß Steegen*, Kr. *Preussisch-Eylau* / Skarbiec, pow. bartoszycki:
Znal. luźne (Tabl. 11:25). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Bezzenberger 1896b, s. 136–137; O. Almgren 1897, s. 152; K. Gloger 1943, ryc. 40; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 197 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 159:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.49.6856.
26. Dawn. *Schlakalken*, Kr. *Fischhausen* / Zaostrov'e, raj. Zelenogradsk (Заостровье, рай. Зеленоградск), stan. IV:
a. Grób 3 – 3 egz. (Tabl. 12:26a1–3). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 17, tabl. 3:b–d; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 200 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 162:3–5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15623–15625. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 172, tabl. II:2; 1933b, s. 222; 1939, s. 248, ryc. 7, tabl. I:1; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 17, tabl. 3:a.e–s; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 200–202 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 162:2.6–14, 163:1–7.
b. Grób 20 – 2 egz. (Tabl. 12:26b1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 32 – przyp. 3, s. 152; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 17, tabl. 5:a.b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 203 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 164:4.5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15682–15683. Zespół: H. Jankuhn 1933a, s. 168, 173–174, 178, tabl. II:4; 1933b, s. 222; 1939, s. 254, 256, ryc. 11, tabl. I:2; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 17–18, tabl. 4, 5:c–m; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 203–205 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 164:3.6–16, 165, 166.
c. Znal. luźne (Tabl. 12:26c). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 209 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 169:14; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15736.
d. Znal. luźne (Tabl. 12:26d). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 209 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 169:15; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15735.
27. Dawn. *Trömpau*, Kr. *Königsberg* / Lazovskoe, raj. Gur'evsk (Лазовское, рай. Гурьевск):
a. Znal. luźne (Tabl. 12:27a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 218 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 175:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 8573.
b. Znal. luźne (Tabl. 12:27b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 219 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 175:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 8574.
28. Dawn. *Wiekau*, Kr. *Fischhausen* / Hrustal'noe, raj. Zelenogradsk (Хрустальное, рай. Зеленоградск):
a. Grób IV–V (Tabl. 12:28a). Jankuhn, *Spuścizna*; K. Raddatz 1993, ryc. 19:4; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 226 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 180:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.265.5534. Zespół: G. Bujack 1889, s. 276–277; K. Raddatz 1993, ryc. 19:1–3.5–13; S. Wilbers-Rost 1994, s. 199; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 226–228 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 180:4.6–8, 181.
b. Grób XXV (Tabl. 12:28b). A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 232 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 186:7; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVF, inw. PM IV.268.5534, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: G. Bujack 1889, s. 278; K. Raddatz 1993, s. 181; S. Wilbers-Rost 1994, s. 199; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 232–233 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 186:8.
c. Grób XXXVII – 2 egz. (Tabl. 12:28c2, 13:28c1). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 234 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 186:14.15; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.271.

5534. Zespół: G. Bujack 1889, s. 279–280; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 234–235 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 186:16–18, 187:1–10.
29. **Bol'shoe Isakovo**, raj. Gur'evsk (Вольшое Исаково, рай. Гурьевск) / dawn. *Lauth, Kr. Königsberg*:
- Grób 62. K. N. Skvorcov 2001, ryc. 18:4. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2001, ryc. 15–17, 18:1–3.5.6.
 - Grób 195. K. N. Skvorcov 2004, ryc. 108:5.6. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2004, s. 25–27, ryc. 95–107, 108:1–4.7.8, 109.
 - Grób 211 (Tabl. 13:29c). V. I. Kulakov, K. N. Skvorcov 2006, s. 60, ryc. 12:4. Zbiory: KOIHM. Zespół: V. I. Kulakov, K. N. Skvorcov 2006, s. 60, ryc. 10, 11, 12:6.7.9–13.19.
 - Grób 216. K. N. Skvorcov 2006, ryc. 96:1. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2006, s. 17–19, ryc. 83–95, 96:2–4, 97–101; 2012b, s. 172, tabl. IV:1.
30. **Gerojskoe**, stan. 5:
- Grób 32. O. A. Raduš, K. N. Skvorcov 2008, ryc. 7:B; materiały niepubl. – archiwum K. N. Skvorcova. Zbiory: IA RAN. Zespół: O. A. Raduš, K. N. Skvorcov 2008, s. 127, 133–134, ryc. 3:18, 7:A.1–9; materiały niepubl. – archiwum K. N. Skvorcova.
 - Znal. luźne (Tabl. 13:30b). Materiały niepublikowane – prace wykopaliskowe Desneńskiej Ekspedycji IA RAN, pod kierunkiem N. V. Zubareva w 2003/2004 r. Zbiory: IA RAN.
31. **Šossejnoe**:
Grób BN – 2 egz. (Tabl. 13:31). K. N. Skvorcov 2012a, ryc. 6:d6. Zbiory: KOIHM. Zespół: zob. Lista 3:16.
- Zapinki typu A.61 (?)
32. Dawn. **Fürstenwalde**, stan. I:
Kontekst odkrycia nieznan. A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 102 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Ostpreussische Provinzialmuseum*.
33. Dawn. **Steinerkrug, Kr. Fischhausen** / Peškovo, raj. Gur'evsk (Пешково, рай. Гурьевск):
Grób 2 (?) (Tabl. 13:33). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 211 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 170:4. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 211–212 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 170:3.5–7.
- Zapinki odpowiadające typowi A.61, ale z dolną cięciwą
34. Dawn. **Imten**:
Grób 8 (Tabl. 12:34). Grenz, *Spuścizna*; F. Grigat 1927, tabl. X:1; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 127 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 117:1. Zbiory: MVE, inw. Pr 723, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Prussia 8 (1883), s. 48; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 127–128 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 117:2–4.

Lista 5

Zapinki typu A.60 lub A.61 ($\Sigma = 13$)

- Dawn. **Caymen**:
Grób BN (Tabl. 13:1). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 12 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 5:8; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.143.7719. Zespół: Zob. Lista 4:1.

2. Dawn. **Dollkeim**:

- Grób 17 (Tabl. 13:2a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 67 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 64:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6537. Zespół: Zob. Lista 4:3i.
 - Grób 24 (?) (Tabl. 13:2b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 72 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 66:1. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
 - Grób 36 – 2 egz. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM 9.21; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 87–88 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6643–6644.
3. Dawn. **Holländerai, Kr. Wehlau**:
Kontekst odkrycia nieznan – 2 egz. O. Almgren 1897, s. 152; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 125 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, wcześniej zbiory *Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*.
4. Dawn. **Königsberg**, okolice (*gegen von Königsberg*), *Kr. loco* / okolice Kaliningradu, raj. *loco* (Калининград, рай. *loco*):
Kontekst odkrycia nieznan. Almgren, *Spuścizna* [VII. Fibulor Fig. 57–61; Fibulor af serien Mü 1a, typerna Sv.F. 316 i Tischler 39]; O. Almgren 1897, s. 152. Zbiory: dawn. Muzeum Książąt Czartoryskich.
5. Dawn. **Regehnen**, stan. II:
Grób 17. SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1007/2, s. 113–114/k. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VIII.182.985.
6. Dawn. **Ringels**:
Grób III/znal. luźne – 2 egz. (Tabl. 13:6.1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 192 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 158:1,5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.349.8493:III. Zespół: Zob. Lista 4:23.
7. Dawn. **Schlakalken**, stan. IV:
Kontekst odkrycia nieznan – fragm. zapinki i igły (Tabl. 13:7). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 209–210 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 169:16. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
8. Dawn. **Wiekau**:
Grób XXIII (Tabl. 13:8). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 230 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 185:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.268.5534. Zespół: G. Bujack 1889, s. 277–278; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 230–232 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 185:4–13, 186:1–6.

Lista 6

Zapinki wariantu A.62 ($\Sigma = 7–8$)

- Dawn. **Corjeiten**:
Grób 1 (Tabl. 13:1). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska 2009, s. 13–14, tabl. 5:4; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 29, tabl. 31:f; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 14–15 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 10:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14232. Zespół: Zob. Lista: 3:2a.
- Dawn. **Dollkeim**:
a. Grób 2 (Tabl. 14:2a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-

-Früboes 2016b, s. 40 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 35:4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6373. Zespół: Zob. Lista: 4:3a.

- b. Grób 11a (Tabl. 14:2b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 22, tabl. 15:i; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 54 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 46:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6453. Zespół: Zob. Lista 4:3e.
- c. Grób 28 – 2 egz. (Tabl. 14:2c1.2). Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:350.351; O. Almgren 1897, s. 217, tabl. III:62; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:7.8; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 22:f.g; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 78 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 73:5.6; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6588–6589. Zespół: Zob. Lista 2:11.
3. Dawn. *Lehndorf*, Kr. *Fischhausen*:
Grób C (Tabl. 14:3). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 26, tabl. 25:c; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 158 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 141:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: A. Bezzenberger, F. E. Peiser 1914, s. 230; H. Jankuhn 1933a, s. 185, tabl. III:2; 1933b, s. 224; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 26, tabl. 24:h.i, 25a.b.d–t; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 158–160 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 141:10–15, 142.
4. Dawn. *Schatzberg*:
Znal. luźne (Tabl. 13:4). Jankuhn, *Spuścizna*; SMB-PK/MVF, PM-IXB, PM-F 000174; A. Bezzenberger 1896b, s. 136–137; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 197–198 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 159:6; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.49.6856.
- Zapinki wariantu A.62 (?)
5. Dawn. *Lobitten*, stan. II:
Grób 21 (Tabl. 14:5). O. Kleemann 1939, ryc. 5. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 1938:1352/4. Zespół: O. Kleemann 1939, s. 208–209, 220, ryc. 4, 5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 169–170 – tam dalsze źródła.

Lista 7

Zapinki wariantów A.60/62 i A.61/62 ($\Sigma = 3$)

1. Dawn. *Dollkeim*:
a. Grób 4 (Tabl. 14:1a). Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:349; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. I:5; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 21, tabl. 13:i; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 42 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 37:8; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6386. Zespół: Zob. Lista 4:3b.
- b. Grób 26 – 2 egz. (Tabl. 15:1b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 20:f; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 72 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 67:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6557. Zespół: Zob. Lista 3:3g.
2. Dawn. *Stobingen*, Kr. *Wehlau* / Pridoroznoe, raj. Gwardejsk (Придорожное, рай. Гвардейск)
Grób C (Tabl. 15:2). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 32, przyp. 3; K. Raddatz 1993, s. 156, ryc. 25B:1; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 213 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 171:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn.

Prussia-Museum, inw. PM IV.35.4065. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; G. Bujack 1886, s. 106; K. Raddatz 1993, s. 156, ryc. 25B:2–4; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 213–214 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 171:2–6.

Lista 8

Zapinki wariantu A.63 ($\Sigma = 3$)

1. Dawn. *Althof-Insterburg*, Kr. *Insterburg* / Černáhovsk, raj. loco (Черняховск, рай. loco):
Grób 167 (Tabl. 15:1). W. Grunert 1939, ryc. 8; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 8 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 3:13. Zbiory: dawn. *Museum Insterburg*. Zespół: W. Grunert 1939, s. 33–34; M. Schmiedehelm 2011, s. 98; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 8–9 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 3:12.14, 4:1.
2. Dawn. *Caymen*:
Grób BN (Tabl. 15:2). Grenz, *Spuścizna* 81; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 12 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 6:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.143.7719. Zespół: Zob. Lista: 4:1.
3. Dawn. *Dollkeim*:
Grób 17 (Tabl. 15:3). Jankuhn, *Spuścizna*; BA, tabl. 7:352; O. Almgren 1897, s. 171, 217, tabl. III:63; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:9; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 67 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 64:4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6534. Zespół: Zob. Lista 4:3i.

Lista 9

Zapinki wariantu A.64 ($\Sigma = 4-8$)

1. Dawn. *Dollkeim*:
Grób 30 (Tabl. 15:1). BA, tabl. 7:353; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:6; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 25, tabl. 23:b; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 80 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 75:14. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6600. Zespół: BA, tabl. 13:479; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. VIII:2, IX:3.3b; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, 176–177, tabl. I:2; 1933b, s. 221; 1950, s. 63, ryc. 3; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 27; A. Chilińska-Drapella 2010, s. 25, tabl. 23:a.c–h; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 80–82 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 75:13.15–17.
2. Dawn. *Kirpehnien*, stan. I:
Grób VI (Tabl. 15:2). Jankuhn, *Spuścizna*; W. Nowakowski 1996, s. 153, tabl. 85:5; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 143 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 128:1. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.352.8506. Zespół: K. Stadie 1909, s. 369–370; K. Raddatz 1993, s. 154, przyp. 44; S. Wilbers-Rost 1994, s. 33, 208; W. Nowakowski 1996, tabl. 80:6–10; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 143–146 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 128:2–6, 129, 130.
3. Dawn. *Wiekau*:
Grób XXIII (Tabl. 16:3). Jankuhn, *Spuścizna*; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 230 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 185:4. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.268.5534. Zespół: G. Bujack 1889, s. 277–278; M. Jahn 1916, s. 170, 182; W. Nowakowski 1996, tabl. 48:4–6; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 230–232 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 185:3.5–13, 186:1–5.

4. Dawn. *Wollittnick-Fedderau*, Kr. *Heiligenbeil* / Primorskoe Novoe, raj. Bagrationovsk (Приморское Новое, рай. Багратионовск): Znal. luźne (Tabl. 16:4). Almgren, *Spuścizna* [VII. Fibulor Fig. 62-64; Mü 1a, VBO 129, Berl. Alb. Kön 351-52]; Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatsschrift 12 (1875), s. 276; O. Almgren 1897, s. 32; W. Nowakowski 1996, s. 153, tabl. 97:11; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 241 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 191:1. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.29.625

Zapinki wariantu A.64 (?)

5. Dawn. *Fürstenwalde*, stan. I: Kontekst odkrycia nieznany. A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 103 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
6. Dawn. *Greibieten*, Kr. *Fischhausen* / Okunevo, raj. Zelenogradsk (Окунево, рай. Зеленоградск), stan. na S od drogi: Grób 58 (Tabl. 16:6). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 108 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 96:2. Zbiory: MVF, inw. PM IV.209.5416, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: G. Bujack 1888, s. 242; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 108-109 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 96:3-7.
7. Dawn. *Nautzau*, Kr. *Fischhausen* / Kovrovo, raj. Zelenogradsk (Коврово, рай. Зеленоградск), stan. I: Grób 31 (Tabl. 16:7). SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1315/3, s. 111-112/k; 1315/8, s. 13/o. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 175-176; 2016c, tabl. 153:7.8.10-14, 154:1-3.
8. Dawn. *Wiekau*: Grób XXI (Tabl. 16:8). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Drapella 2010, s. 19, tabl. 9:l; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 229 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 184:10. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.260.5533. Zespół: G. Bujack 1889, s. 274; H. Jankuhn 1933b, s. 223; A. Chylińska-Drapella 2010, s. 19-20, tabl. 9:j,k, 10:a-e; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 229-230 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 184:7-9.11-13, 185:1.2.

Lista 10

Zapinki serii A.III.3, niekreślonego typu ($\Sigma = 48-53$)

1. Dawn. *Alt-Lattenwalde*, Kr. *Fischhausen* (pomiędzy dawn. *Alt-Lattenwalde* i dawn. *Neu-Lattenwalde*): a. Znal. luźne (Tabl. 16:1). Jankuhn, *Spuścizna*; E. Hollack 1900, s. 307-308; C. Egel 1931, s. 107, ryc. 13d; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 6 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 1:1; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.133.7591.
- b. Znal. luźne (?). Jankuhn, *Spuścizna*; Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.25.51.87; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 6. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.92.7322.
2. Dawn. *Backeln*, Kr. *Fischhausen* / Kudrinka, raj. Zelenogradsk (Кудринка, рай. Зеленоградск): Kontekst odkrycia nieznany – 3 egz. DSHI 100 Engel 102, s. 2; W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum* (?).
3. Dawn. *Corjeiten*: a. Grób 2 – 2 egz. (Tabl. 16:3a1.2), w tym jeden przykordowany do ostrza noża. Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren

- 1897, s. 216; A. Chylińska 2009, s. 14, tabl. 6:5.6; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 16 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 11:3.4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 14248. Zespół: Zob. Lista 2:1.
- b. Grób 400. Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 216; A. Chylińska 2009, s. 44; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 32 – tam dalsze źródła; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: Zob. Lista 4:2c.
- c. Znal. luźne (Tabl. 16:3c). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska 2009, s. 47-48, tabl. 39:6; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 37 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 32:2. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15312.
4. Dawn. *Dievenz/Diewens*, Kr. *Fischhausen*: Kontekst odkrycia nieznany. DSHI 100 Engel 102, s. 2; W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum* (?).
5. Dawn. *Dollkeim*: a. Grób 2 (Tabl. 17:5a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 40 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 35:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6373. Zespół: Zob. Lista 4:3a.
- b. Grób 9 (Tabl. 17:5b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 50 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 45:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6438. Zespół: Zob. Lista 2:2a.
- c. Grób 12 (?) (Tabl. 17:5c). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 59 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 50:8. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
- d. Grób 14b (Tabl. 17:5d). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Drapella 2010, s. 23, tabl. 19:k; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 61 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 52:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6489. Zespół: A. Chylińska-Drapella 2010, s. 23-24, tabl. 19:j,l,m.
- e. Grób 15 (Tabl. 17:5e). Jankuhn, *Spuścizna*; K. Raddatz 1993, ryc. 11:10; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 62 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 53:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6505. Zespół: Zob. Lista 3:3e.
- f. Grób 23 (Tabl. 17:5f) – na nóżce niewyraźne zdobienie w postaci wybijanych okręgów, niewidoczne na rysunku. Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 70 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 65:6. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6553. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 70 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 65:7.8, 66:3.
- g. Grób 23 (?) (Tabl. 17:5g). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 70-71 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 66:2. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
- h. Grób 26 (Tabl. 17:5h). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Drapella 2010, s. 24, tabl. 20:d; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 72 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 67:4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6560. Zespół: Zob. Lista 3:3g.
- i. Grób 27d (Tabl. 17:5i). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chylińska-Früboes 2016b, s. 77 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 72:7; w druku a; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6585. Zespół: Zob. Lista 3:3i.

- j. Grób 31 (Tabl. 17:5j). Grenz, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 82 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 77:7; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6613/6614. Zespół: Zob. Lista 2:2b.
- k. Grób 35a (Tabl. 17:5k). K. Raddatz 1993, ryc. 12B:6; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 85 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 80:3; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6636. Zespół: O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 19; K. Raddatz 1993, ryc. 12B:1–5.7–9; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 85–86 – tam dalsze źródła.
6. Dawn. *Friedensfelde, Kr. Insterburg*:
Kontekst odkrycia nieznany. DSHI 100 Engel 102, s. 2. Zbiory: dawn. *Insterburg Museum* (?).
7. Dawn. *Groß Ottenhagen*:
Grób 13 (Tabl. 16:7). Jankuhn, *Spuścizna*; T. Ibsen 2003, tabl. 11:a; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 113 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 98:5. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.332.12188. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; W. La Baume 1944, s. 3; S. Wilbers-Rost 1994, s. 205; T. Ibsen 2003, s. 177–180, tabl. 11:b–i; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 113–115 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 98:6–12, 99, 100, 101:1.
8. Dawn. *Imten*:
a. Grób 21. A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 131 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.379.2407 / III.280.2100. Zespół: H. Loreck 1885, s. 49; A. Jaga-Szymańska 2014, s. 401; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 131–132 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 119:1.
b. Znal. luźne (Tabl. 16:8b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 133 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 119:3. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.276.2092.
9. Dawn. *Juditten, Kr. Königsberg*, stan. *Gottschedstrasse 13*:
Grób 7. DSHI 100 Engel 102, s. 1; SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1644/1, s. 7–9/o, 12/o; W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VII.458.12988a–g.
10. Dawn. *Kiauten*, stan. (?):
Znal. luźne (Tabl. 16:10). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Jentzsch 1898, s. 51; W. Nowakowski 1996, s. 153; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 139–140 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 123:3. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 21175.
11. Dawn. *Kunterstrauch*:
Grób IV – 2 egz. A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 155 – tam dalsze źródła; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*. Zespół: Zob. Lista 4:17.
12. Dawn. *Lobitten*, stan. II:
Grób 1/3. Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 165 – tam dalsze źródła. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 1938:1272–1273, wcześniej inw. PM III.48.733.1 i PM III.48.733.1.a. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; G. Bujack 1880, s. 85; 1885, s. 40 – nr 347; A. Bitner-Wróblewska 2008, tabl. CXC; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 165–166 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 146:2.
13. Dawn. *Regehlen*, stan. I:
a. Znal. luźne (?) (Tabl. 17:13a). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 186 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.178.5365.
b. Znal. luźne (?) (Tabl. 17:13b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 186 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 156:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.178.5365.
14. Dawn. *Ringels*:
Grób III/znał. luźne – 3 egz. (Tabl. 17:14.1–3). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 192 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 158:2–4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM V.349.8493:III. Zespół: Zob. Lista 4:23.
15. Dawn. *Rogehnen, Kr. Fischhausen* / Dubrovka, raj. Zelenogradsk (Дубровка, рай. Зеленоградск), stan. I/II:
Kontekst odkrycia nieznany – 2 egz. DSHI 100 Engel 102, s. 2; Grenz, *Spuścizna* 40; W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 1934:1822/34.
16. Dawn. *Schlakalken*, stan. IV:
a. Grób 1 (Tabl. 17:16a). Jankuhn, *Spuścizna*; O. Almgren 1897, s. 174, 217; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 199 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 160:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15612. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; H. Jankuhn 1939, s. 246–247, ryc. 3–6; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 199–200 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 160:1.3–5, 161, 162:1.
b. Grób 13 (Tabl. 17:16b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 202 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 163:9; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 15650. Zespół: Jankuhn, *Spuścizna*; H. Jankuhn 1939, s. 251–252; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 202–203 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 163:8.10–14, 164:1.2.
17. Dawn. *Stuthenen, Kr. Heiligenbeil*:
Kontekst odkrycia nieznany. DSHI 100 Engel 102, s. 1; W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.
18. Dawn. *Wiekau*:
a. Grób IV–V (Tabl. 17:18a). Jankuhn, *Spuścizna*; K. Raddatz 1993, ryc. 19:3; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 226 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 180:4; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: MVF, inw. PM IV.265.5534, wcześniej *Prussia-Museum*. Zespół: Zob. Lista 4:28a.
b. Grób XLVII (Tabl. 17:18b). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 236 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 188:5; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM IV.275.5534. Zespół: G. Bujack 1889, s. 281; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 236–237 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 188:6–8, 189:1–8.
19. Dawn. *Wollitnick-Fedderau*:
Znal. luźne (Tabl. 16:19). Jankuhn, *Spuścizna*; Altpr.Monatschrift 12 (1875), s. 276; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 241 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 191:2; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.29.625.
20. Bol'soe Isakovo:
a. Grób 3 (Tabl. 16:20a). K. N. Skvorcov 2007, s. 117, tabl. 3:4.5. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2007, s. 117, tabl. 3:1–3.
b. Grób 6 (Tabl. 16:20b). K. N. Skvorcov 2007, s. 118, tabl. 6:4. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2007, s. 118, tabl. 6:1–3.5–11.

21. Gerojskoe, stan. 5:

- a. Grób 32. O. A. Raduš, K. N. Skvorcov 2008, s. 127, 134; materiały niepubl. – archiwum K. N. Skvorcova. Zbiory: IA RAN. Zespół: Zob. Lista 4:30a.
- b. Znal. luźne (Tabl. 16:21b). Materiały niepubl. – prace wykopaliskowe Desneńskiej Ekspedycji IA RAN, pod kierunkiem N. V. Zubareva w 2003/2004 r. Zbiory: IA RAN.

Zapinki serii A.III.3, nieokreślonego typu (?)

22. Dawn. *Dollkeim*:

Grób 31 (Tabl. 16:22). Grenz, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 82 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 77:8; por. W. Nowakowski 1996, s. 153. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM 6613/6614. Zespół: Zob. Lista 2:2b.

23. Dawn. *Imten*:

Grób 15 (Tabl. 16:23). Jankuhn, *Spuścizna*; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 128 – tam dalsze źródła; 2016c, tabl. 117:7. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM III.281.2100. Zespół: Zob. Lista 2:5.

24. Dawn. *Rantau*:

Grób BN (?). Altpr.Monatsschrift 16 (1879), s. 496; Prussia 5 (1879), s. 30. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*.

25. Dawn. *Regehen*, stan. II:

Grób 19. SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1007/2, s. 115/k; A. Chilińska-Früboes 2016b, s. 187. Zbiory: dawn. *Prussia-Museum*, inw. PM VIII.182.985. Uwagi: Ten fragment fibuli może budzić wątpliwości. K. Voigtmann (SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1007/2, 115/k) porównywał ją do typów A.56 i A.58 (*Das Stück vielleicht ähnlich Almgren III/56 od. 58*), ale jej związek z serią liwsko-estońską fibul oczkowatych (por. O. Almgren 1897, s. 28–29, tabl. III:56; W. Nowakowski 1998a) jest mało prawdopodobny, jako że fibule tej serii nie zostały, jak dotąd, znalezione na terenie zachodnio-bałtyjskiego kręgu kulturowego. Dodatkowym argumentem za łączeniem tej zapinki z serią pruską jest obecność wybijanych koncentrycznych okręgów („oczek”) na nóżce.

26. Bol'soe Isakovo:

Grób 200. K. N. Skvorcov 2004, s. 31–32. Zbiory: KOIHM. Zespół: K. N. Skvorcov 2004, s. 31–32, ryc. 129–132.

SKRÓTY

Altpr.Monatsschrift

„Altpreussische Monatsschrift” Neue Folge = „Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter” 4. Folge, Königsberg.

BA

C. Günther, A. Voss (red.), *Photographisches Album der Ausstellung Prähistorischer und Anthropologischer Funde Deutschlands, Section I: Ost und Westpreußen*, Berlin 1880.

IA RAN

Institut arheologii Rossijskoj akademii nauk / Институт археологии Российской академии наук, Moskva.

KOIHM

Kaliningradskij oblastnoj istoriko-hudožestvennyj muzej / Калининградский областной историко-художественный музей, Kaliningrad.

KP II

Katalog des Prussia-Museums im Nordflügel des Könighlichen Schlosses zu Königsberg i. Pr., Teil II. Die Funde aus der Zeit der heidnischen Gräberfelder (von Christi Geburt bis zur Einführung des Christentums), Königsberg 1897.

MVF

Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Almgren, *Spuścizna*

Spuścizna naukowa Oscara Almgrena przechowywana w Riksanantikvarieämbetet Avdelningen för Arkiv och bibliotek w Sztokholmie.

DSHI 100 La Baume 9

Spuścizna Herberta Jankuhna (część włączona do archiwum Wolfganga La Baume'a) – przechowywana w Johann Gottfried Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft w Marburgu.

DSHI 100 Engel

Część spuścizny naukowej Carla Engla przechowywana w Johann Gottfried Herder-Institut für historische

Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft w Marburgu.

Grenz, *Spuścizna*

Spuścizna naukowa Rudolfa Grenza przechowywana w Museum für Archäologie Schloss Gottorf w Słezwiku.

Jahn, *Spuścizna*

Spuścizna naukowa Martina Jahna przechowywana w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Jankuhn, *Spuścizna*

Spuścizna naukowa Herberta Jankuhna przechowywana w Museum für Archäologie Schloss Gottorf w Słezwiku.

Kolekcja Dydaktyczna

Kolekcja dydaktyczna Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu w Tartu, przechowywana w archeologicznych zbiorach naukowych Uniwersytetu w Tallinie (Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv).

Księga Inwentarzowa

Księgi inwentarzowe *Prussia-Museum* przechowywane w KOIHM.

Schmiedehelm, *Spuścizna*

Spuścizna naukowa Marty Schmiedehelm przechowywana w archeologicznych zbiorach naukowych Uniwersytetu w Tallinie (Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv).

Schmiedehelm, *Spuścizna* VM 9.21

Spuścizna naukowa Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu w Tartu (część sporządzona przez Martę Schmiedehelm) – przechowywana w archeologicznych zbiorach naukowych Uniwersytetu w Tallinie (Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv).

SMB - PK / MV F, IX d 8, PM - A

Archiwum *Prussia-Museum* (część dotycząca Prus Wschodnich) – przechowywane w MV F.

SMB - PK / MV F, PM - IX B, PM - F

Archiwum *Prussia-Museum* (zbiór fotografii) – przechowywane w MV F.

LITERATURA

Adler, W.

1993 *Studien zur germanischen Bewaffnung. Waffenmitgabe und Kampfweise im Niederelbegebiet und im übrigen Freien Germanien um Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 58, Bonn.

Adlung, Ph., et alii

2005 Ph. Adlung, C. von Carnap-Bornheim, T. Ibsen, A. Valujev (red.), *Die Prussia Sammlung. Der Bestand im Museum für Geschichte und Kunst Kaliningrad / Kolleksiä Prussiä v fondah kaliningradskogo oblastnogo istoriko-hudožestvennogo muzeä*, Schleswig.

Almgren, O.

1897 *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nach christlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen*, Stockholm¹.

Andrzejowski, J.

1994 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 87–129.

1998 *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.

2006 *Nekropola ze schyłku starożytności w Modle koło Mławy*, [w:] W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, ŚWIATOWIT, Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XIV, Warszawa, s. 15–44.

2009 *Nekropola w Modle a późna faza kultury przeworskiej na północnym Mazowszu*, część 1–2, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

Andrzejowski, J., Cieśliński, A.

2007 *Germanie i Baltowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo?*, [w:] A. Bitner-Wrób-

lewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa, s. 279–319.

Bakker, L.

1993 *Rettungsausgrabungen vor der Stadtmauer von Augusta Vindelicum, Stadt Augsburg, Schwaben*, „Das archäologische Jahr in Bayern 1992”, s. 104–106.

2002 *Zeugnisse des Handels. Neues aus der rätischen Hauptstadt AELIA AUGUSTA (Augsburg)*, [w:] W. Menghin, D. Planck (red.), *Menschen, Zeiten, Räume, Archäologie in Deutschland*, Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung Berlin, Martin-Gropius-Bau, 6. Dezember 2002 bis 31. März 2003, Bonn, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 9. Mai bis 24. August 2003, Stuttgart, s. 262–264.

Beckmann, B.

1969 *Die baltischen Metallnadeln der römischen Kaiserzeit*, SJahr. XXVI, s. 107–119.

Beckmann, Ch.

1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, SJahr. XXVI, s. 5–106.

Bezenberger, A.

1896a *Das Gräberfeld bei Rominten*, Prussia 20 (1895/96), s. 35–56.

1896b *Verzeichnis der für das Museum eingegangenen Geschenke*, Prussia 20 (1895/96), s. 134–137.

1904 *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens*, Königsberg.

1909 *Gräberfeld bei Pettelkau, Kr. Braunsberg*, Prussia 22 (1900–1904), s. 104–130.

1919 *Funde in der Nähe von Ludwigsort, Kr. Heiligenbeil*, Prussia 23/II (1905–1908), s. 454–468.

Bezenberger, A., Peiser, F. E.

1914 *Gräberfeld bei Bludau, Kr. Fischhausen*, Prussia 23/I (1905–1908), s. 210–249.

- Biborski, M.
1978 *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, *MatArch.* XVIII, s. 53–165.
- Bitner-Wróblewska, A.
1995 *Pochwała archeologii archiwalnej. O lokalizacji zachodniobałtyjskiego cmentarzyska w Ławkach (b. Lawken) koło Rynu*, [w:] A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski (red.), *NVNC DE SVEBIS DICENDVM EST... Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata. Studia dedykowane profesorowi Jerzemu Kolendo w 60-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, Warszawa, s. 73–84.
2008 (red.) *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея «Пруссия»*, Aestiorum Hereditas I, Olsztyn.
- Bliujienė, A., Butkus, D.
2017 *Heralds of the Late Roman Period or Some Remarks About the Balt Fibulae Type Almgren 133*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig, s. 97–111.
- Blumbers, Z.
1982 *Bronzebuckelchen als Trachtzier. Zu den Kontakten Gotlands mit dem Kontinent in der Älteren Römischen Kaiserzeit*, Theses and Papers in North-European Archaeology 12, Stockholm.
- Blume, E.
1912 *Die germanische Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit. Teil: Text*, Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
- Bujack, G.
1880 *Auszug aus dem Katalog der Sammlung der Alterthumsgesellschaft Prussia, verfasst von Dr. Bujack im Juli 1879*, [w:] H. Schaaffhausen (red.), *Die Anthropologischen Sammlungen Deutschlands, ein Verzeichnis des in Deutschland vorhandenen anthropologischen Materials nach Beschluss der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft IV*, Braunschweig, s. 75–89.
1885 *Das Prussia-Museum im Nordflügel des Königlichen Schlosses zu Königsberg in Pr. Die angestellten Altertümer der prähistorischen Zeit von Geburt Christi bis zum Beginn der historischen Zeit bis ca. 1300*, Königsberg.
1886 *Accessionen des Prussia-Museums*, Prussia 11 (1884–1885), s. 96–133.
1888 *Accessionen des Prussia-Museums pro 1887*, Prussia 13 (1886/87), s. 195–272.
1889 *Accessionen des Prussia-Museums pro 1888*, Prussia 14 (1887/88), s. 260–299.
- 1892 *Accessionen des Prussia-Museums*, Prussia 17 (1891/92), s. 219–245.
- Chilińska, A.
2009 „*Jede Grabung hat noch stets etwas Neues gebracht*”. Wczesnorzymskie materiały pochodzące z cmentarzyska kultury Dollkeim-Kovrovo w Corjeiten/Putlilovo na Sambi, mps pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Chilińska-Drapella, A.
2010 *Próba nowego spojrzenia na „pasy sambijskie”*, WA LXI (2009–2010), s. 3–79.
- Chilińska-Frühboes, A.
2015 *Rzymska fibula z d. Kirpehnen*, [w:] B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, ŚWIATOWIT, Suppl. Series B: Barbaricum 11, Warszawa, s. 99–113.
2016a,b,c *Zapinki z wczesnego okresu wpływów rzymskich (fibule grup II–IV wg klasyfikacji Oscara Almgrena) na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo. Studia nad rolą fibul jako wyznacznika chronologiczno-kulturowo-etnicznego*, tom 1: Tekst, tom 2: Katalog, tom 3: Tablice, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.
2017 *Grób F z dawnego Kirpehnen – kolejny dowód powiązań ludności kultury Dollkeim-Kovrovo z kręgiem germańskim*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig, s. 123–139.
- w druku a *Zapinki oczkowane serii głównej jako głos w dyskusji nad początkami kultury Dollkeim-Kovrovo*, [w:] M.J. Hoffmann, M. Karczewski, S. Wadyl (red.), *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur*, tom 2.
- w druku b *Local fashion and when did it start? First copper-alloy artifacts ornamented with iron inlays discovered in the area of the Dollkeim-Kovrovo Culture*, [w:] A. Cieśliński, B. Kontny (red.), *Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD. 65. International Sachsensymposium*, Warszawa.
- w druku c *Przedwojenne znaleziska rzymskich zapinek kabłkowych datowanych na wczesny okres wpływów rzymskich, znanych z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo, „Światowit” XI–XII/B (LII–LIII)*.
- Cieśliński, A.
2010 *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte NF 17, Berlin.
- Cosack, E.
1979 *Die Fibeln der Älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande,*

- CSSR). *Eine technologisch-archäologische Analyse, I: Armbrustfibeln, Rollenkappenfibeln, Augenfibeln*, Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 19, Neumünster.
- Czarnecka, K.
2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa.
- Dąbrowska, T.
1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.
- Eggers, H. J., Stary, P. F.
2001 *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 38, Lübstorf.
- Engel, C.
1931 *Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung (Kurzer Bericht über die auf dem Ausflug am 28. Juli 1930 gegebenen Erläuterungen)*, „Mannus” Ergbd. VIII, s. 97–116.
- Feugère, M.
1985 *Les Fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.*, Revue Archéologique de Narbonnaise, Suppl. 12, Paris.
- Gaerte, W.
1929 *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg.
- Garbsch, J.
1965 *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11, München.
- Ginalski, J.
1991 *Ostrog kabłąkowe kultury przeworskiej*, PArch. 38, s. 53–84.
- Gloger, K.
1943 *Germanen in Osteuropa. Versuch einer Geschichte Osteuropas von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*, Mannus-Bücherei 71, Leipzig.
- Godłowski, K.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, MSiW IV, s. 7–237.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Prace Komisji Archeologicznej 23, Wrocław.
1992 *Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich*, [w:] M. Głosek et alii (red.), *Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej*. Sesja naukowa, Łódź, 7–8 maja 1992, Łódź, s. 71–88.
- 1994 *Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zur römischer und barbarischer Bewaffnung in der ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderbd. 8., Lublin/Marburg, s. 169–178.
- Grigat, F.
1927 *Aus grauer Vorzeit. Prähistorisches aus dem Mauerseegebiet*, Heimatforschung aus Ostpreussens Mauerseegebiet 1, Langensalza.
- Grunert, W.
1939 *Althof-Insterburg*, [w:] *Festschrift für Georg Froelich*, „Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg” 22, s. 29–40.
- Hensche, A.
1869 *Der Gräberfeld bei Fürstenwalde*, „Schriften der Königlich-Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg” X, s. 147–158.
- Heydeck, J.
1909 *Das Gräberfeld im Kunterstrauch*, Kr. Fischhausen, Prussia 22 (1900–1904), s. 207–216.
- Hoffmann, M. J.
1993 *Otto Tischler – w stulecie śmierci*, PomAnt XV, s. 313–338.
- Hollack, E.
1900 *Bericht über seine im Herbst 1896 und Frühjahr 1898 angestellten Untersuchungen stein- und metallzeitlicher Plätze auf der Kurischen Nehrung*, Prussia 21 (1896–1900), s. 305–311.
- Homáková, O. A., Uspenskij, P. S. (Хомякова, О. А., Успенский, П. С.)
2015 *Mogil’nik rimskogo vremeni Izobil’noe (Klein Fliess, Kr. Labiau) v Kaliningradskoj Oblasti: arhivnye dannye i novye issledovaniâ*, „Rossijskaâ arheologičeskâ” 2015/3, s. 122–137.
- Ibsen, T.
2003 *Das kaiserzeitliche und völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Berezovka/Groß Ottenhagen im Kaliningrader Gebiet. Eine archivalische Studie*, tom 2: *Katalog und Tafeln*, mps pracy magisterskiej w archiwum Institut für Ur- und Frühgeschichte Christian-Albrechts-Universität Kiel, Kiel.
- Ibsen, T., Skvorzov, K.
2005 *Das Gräberfeld von Berezovka/Groß Ottenhagen – Ein*

- wiederentdeckter Bestattungsplatz des 1. Jahrtausends n. Chr. im Kaliningrader Gebiet, *BerRGK* 85 (2004), s. 379–452.
- 2015 *Das Gräberfeld von Groß Ottenhagen/Berezovka – ein wiederentdeckter Bestattungsplatz des 1. Jahrtausends n. Chr. im Kaliningrader Gebiet*, [w:] P. G. Gajdukov (red.), *Goroda i vesi srednevekovoj Rusi: arheologiča, istoriā, kultura. K 60-letiju Nikolaā Andreeviča Makarova*, Moskva-Vologda, s. 86–102.
- Ilkjær, J.
1990 *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:1, Moesgård.
- Iwanicki, P., Juga-Szymańska, A.
2007 *Horyzont 1. kultury bogaczewskiej w świetle analizy wybranych typów zabytków*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji, Warszawa 26–27 marca 2003*, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa, s. 41–71.
- Jahn, M.
1916 *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg.
1921 *Der Reitersporn seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Mannus-Bibliothek 21, Leipzig.
- Jankuhn, H.
1933a *Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samlande*, Prussia 30/1, s. 166–201.
1933b *Zur Besiedlung des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit*, Prussia 30/1, s. 202–226.
1939 *Ein Gräberfeld der ersten Jahrhunderte v. Zr. aus Schlacken, Kreis Fischhausen*, Prussia 32/II, s. 245–260.
1950 *Zur räumlichen Gliederung der älteren Kaiserzeit in Ostpreußen*, „*Archaeologia Geographica*” 1/3, s. 54–64.
- Jentsch, A.
1892 *Bericht über die Verwaltung des Provinzialmuseums im Jahre 1892*, [w:] *Bericht über die in den Sitzungen der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr. gehaltenen Vorträge im Jahre 1892*, „*Schriften der Königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.*” XXXIII, s. [61]–[75].
1896 *Bericht über die Verwaltung des Ostpreussischen Provinzialmuseums in den Jahren 1893–1895 nebst Beiträgen zur Geologie und Urgeschichte Ost- und Westpreussens*, „*Schriften der Königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.*” XXXVII, s. 49–138.
1898 *Bericht über das Provinzialmuseum für 1898*, [w:] *Bericht über die in den Sitzungen der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr. im Jahre 1898 gehaltenen Vorträge*, „*Schriften der Königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.*” XXXIX, s. [50]–[52].
- Jamka, R.
1963 *Materiały kultury przeworskiej z Leonowa, stanowisko II, pow. Łódź*, ZNUJ LXXIII = *Prace Archeologiczne* 5, Kraków, s. 59–75.
1964 *Fibule typu oczkowego w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich*, MS X, s. 7–120.
- Jonakowski, M.
1996 *Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiw sztabkowatych*, (w:) W. Nowakowski (red.), *CONCORDIA. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 93–104.
- Juga-Szymańska, A.
2004 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Taltach na Pojezierzu Mazurskim*, *Barbaricum* 7, Warszawa, s. 91–147.
2014 *Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil*, Seminarium Bałtyjskie III, Warszawa.
- Khomiakova, O.
2015 *Disc Brooches of Dollkeim-Kovrovo Culture. The Question of the Origin of Ornaments in the Southeast Baltic in the First Centuries AD*, „*Archaeologia Baltica*” 21–22, s. 14–39.
- Kivikoski, E.
1947 *Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text*, tom I, Porvoo-Helsinki.
- Kleemann, O.
1939 *Die vorgeschichtlichen Funde bei Cranz und die Siedlung von Wiskiauten*, Prussia 33/1–2, s. 201–225.
- Kontny, B.
2015 *This came out of the swamp. Wolka See revisited: some debatable problems concerning Balt weapons*, [w:] B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, Światowit, Suppl. Series B: *Barbaricum* 11, Warszawa, s. 307–331.
2017 *Really unique? On the swords in the West Balt circle*, „*Študijne zvesti Archeologičkeho ústavu Slovenskej akademie vied*” 61, s. 85–116.
- Kulakov, V. I. (Кулаков, В. И.)
2004 *Doll'kajm – Kovrovo. Issledovaniā 1879 g.*, Prussia Antiqua 2. Monumenta, Minsk.
2007 *Doll'kajm – Kovrovo. Issledovaniā 1992–2002 gg.*, Prussia Antiqua 4. Monumenta, Minsk.
2013 *Rekonstrukciā ubora obitatelej āntarnovo berega v I–V vv.*, Kiev.
2014 *Provincial'no-rimskie i germanskije fibuly I v. do. n.ē. – IV v. n.ē. v material'noj kul'ture naseleniā Āntarnogo berega*, Kaliningrad.

- 2015 *Pervye fibuly Ėstiev*, [w:] B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, ŚWIATOWIT, Suppl. Series B: Barbaricum 11, Warszawa, s. 365–375.
- 2016 *Corjeiten / Putilovo: danye raskopok O. Tišlera (1884, 1885 gg.)*, [w:] *Naučnye čtenia posvāšennye Viktoru Vladimiroviču Martynovu. Sbornik naučnyh trudov*, tom IV/1, Minsk, s. 77–85.
- Kulakov, V. I., Skvorcov, K. N.
(Кулаков, В. И., Скворцов, К. Н.)
- 2006 *Rezultaty issledovaniā gruntovogo mogil'nika Lauth – B. Isakovo v 2003 g.: raskop XIII Nord*, [w:] *Drevnosti Belarusi v sisteme mežkul'urnykh svāzej*, Materyāly pa arheologii Belarusi 11, Minsk, s. 58–73.
- La Baume, W.
- 1941 *Der altpreußische Schild*, „Alt-Preußen” 6/1, s. 5–12.
- 1944 *Altpreußisches Zaumzeug aus dem Landesamt für Vorgeschichte in Königsberg (Pr)*, „Alt-Preußen” 9/1–2, s. 2–19.
- Liana, T.
- 1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA XXXV/4, s. 429–487.
- Madyda-Legutko, R.
- 1987 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360 (1986), Oxford.
- 1990 *Doppeldornschnallen mit rechteckigem Rahmen im europäischen Barbaricum*, „Germania” 68/2, s. 551–585.
- 2011 *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków.
- Machajewski, H.
- 1998 *Die Fibeln der Gruppe V, Serie 8, im östlichen Teil Mitteleuropas*, [w:] J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [2002], s. 187–196.
- Mączyńska, M.
- 2004 *Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum*, [w:] H. Friesinger, A. Stuppner (red.), *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Materialien des 13. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum”* Zwettl, 4.–8. Dezember 2000, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57, Wien, s. 211–240.
- 2011 *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Lubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, BerRGK 90 (2009), s. 7–482.
- Michelbertas, M.
- 1989 *Pažarsčio pilkapiai*, „Istorija” 30, s. 3–23.
- 1997 *Paragaudžio pilkapynas*, Vilnius.
- 2005 *Mikužių kapinyno (Klaipėdos rajonas) radiniai*, „Archaeologia Lituana” 6, s. 94–111.
- 2007 *Kybartiškės pilkapynas*, „Archaeologia Lituana” 8, s. 40–69.
- Moora, H.
- 1929 *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I Teil: Die Funde*, Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXV, Tartu-Dorpat.
- Niezabitowska-Wiśniewska, B.
- 2017 *Zapinki typu Husynne z Lubelszczyzny*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia* Adalberto Nowakowski dedicata, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig, s. 475–493.
- Nowakowski, W.
- 1989 *Kultura wielbarska a zachodniobałtyjski krąg kulturowy*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, tom II, Lublin, s. 143–159.
- 1994 *Krieger ohne Schwerter – Die Bewaffnung der Aestii in der Römischen Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zur römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationales Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderbd. 8, Lublin/Marburg 1994, s. 379–391.
- 1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 4, Warszawa.
- 1996 *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderbd. 10, Marburg-Warszawa.
- 1998a *Die Fibeln Almgren 55 und 56 aus heutiger Sicht*, [w:] J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren, Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [2002], s. 119–123.
- 1998b *Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren*, Museum für Vor- und Frühgeschichte – Staatliche Museen zu Berlin, Bestandskataloge 6, Berlin.
- 2004 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Muntowie, pow. mławowski*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa, s. 191–247.
- 2006 *Wojownicy bez mieczy*, „Z Otchłani Wieków” 61/1–2, s. 71–76.
- 2007 *Aestiorum Gladii. Swords in the West Balt Circle in the Roman Period*, [w:] A. Bliujienė (red.), *Weapons*,

- weaponry and man (In memoriam Vytautas Kazakevičius), „Archaeologia Baltica” 8, s. 85–94.
- 2013 *Masuren in der Römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 12, Neumünster.
- Okulicz, J.
- 1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko*, RO I, s. 47–116.
- Peiser, F. E.
- 1909 *Gräberfeld bei Ringels, Kr. Fischhausen, Prussia 22 (1900–1904)*, s. 315–320.
- Pfeiffer-Frohnert, U.
- 1998 „Mit Augen am Fuß und mit Wulst statt Scheibe“ Verbreitung und Zeitstellung der preußischen Nebenserie A 57–61 und ihrer Varianten, [w:] J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [2002], s. 125–134.
- Pietrzak, M.
- 1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
- 2007 *Lusterka brązowe z I wieku n.e. z Opalenia i Różyn, woj. pomorskie*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, s. 139–150.
- Raddatz, K.
- 1993 *Der Wolka-See, ein Opferplatz der Römischen Kaiserzeit in Ostpreußen*, „Offa” 49/50 (1992/93), s. 127–187.
- 1996 *Der »Alte See« bei Butzke. Ein Opferplatz urgeschichtlicher Zeit im östlichen Pommern*, JRGZM 41/1 (1994), s. 231–295.
- Raduš, O. A., Skvorcov, K. N. (Радюш, О. А., Скворцов, К. Н.)
- 2008 *Nahodki detalej šitov v areale sambijsko-natangijskoj kul'tury*, [w:] *Drevnosti Central'noj i Vostočnoj Evropy epohi rimskogo vliãniã i pereseleniã narodov. Sbornik materialov*, Germania – Sarmatia, Kaliningrad, s. 122–157.
- Rakowski, T.
- 2006 *Zespół uzbrojenia z Magnuszewa Małego, pow. makowski*, (w:) W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, ŚWIATOWIT Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XIV, Warszawa, s. 335–347.
- Rasmussen, B. M.
- 2010 *Slusegårdgravpladsen V. Fundoversigt og genstandstyper*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV/5, Moesgård.
- Riha, E.
- 1979 *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst 3, Augst.
- 1994 *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*, Forschungen in Augst 18, Augst.
- Rzeszotarska-Nowakiewicz, A.
- 2010 *Neckrings with trumpet-shaped terminals (mit Trompetenenden) – some remarks on traces of contacts in the Baltic basin during the Early Roman Period*, [w:] U. Lund Hansen, A. Bitner-Wróblewska (red.), *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland, 2005–2008*, Nordiske Fortidsminder C/7, København-Warszawa, s. 315–336.
- Saló, U.
- 1968 *Die frühromische Zeit in Finnland*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 67, Helsinki.
- Schmidt, A.
- 1902 *Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Reg-Bez. Marienwerder (W.-Pr.)*, ZfE 34, s. 97–153.
- Schmiedehelm, M.
- 2011 *Das Gräberfeld am Jaskowska-See in Masuren. Studien zur westmasurischen Kultur der römischen Eisenzeit* (red. A. Juga-Szymańska, P. Szymański), Warszawa.
- Schuster, J.
- 2006 *Opóźnych zapinkach kapturkowych (A II 41)*, WA LVIII, s. 101–120.
- 2010 *Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*, Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12, Bonn.
- Skorpuka, T.
- 2001 *Kowalewko 12. Cmentarzysko birtualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, tom II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań.
- Skvorcov, K. N. (Скворцов, К. Н.)
- 2001 *Al'bom k otčetu ob ohrannyh raskopkah, provedennyh Natangijskim otrãdom BAË IA RAN na mogil'niku B. Isakovo – Laut v 2000 g.*, mps sprawozdania z badań wykopaliskowych, w archiwum IA RAN, nr 24733.
- 2004 *Otčet po raskopkam gruntovogo mogil'nika Laut – Bol'soe Isakovo Sambijsko-Natangijskoj arheologičeskoj ěkspedicij v 2003 godu*, mps sprawozdania z badań wykopaliskowych, w archiwum IA RAN, nr 25796.
- 2006 *Otčet po raskopkam gruntovogo mogil'nika Laut – Bol'soe*

- Isakovo Sambijsko-Natangijskoj arheologičeskoj ekspedicej v 2004 godu, mps sprawozdania z badań wykopaliskowych, przechowywany w IA RAN, nr 25797.
- 2007 (K. N. Skvorzov) *Das Gräberfeld der römischen Kaiserzeit von Bol'soe Isakovo (ehemals Lauth, Kreis Königsberg). Katalog der Funde aus den Grabungen 1998 und 1999, „Offa” 61/62 (2004/05), s. 111–219.*
- 2012a *Novye nahodki pamiatnikov rimskogo vremeni na pobe-rež'e Vislinskogo zaliva, [w:] Ot Rimskogo Limesa do Velikoj Kitajskoj Steny, „Stratum plus” 2012/4, s. 107–126.*
- 2012b (K. N. Skvortsov) *The Formation of a Sambian-Natangian Culture Patrimonial Elite in the Roman Period in the Context of the Amber Trade, „Archaeologia Baltica” 18, s. 167–191.*
- 2014 *Issledovaniâ rannej zony mogil'nika II–XII vv. Berezo-vka (Kaliningradskaâ oblast', Rossiâ) v 2004 godu, [w:] Rimskie orly i sarmatskie drakony, „Stratum plus” 2014/4, s. 213–230.*
- Stadie, K.
- 1909 *Ausgrabungen auf dem Galgenberge bei Kirpehnen, Kr. Fischhausen, im Jahre 1902, Prussia 22 (1900–1904), s. 365–375.*
- Tischler, O.
- 1878 *Bericht über die Praehistorisch-anthropologischen Arbeiten der physikalisch-oekonomischen Gesellschaft, „Schriften der Königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg” XVIII (1877), s. 258–278.*
- 1891 *Bericht über den Zuwachs der archaeologischen Abteilung des Provinzial-Museums im Jahre 1889, [w:] Bericht über die in den Sitzungen der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr. gehaltenen Vorträge im Jahre 1890, „Schriften der Königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.” XXXI (1890), s. 18–23.*
- Tischler, O., Kemke, H.
- 1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt, Königsberg i. Pr.*
- Thomas, S.
- 1960 *Studien zu den germanischen Kämnen der römischen Kaiserzeit, AFB 8, s. 54–215.*
- Tuszyńska, M.
- 2005 *Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim (Badania na trasie autostrady A 1 Gdańsk – Toruń), Gdańsk.*
- Twardo, S.
- 2003 *Zapinki oczkowe serie pruskiej z terenu północno-wschodniego Mazowsza, Studia i Materiały Archeologiczne 11, Warszawa, s. 165–247.*
- Valatka, V.
- 2004 *Žemaičių žemės tyrinėjimai, tom I: Archeologija, Vilnius.*
- Vedel, E.
- 1897 *Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn.*
- Walenta, K.
- 2009 *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim, Chojnice.*
- Wilbers-Rost, S.
- 1994 *Pferdegeschirr der römischen Kaiserzeit in der Germania libera. Zur Entstehung, Entwicklung und Ausbreitung des „Zaumzeugs mit Zügelketten“, Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 44, Oldenburg.*
- Wiśniewska, A.
- 2011 *Materiały z cmentarzyska w Leśniewie, pow. kętrzyński (dawne Fürstenwalde, Kr. Rastenburg), WA LXII, s. 119–167.*
- Wołagiewicz, R.
- 1970 *Der Zufluß römischer Importe in das Gebiet nördlich der mittleren Donau in der älteren Kaiserzeit, „Zeitschrift für Archäologie” 4, s. 222–249.*
- 1981 *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej, [w:] T. Malinowski (red.), Problemy kultury wielbarskiej, Słupsk, s. 79–106.*
- 1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym, Szczecin.*
- 1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr., Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków.*
- Zieling, N.
- 1989 *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien I–III, B.A.R. Int. Series 505, Oxford.*

EYE BROOCHES OF THE PRUSSIAN SERIES FROM THE TERRITORY OF THE DOLLKEIM-KOVROVO CULTURE

SUMMARY

The Dollkeim-Kovrovo Culture (W. Nowakowski 1996) occupied Sambian Peninsula, the Pregolya River drainage and the region between the Lower Pasłęka and the Middle Łyna rivers, most of which

territory now lies in the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation (W. Nowakowski 1996, map 2; A. Chylińska-Frühboes 2016a, map 1). Archaeological finds from this territory are of major relevance in the

discussion of the so-called stylistic community, observed in the Early and the Younger Roman Periods in the territories of the Wielbark Culture, Przeworsk Culture and West Balt cultures (J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, p. 282). One manifestation of this stylistic community is the appearance on the territory of these cultures of eye brooches of the Prussian series. In phase B2 they were the most popular form of brooch worn by the people of the Dollkeim-Kovrovo Culture.

Eye brooches of the Prussian series differ from brooches of the main series by the presence on the foot of a pair of punched concentric rings – so-called ‘eyes’. In type A.57–61 specimens the chord and spring have the form of a narrow, rectangular-sectioned band, in variants A.62–64 – these elements are made of round-sectioned wire. Usually, lengthwise on the bow there is a zone of pseudo-filigranulation, and on the foot, in some specimens, an incised triangle. In almost all of these brooches there is an upper chord, held in place by a flat hook (O. Almgren 1897, p. 29–33, pl. III:57–64). While brooches of the Prussian series are widespread in the *Barbaricum*, their most apparent concentrations are observed on the Lower Vistula, in the eastern zone of the Przeworsk Culture, and in the territories of the Dollkeim-Kovrovo Culture and the Bogaczewo Culture (J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, p. 282–283, fig. 4; cf. U. Pfeiffer-Frohnert 1998, p. 126, 128, fig. 1).

More than two hundred eye brooches of the Prussian series have been recorded in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (cf. List 1–10, Table 1). Over a half belong to late types – A.60–61, with a bow tapering at the head, whereas earlier forms – types A.57–59 – with a bow expanded by the head – are represented by just ca. 20 specimens. Other than that, there is a small number of brooches classified to variants A.62, A.63 and A.64, and to variants A.60/62 and A.61/62 which have been separated in the present text. Almost a fourth of brooches of the Prussian series, most of them surviving incomplete or known only from brief references, could not be classified to any specific type (cf. List 10, Pl. 16:1.3.7.8.10.19.20–23).

The earliest form of brooch of the Prussian series is **type A.57**. Similarly as brooches of the main series, these forms are decorated with punched rings on the expanded section of the bow near the head (so-called ‘wings’), and also, with three pairs of similar rings on the foot (O. Almgren 1897, p. 29–30, pl. III:57). From the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture we have at least five finds of type A.57 brooches (cf. List 1, Pl. 1). In **type A.58** and **A.59** specimens (List 2, Pl. 2, 3), there are no ‘eyes’ on the ‘wings’, this design is present only on the foot (O. Almgren 1897, p. 30, pl. III:58.59). At present these two types of brooch are described in the literature jointly as **type A.58/59** (cf. J. Andrzejowski 1998, p. 54; S. Twardo 2003, p. 166). In the territory of Dollkeim-Kovrovo Culture type A.57–59 brooches were in use in phase B2a, which coincides with the chronology proposed for them in the Wielbark and Przeworsk Cultures. They were worn by women and men alike – this is confirmed by their presence in grave inventories containing jewellery and others, furnished with weapons and tools (Table 2, 3). The number of these brooches is not large enough to recognize areas of their greater concentration (Fig. 1, 2). Nevertheless, their largest number has been recorded in the northern area of the Sambian Peninsula near to the base of the Couronian Spit, which region was one of the centres where the Dollkeim-Kovrovo Culture took form in phases B1–B2a (A. Chylińska-Früboes 2016a, p. 81, 88, 120, 175, 217; A. Chylińska-Früboes, in print a).

Most brooches of the Prussian series known from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture belong to **type A.60** (ca. 40 specimens; cf. List 3, Pl. 4–6, 7:10.14–16) and to **type A.61** (ca. 70 specimens; cf. List 4, Pl. 7:1.2, 8–12, 13:28–31.33), or to one of them – where they cannot be determined conclusively (13 specimens; cf. List 5, Pl. 13:1.2.6–8). Type A.60 and A.61 brooches differ from type A.57–59 forms in that the bow tapers near to the head. Brooches type A.60 are provided with

small, usually rectangular comb between the bow and the foot, which does not appear in type A.61 brooches. In type A.60–61 brooches there is usually a zone of pseudo-filigranulation running the length of the bow; at the end of the foot, in some specimens, there is also a scored triangular design (O. Almgren 1897, p. 30, pl. III:60.61). Brooches of this type were fashioned from folded metal sheet. They were mass produced, their workmanship mediocre, which sets them apart from eye brooches of the main series. Type A.60 and A.61 brooches have a very broad distribution range (U. Pfeiffer-Frohnert 1998, p. 129, map 3–5) but form evident concentrations on the Lower Vistula and in the territories of the Dollkeim-Kovrovo (Fig. 3) and Bogaczewo Cultures. Many of these specimens have been noted in the territories of the Przeworsk Culture and of the Lithuanian-Latvian Barrows Culture, with a smaller number recovered in the territories of the Western Lithuanian, Lower Neman and Central Lithuanian Groups, in Scandinavia and in the Elbe region (M. Mączyńska 2004, p. 214, map 3, 4; 2011, p. 26–27, fig. 8; cf. W. Nowakowski 1996, p. 152–155, map 3). In the Dollkeim-Kovrovo Culture territory type A.60 brooches come into use in phase B2a (A. Chylińska-Drapella 2010, p. 9–10), this is confirmed by their presence in assemblages with eg., type A.58/59 brooches, and forms classified to Almgren 7th series, group V, and also, with bracelets with knob terminals (cf. Table 4).

In a few assemblages type A.60 brooches were found with type A.61 brooches (cf. Table 4, 5) which have a longer chronology. The first type A.61 brooches appeared in phase B2a but most of them have surfaced in grave inventories together forms that are the most ubiquitous in phase B2b (cf. Table 5) – eg., type A.42 brooches (A. Chylińska-Früboes 2016a, p. 55–62) and ‘Sambian belt sets’ (A. Chylińska-Drapella 2010, p. 10). Type A.61 brooches – two specimens – with the latest dating found in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture were excavated at fmr. *Wiekau*, grave XXXVII (W. Nowakowski 1996, p. 49; A. Chylińska-Drapella 2010, p. 10). The same inventory held a pair of matching type A.96 brooches (A. Chylińska-Früboes 2016b, p. 234–235 – with more sources; 2016c, pl. 186:16.17), recognized as diagnostic for phase 2 of the Dollkeim-Kovrovo Culture which corresponds to phase B2/C1–C1a in the relative chronology (W. Nowakowski 1996, p. 50, pl. 107).

Ultimately we have to conclude that type A.60 brooches occur in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture mostly in phase B2a. This is also the time of occurrence of types A.57–59 brooches and of the first type A.61 specimens. In phase B2b, type A.57–59 brooches disappear from the record, while types A.60 and A.61 are in use, although type A.61 is known from a much larger number of finds than type A.60. The only assemblage recorded so far, containing type A.61 brooches, dated to phase B2/C1–C1a, is insufficient to extend their chronology up to the beginning of the Younger Roman Period (cf. W. Nowakowski 1995, p. 28; 1996, p. 49).

In the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture type A.60 and A.61 brooches were worn, similarly as in other parts of the *Barbaricum*, by women and men alike – they have surfaced in inventories containing jewellery and in others – with weapons (cf. Table 4, 5). In most graves they co-occurred with other brooches – most often, clothes were fastened with two or three brooches, more rarely, with four or five (cf. M. Mączyńska 2004, p. 215).

Almost all the brooches of the Prussian series had an upper chord. Except for a type A.61 brooch with a crossbow construction of its fastening which was found in grave 8 at fmr. *Imten* (List 4:34; Pl. 12:34). Eye brooches provided with a lower chord have been analysed by J. Andrzejowski and A. Cieśliński (2007, p. 283–286, fig. 5, 6). These specimens have been recorded mostly on the Lower Vistula and their chronology does not differ from the dating of brooches with an upper chord. Very rarely, a brooch could have its chord coiled around the bow, also as a result of repairs.

In some brooches of the Prussian series recovered from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture the bow tapers towards the foot (Pl. 2:2a, 4:2a1, 5:3i, 6:4b). This is true of type A.58/59 and A.60 brooches only, the same trait has not been observed in type A.61 specimens. Most of these brooches should be assigned to phase B2a. In type A.60–61 brooches found in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture the bow ended in a narrow, flat hook. Except in type A.61 brooches found at fmr. *Sacherau* (List 4:24; Pl. 11:24) and fmr. *Wiekau*, grave XXXVII (List 4:28c; Pl. 12:28c2) in which the end of the bow had been folded to form a hook, of the same width as the width of the bow. Perhaps, this way of forming the hook was characteristic only for the youngest brooches of the Prussian series.

A possible clue to their chronology might be the width of the foot in brooches of the Prussian series – in type A.57 and A.58/59 brooches the foot appears to be narrower than in type A.61 specimens. Most brooches of the Prussian series excavated in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture before the war went missing during World War II, and are known only from the sketches of H. Jankuhn (*Spuścizna*). It appears from these drawings that many of these specimens had a foot which – rather than being spade-shaped – was pointed, sometimes rounded at the edges. In some specimens this shape was definitely the result of damage, but occasionally it was so on purpose (cf. Pl. 5:3f, 6:12, 11:21). Perhaps this feature sets apart brooches of the Prussian series produced in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture from those manufactured in the territory of other cultures. Quite a few eye brooches of the Prussian series have on their foot terminal a scored triangular design, or a pair of oblique lines meant to imitate it. This decoration was present as a rule on older forms – types A.57–59 (Pl. 1:1a.2–4, 2:1.4.5, 3:4.6.9), sporadically – in type A.60 brooches (Pl. 4:2a3.2b, 5:3b, 6:5b.c.8.1.9, 7:16) and rarely in type A.61 (Pl. 9:4.2, 11:12, 12:26a3.28a). Where only a fragment of the foot survived, the presence of this ornament may be recognized tentatively as a clue to the chronology of that artefact – this is because the decoration with a scored triangle or oblique lines was more frequent in phase B2a than in phase B2b.

From the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture we have a series of at least seven brooches classified as **variant A.62** (cf. List 6, Pl. 13:1.4, 14:2.3.5). This form differs from type A.57–61 specimens by having a wire spring and chord (O. Almgren 1897, p. 32, pl. III:62), but also, usually a bipartite construction design – a separate, long spring on the axle is held in place by a long hook. It is interesting that no two similar variant A.62 brooches have been recorded while most of the mass produced type A.60–61 specimens are nearly identical. At least three brooches of the Prussian series recovered in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture which had a spring made of wire had been repaired in antiquity (cf. O. Almgren 1897, p. 32 note 3; cf. List 7). Prior to repairs the brooches from fmr. *Dollkeim* and fmr. *Stobingen* may have belonged to types A.60 and A.61, this is why they have been described here as variants A.60/62 and A.61/62 (cf. Fig. 5). The distribution range of variant A.62 brooches is mostly in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (Fig. 4), outside this region their finds are exceedingly rare (O. Almgren 1897, p. 32; W. Nowakowski 1995, p. 28–29; 1996, p. 49; 1998b, 47). In the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture variant A.62 brooches occurred in phases B2a–b and were an element of women's costume (cf. Table 6).

The only finds of **variant A.63** brooches – three specimens – have been recorded in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (cf. List 8, pl. 15:1–3, fig. 6). In this type of brooch the bow expands to a triangular shape near the head, and the fastening is made of wire

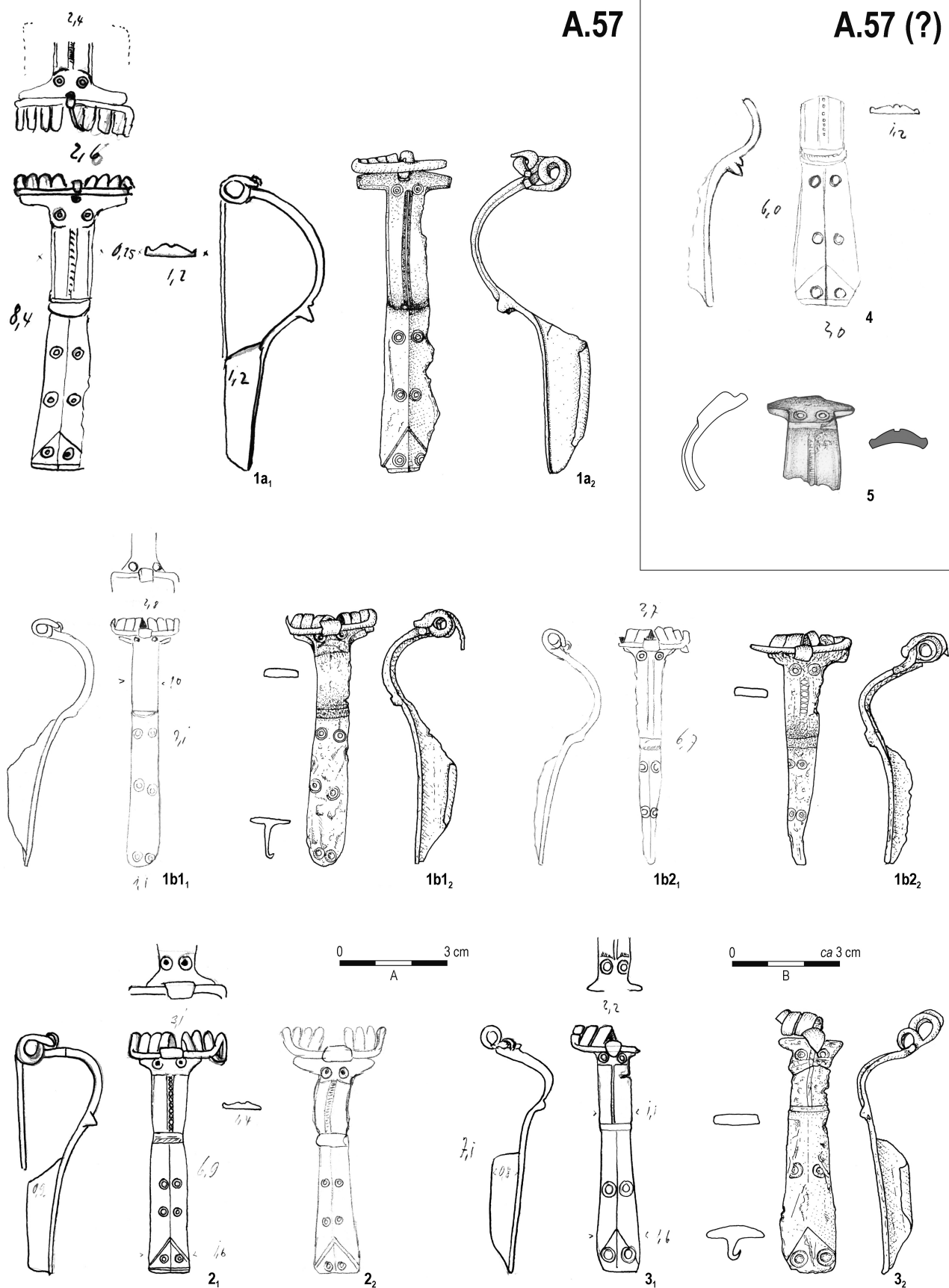
(O. Almgren 1897, p. 32, pl. III:63). These specimens are rather solid, have a foot which expands to a trapeze shape, and on the bow, a zone of ornament running the length of it. These artefacts are likely to be the effect of experiments made by local craftsmen. In their style they resemble Sambian variant A.62 and type A.148 brooches. In grave inventories dated to phases B2a–b they occurred in association with tools and weapons (cf. Table 7).

Another, small group of brooch finds from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture are specimens with a spring made of wire, a strap bow, and a foot, usually flat, expanding to a trapeze shape, with no punched ring ornament; in most of these specimens the point where the bow passes into the foot is marked with a zone of ornament, more rarely, with a rib, or usually, a rectangular comb (cf. List 9; Pl. 15:1.2, 16:3.4.6–8). Such brooches correspond to **variant A.64** although the latter supposedly was limited in its range only to Bornholm (O. Almgren 1897, p. 32–33, pl. III:64; *Spuścizna* [VII. Fibulor Fig. 62–64; Mü 1a, VBO 129, Berl. Alb. Kön 351–52]). (O. Almgren 1897, p. 32–33; cf. B. M. Rasmussen 2010, p. 116, fig. 19:a.c). Outside this island variant A.64 brooches are known from the Sambian Peninsula and the Lower Vistula region (Fig. 7). It seems that the term “variant A.64” should be treated provisionally as a classificatory term used for a group of brooches that are similar in their style to various types. Presumably, they are examples of how the style of brooches of the Prussian series was transformed (or deteriorated). These artefacts belong mostly in phase B2b, possibly also, in phase B2/C1–C1a.

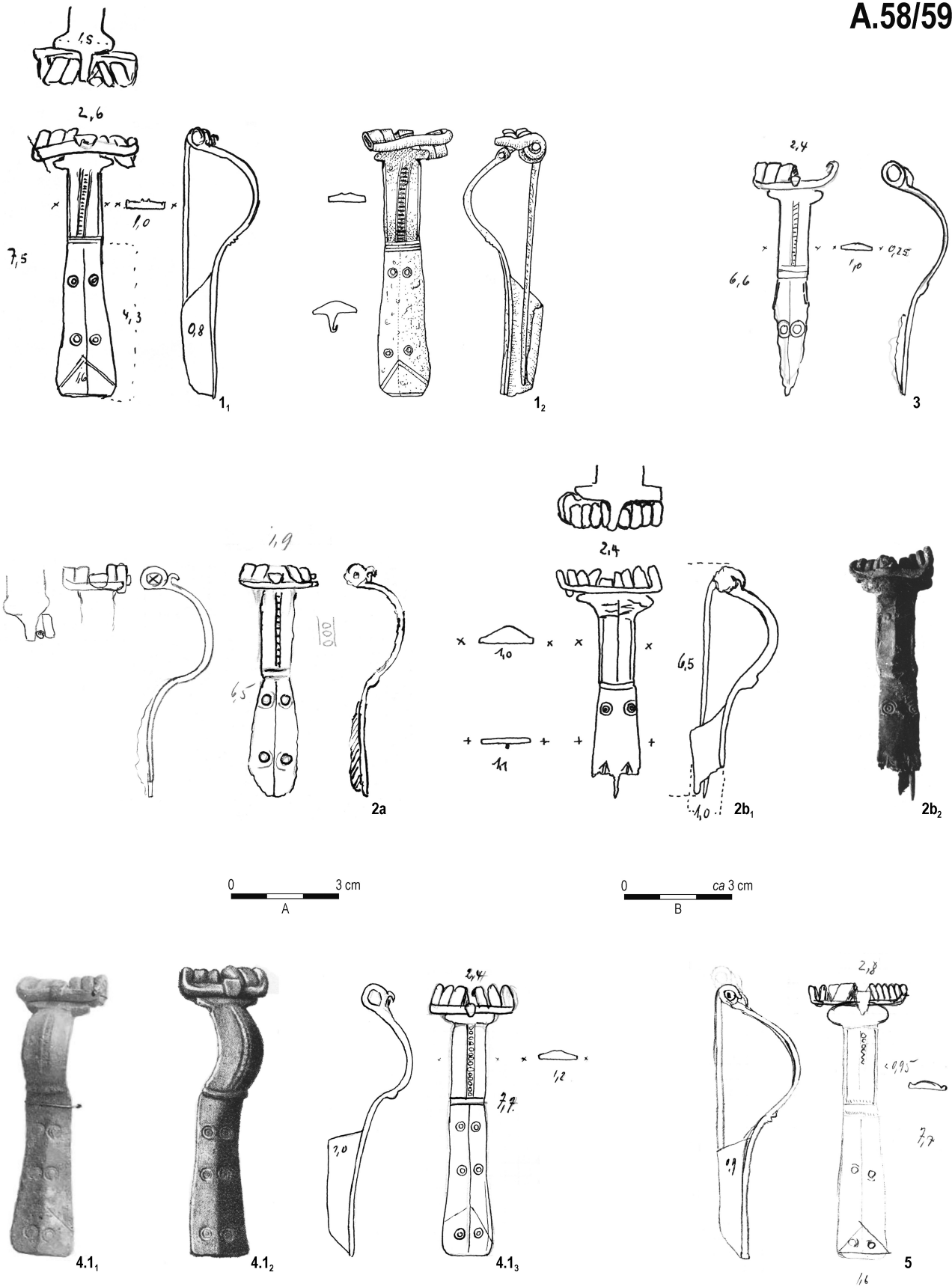
Some of the eye brooches of the Prussian series known from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture were repaired in antiquity. The brooch from fmr. *Dollkeim*, grave 4 (List 7:1a; Pl. 14:1a) originally had a spring made of a strip of metal sheet, replaced with another, made of wire, and in order to reinforce the new construction, wrapped in some organic material. A similar method was used presumably also on a type A.58/59 brooch from fmr. *Imten*, grave 15 (List 2:5; Pl. 2:5) – with a spring made of a strip of metal sheet (two coils are visible), and when it was damaged, replaced with coiled wire. The same could be true of the specimen from fmr. *Stobingen*, grave C (List 7:2; Pl. 15:2). When in the type A.58/59 brooch recovered at fmr. *Dollkeim*, grave 9 (List 2:2a; Pl. 2:2a) the spring lost one of coils through breakage, an axle was inserted to reinforce it. A similar method was used in a brooch found in grave 26 in that cemetery (List 7:1b; Pl. 15:1b), and in a brooch type A.61 from fmr. *Corjeiten*, grave 400 (List 4:2c; Pl. 7:2c1). Presumably, also the result of repairs is an iron axle set into the brooch from fmr. *Groß Ottenhagen*, grave 19 (List 4:8b; Pl. 10:8b). Yet another brooch likely to have been repaired in antiquity is the stray find from fmr. *Dollkeim*. The surviving fragment of its damaged spring had been riveted to the bow of that brooch (DSHI 100 La Baume 9, p. 115, 245). In the type A.57 brooch from fmr. *Eisliethen* II, grave 4 (List 1:1a; Pl. 1:1a) the fractured hook was replaced with a new one, set into a hole punched in the bow. According to the information collected by us, in brooches of the Prussian series the element most likely to be damaged was the spring.

Thanks to the study of archival records and museum holdings we can restore to scholarly circulation the series of more than two hundred eye brooches of the Prussian series found in the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture. The data collected so far concerning the finds of eye brooches of the Prussian series from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture shows that this area, next to Zone A of the Wielbark Culture, was one of the centres of production of these brooches.

Translation: Anna Kinecka

Tabl. 1. Zapinki typu A.57 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 1).

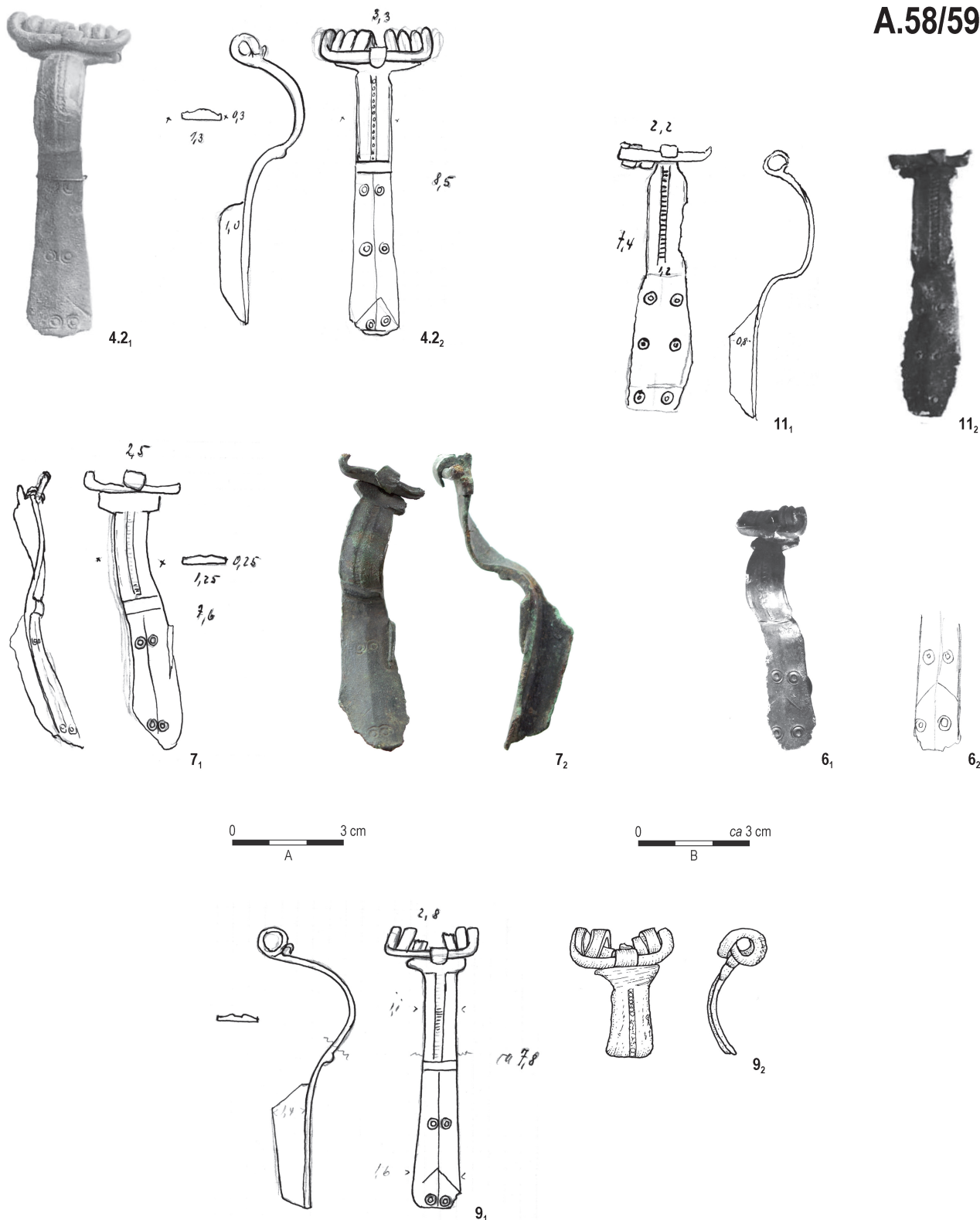

Tabl. 2. Zapinki typu A.58/59 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 2).

Pl. 2. Brooches type A.58/59 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 2).

Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spuścizna* (1, 2a, 3, 4.1, 5), Grenz, *Spuścizna* (2b₁), Kolekcja Dydaktyczna (2b₂), BA (4.1), O. Tischler & H. Kemke 1902 (4.1₂). Rys./Drawing (skala/scale A): C. Hergheligiu (1₂)

A.58/59

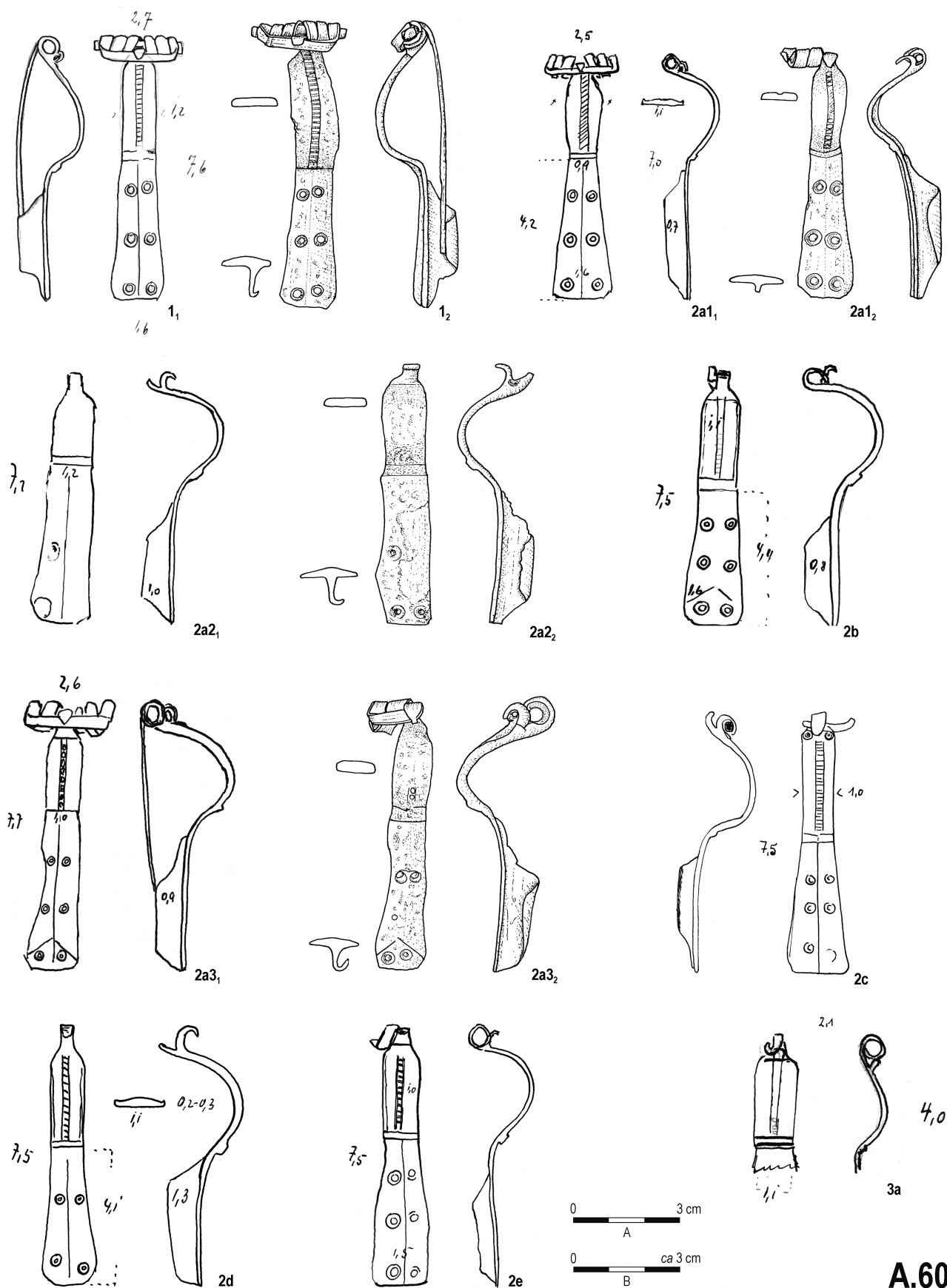

Tabl. 3. Zapinki typu A.58/59 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 2).

Pl. 3. Brooches type A.58/59 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 2).

Wg/After (skala/scale B): BA (4.2₁), Jankuhn, *Spuszczna* (4.2₂, 7₁, 9₁, 11_{1,2}), Grenz, *Spuszczna* (6₁), Schmiedehelm, *Spuszczna* (6₂).

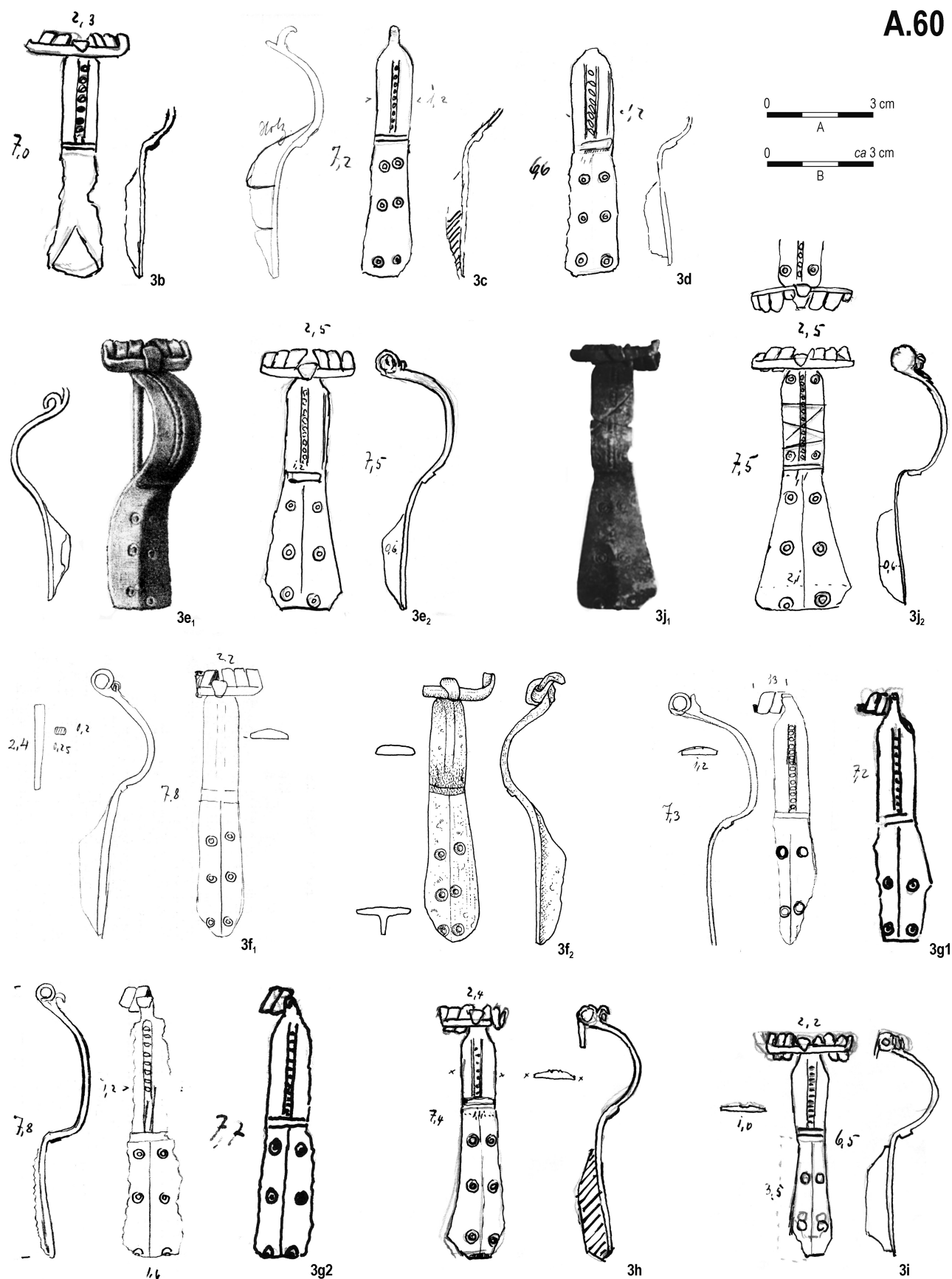
Fot./Photo: A.Chilińska-Frühboes (7₂, 11₂). Rys./Drawing (skala/scale A): C. Hergheligi (9₂)

A.60

Tabl. 4. Zapinki typu A.60 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 3).
 Pl. 4. Brooches type A.60 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 3).
 Wg./After (skala/scale B): Jankuhn, *Spüßcizna* (1, 2a1, 2a2, 2b, 2a3, 2d.e, 3a), Grenz, *Spüßcizna* (2c).
 Rys./Drawing (skala/scale A): C. Herghelighiu (1, 2a1, 2a2, 2a3, 2e)

A.60

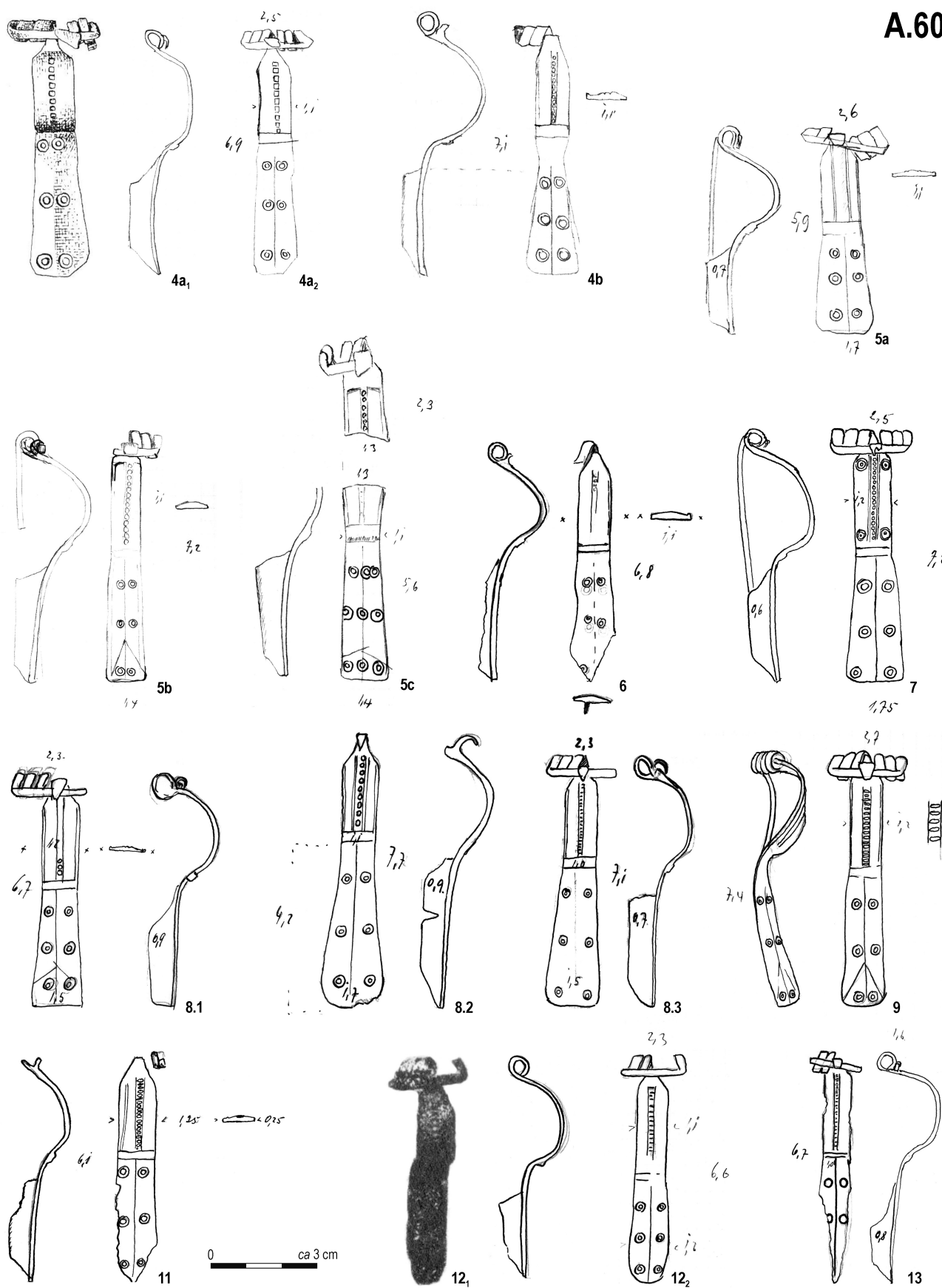

Tabl. 5. Zapinki typu A.60 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 3).

Pl. 5. Brooches type A.60 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 3).

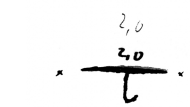
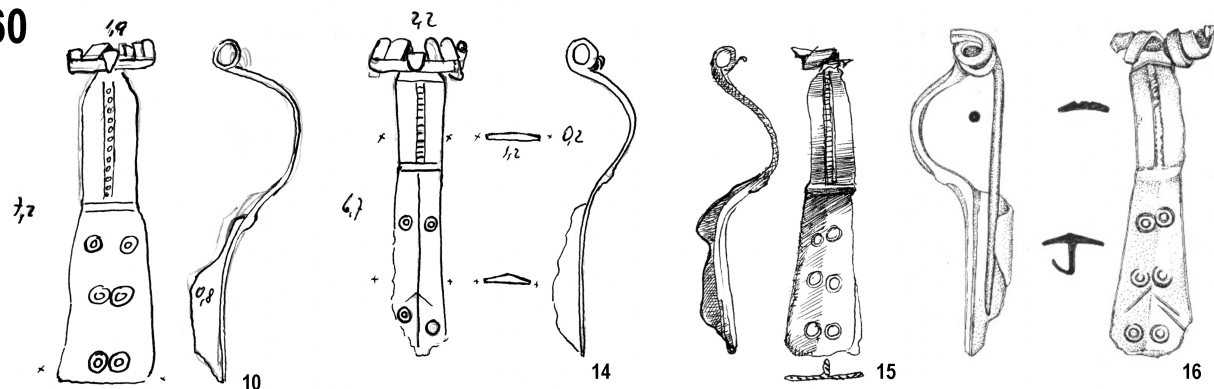
Wg./After (skala/scale B): Jankuhn, *Spüßcizna* (3b–d, 3e₂, 3f₁, 3g–i, 3j₂), O. Tischler & H. Kemke 1902 (3e₁), Grenz, *Spüßcizna* (3j₁).

Rys./Drawing (skala/scale A): C. Hergheligi (3f₂)

Tabl. 6. Zapinki typu A.60 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 3).
 Pl. 6. Brooches type A.60 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 3).
 Wg/After: W. La Baume 1941 (4a₁), Jankuhn, *Spuścizna* (4a₂, 4b, 5-9, 11, 12, 13),
 „Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg” 9, 1905 (12₁)

A.60

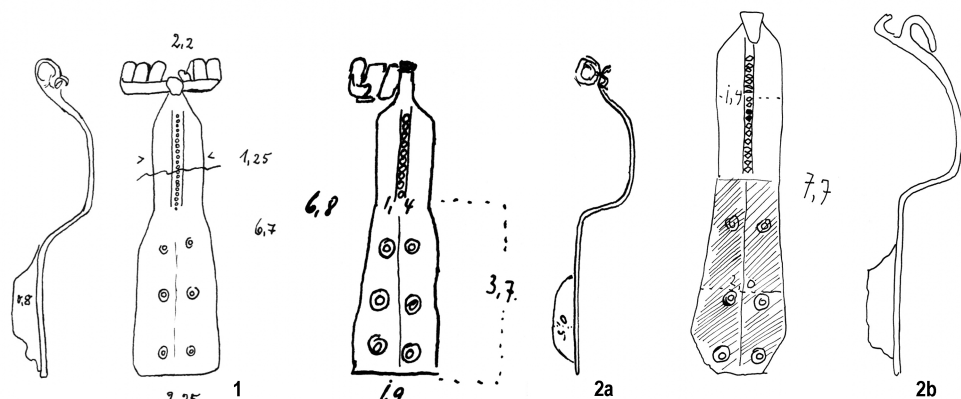

0 3 cm

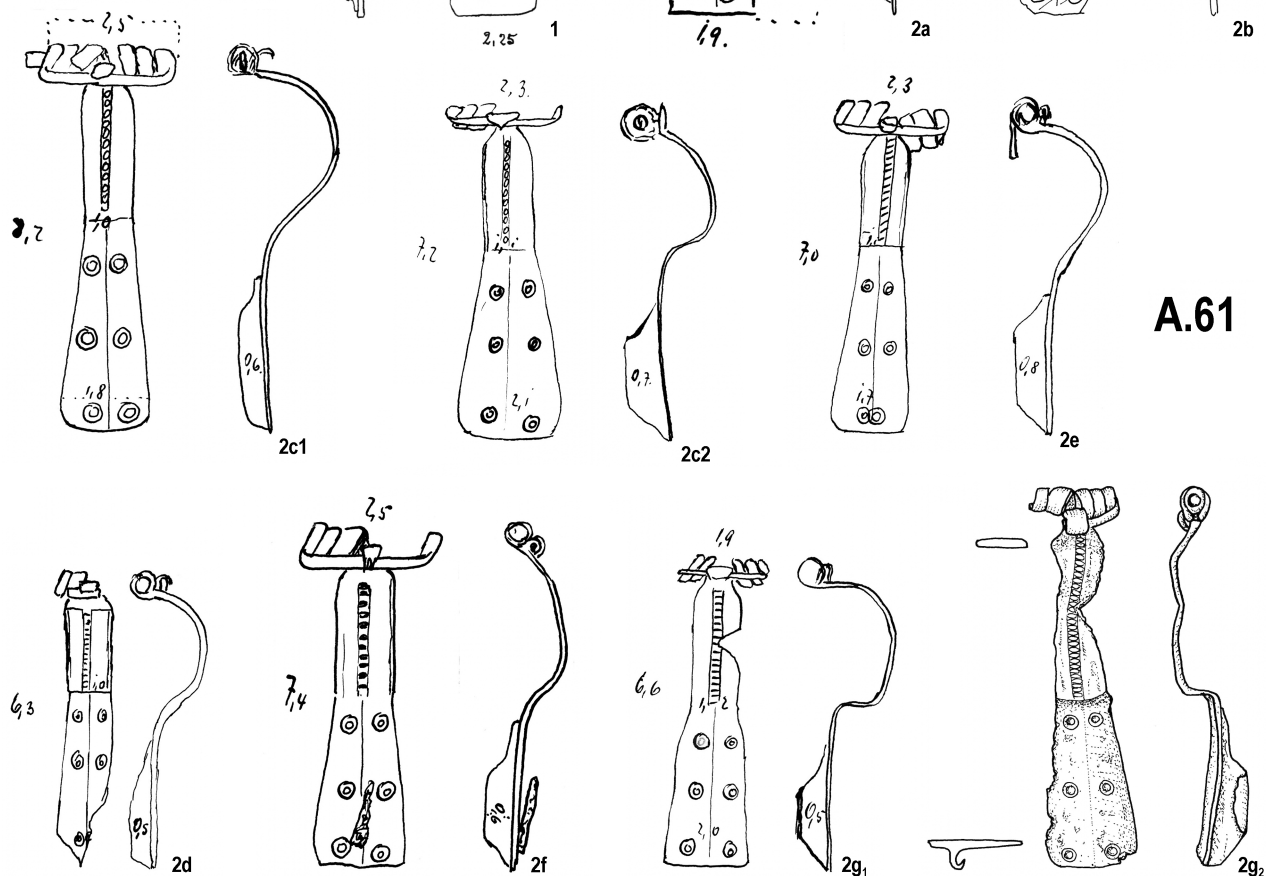
A

0 ca 3 cm

B

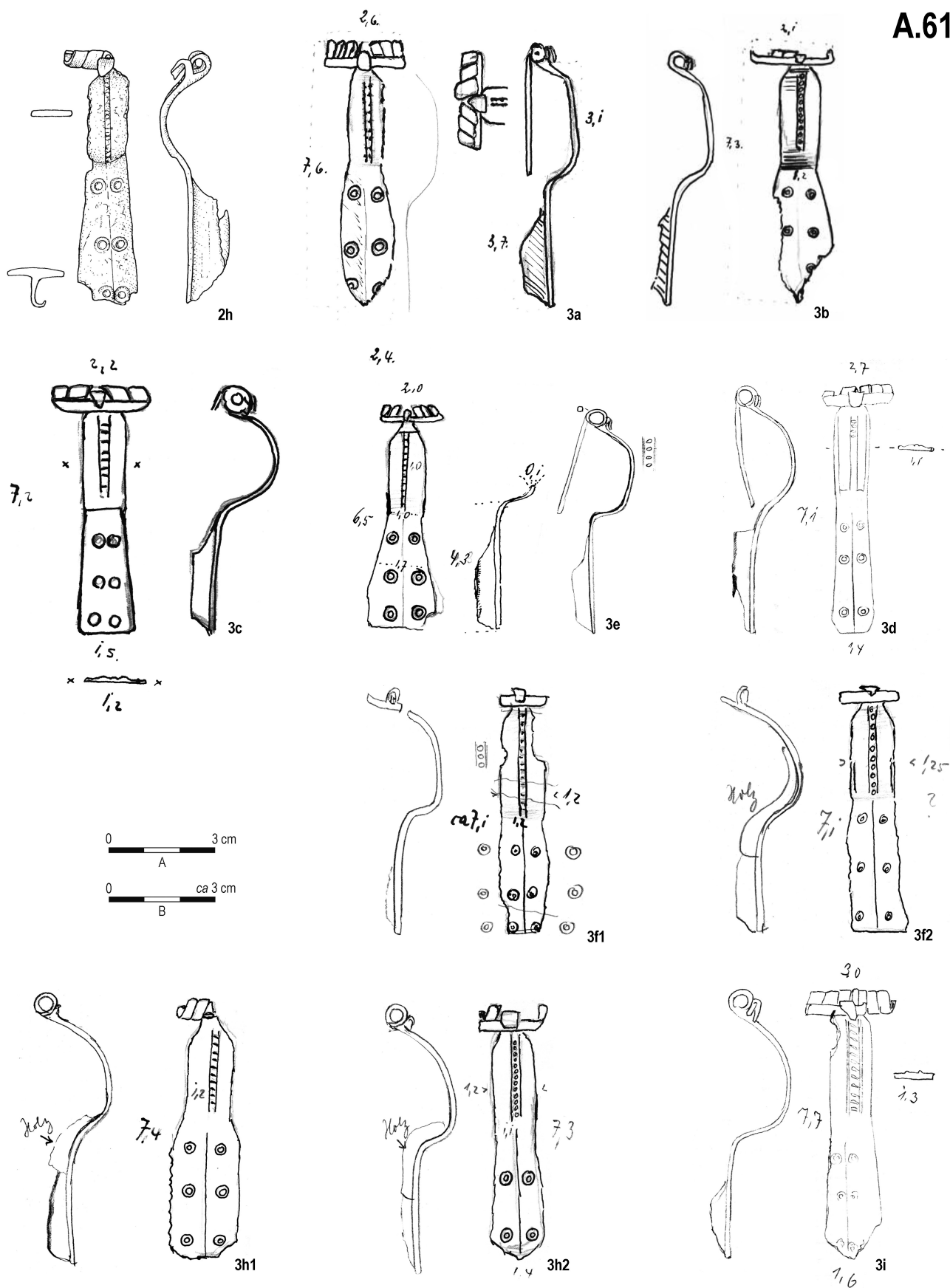
A.61

Tabl. 7. Zapinki typu A.60 (10, 14–16; numery: zob. Lista 3) i typu A.61 (1, 2; numery: zob. Lista 4) z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo.

Pl. 7. Brooches type A.60 (10, 14–16; numbers: see List 3) and type A.61 (1, 2; numbers: see List 4) from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture.

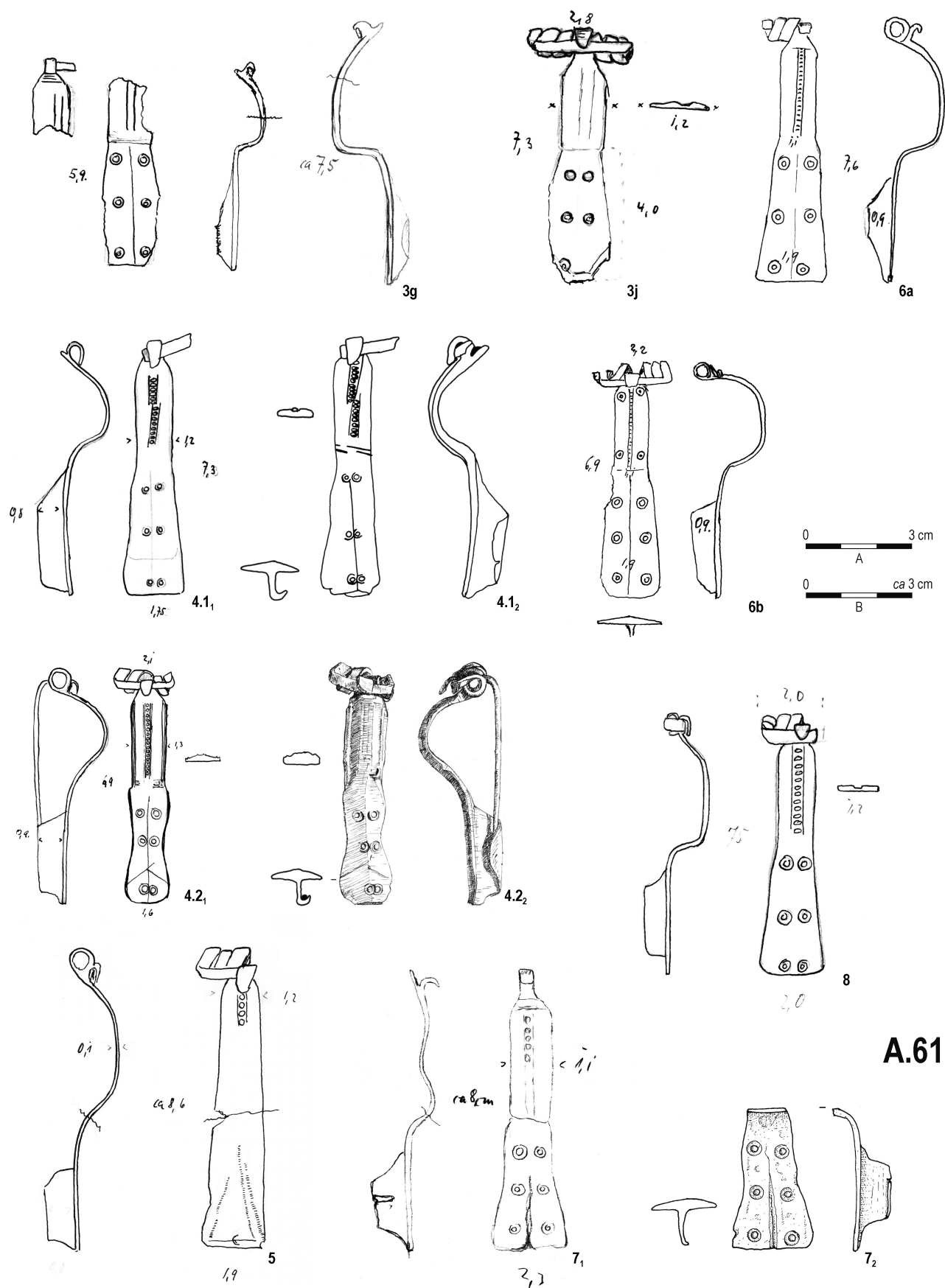
Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spusćizna* (10, 14; 1, 2a–f, 2g₁), archiwum/archive of N. V. Zubarev (15), K. N. Skvorcov 2012 (16).
Rys./Drawing (skala/scale A): C. Hergheligi (2g₂)

Tabl. 8. Zapinki typu A.61 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 4).

Pl. 8. Brooches type A.61 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 4).

Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spuścizna* (3a–f.h.i). Rys./Drawing (skala/scale A): C. Hergheligi (2h)

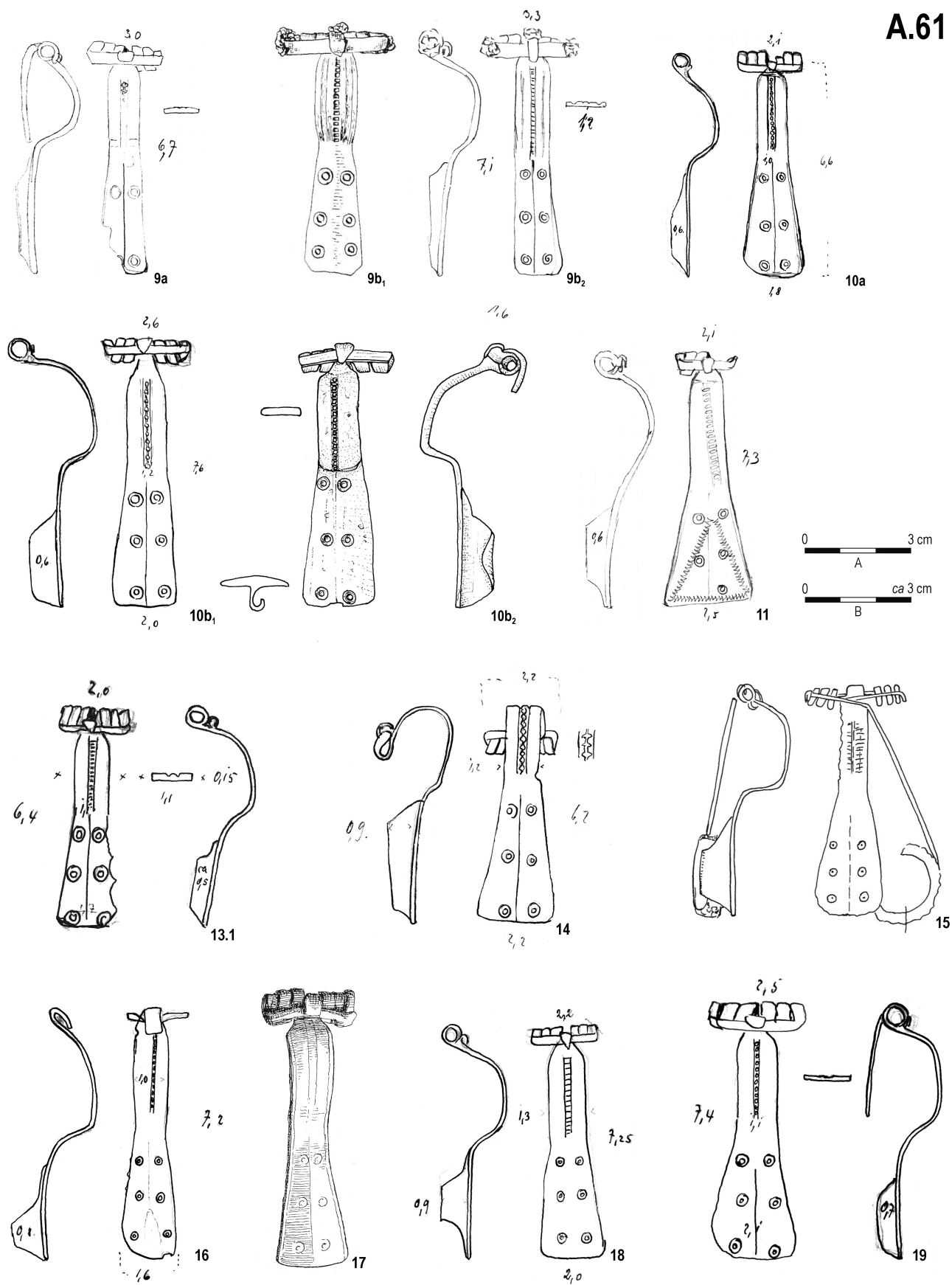
A.61

Tabl. 9. Zapinki typu A.61 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 4).

Pl. 9. Brooches type A.61 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 4).

Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spuścizna* (3, 4.1, 4.2, 5, 6, 7, 8). Rys./Drawing (skala/scale B): M. Mączkowska (4.2), A. Chylińska-Frühboes (4.1₂), C. Hergeligi (7₂)

A.61

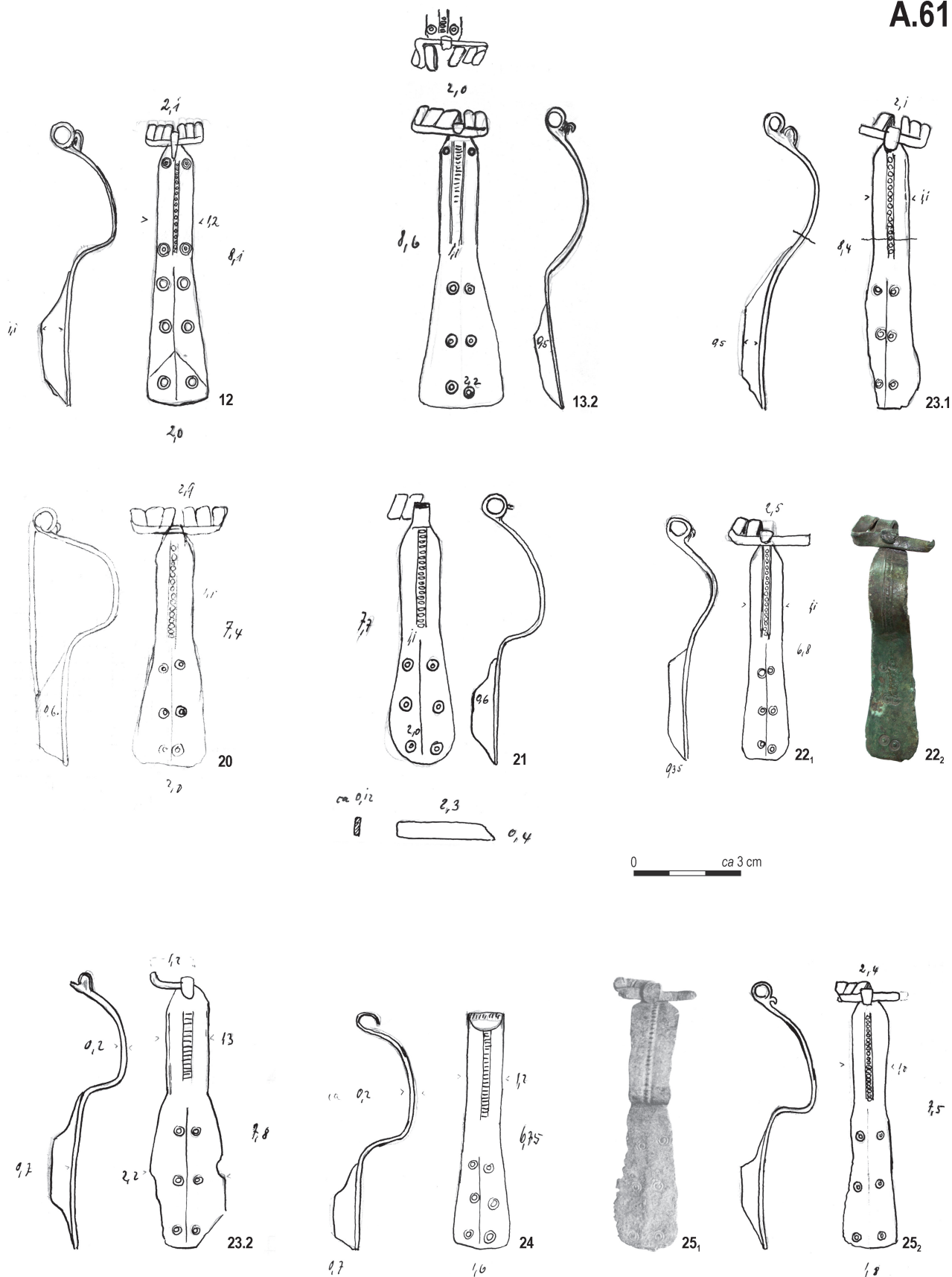
Tabl. 10. Zapinki typu A.61 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 4).

Pl. 10. Brooches type A.61 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 4).

Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spuścizna* (9a, 9b₂, 10a, 10b₁, 11, 13.1, 14, 16, 18, 19), W. La Baume 1941 (9b₁),

A. Chylińska-Frühboes 2015 (15), J. Heydeck 1909 (17). Rys./Drawing (skala/scale A): C. Herghelighiu (10b₂)

A.61

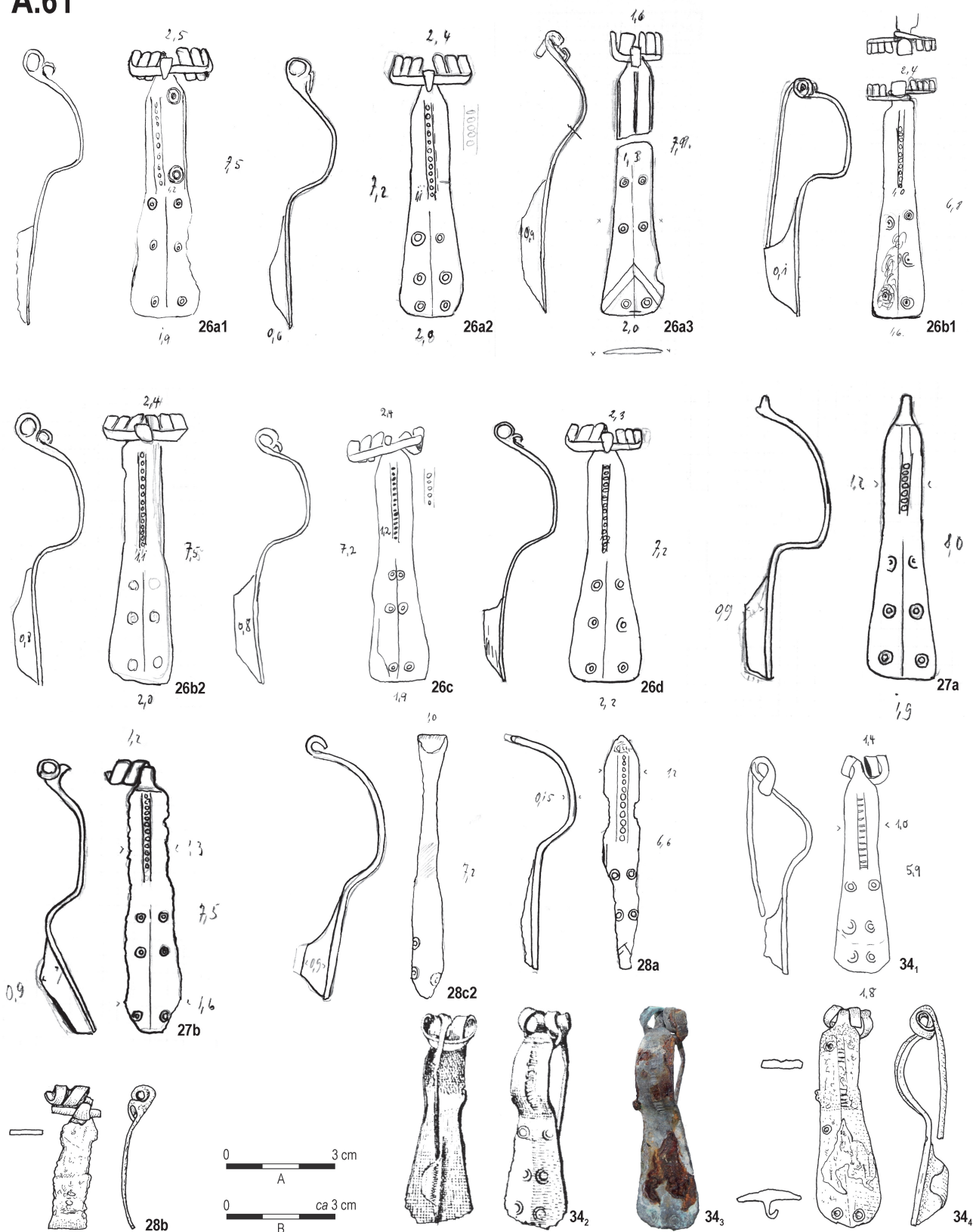

Tabl. 11. Zapinki typu A.61 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 4).

Pl. 11. Brooches type A.61 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 4).

Wg/After: Jankuhn, *Spusczna* (12, 13.2, 20, 21, 22₁, 23, 24, 25₂), K. Gloger 1943 (25₁). Fot./Photo: A. Chylińska-Frühboes (22₂)

A.61

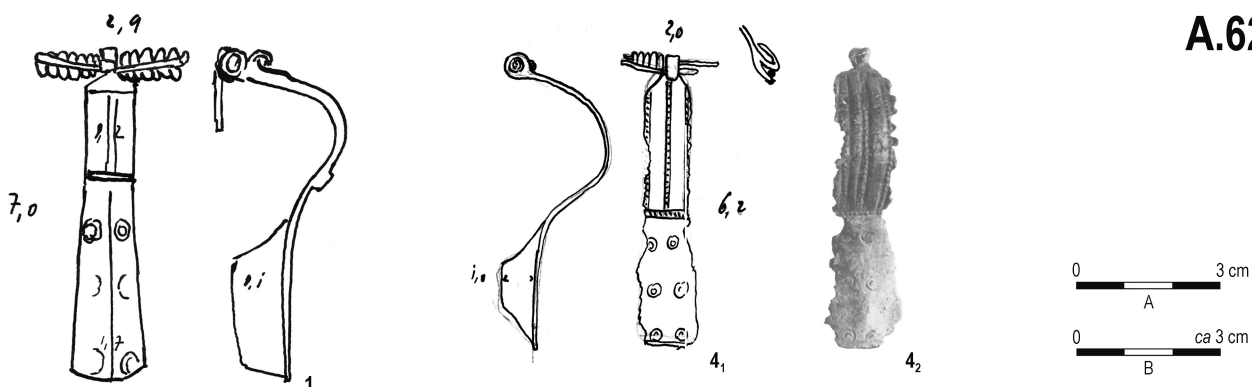
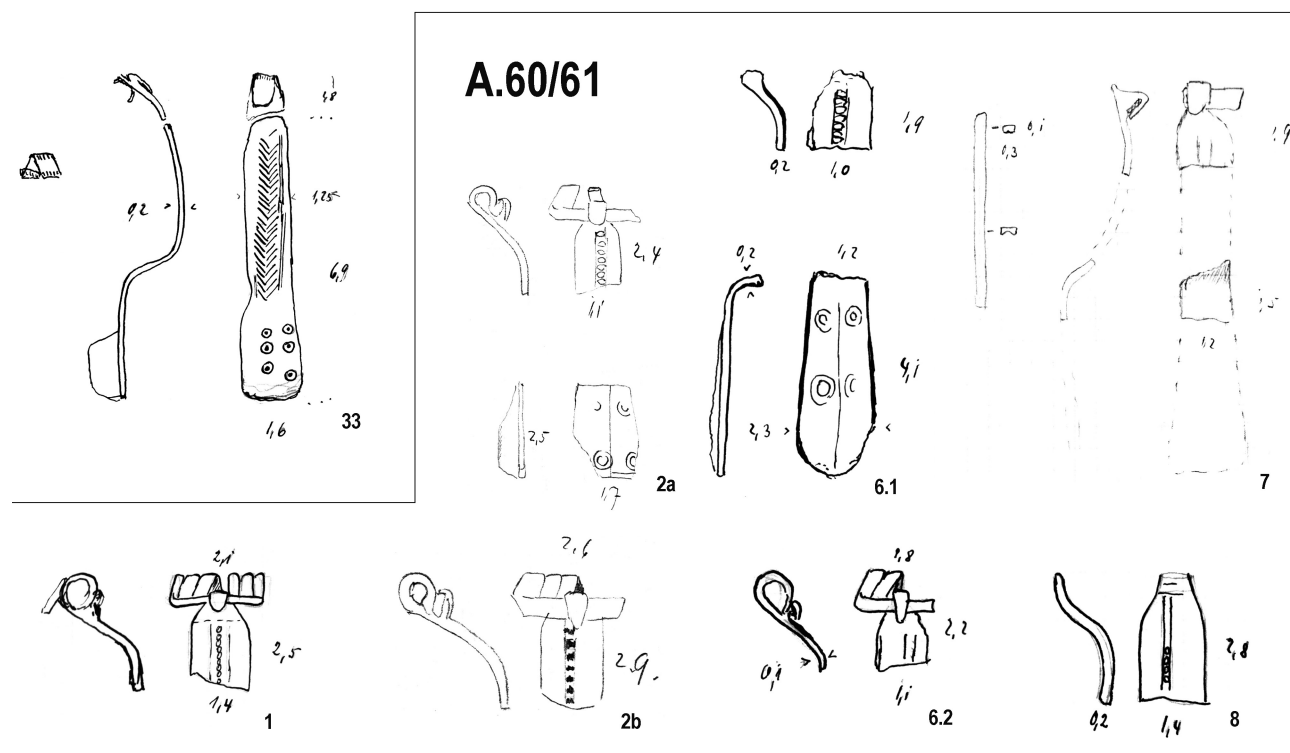
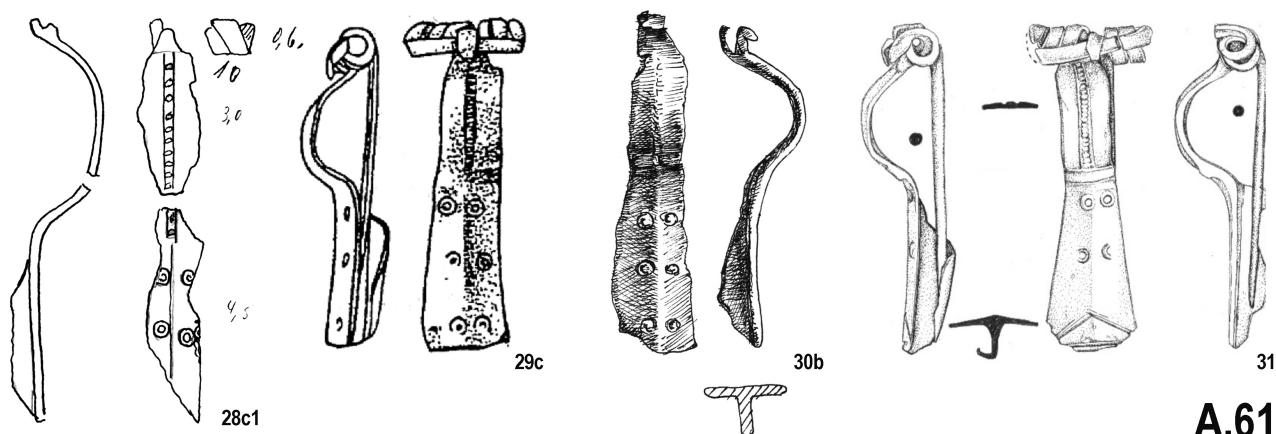

Tabl. 12. Zapinki typu A.61 z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (26–28); zapinki odpowiadające typowi A.61, ale z dolną cięciwą (34) (numery: zob. Lista 4).

Pl. 12. Brooches type A.61 from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (26–28); brooches like type A.61 with lower chord (34) (numbers: see List 4).

Wg./After (skala/scale B): Jankuhn, *Spuścizna* (26, 27, 28a, 28c2), Grenz, *Spuścizna* (34₁), F. Grigat 1927 (34₂).

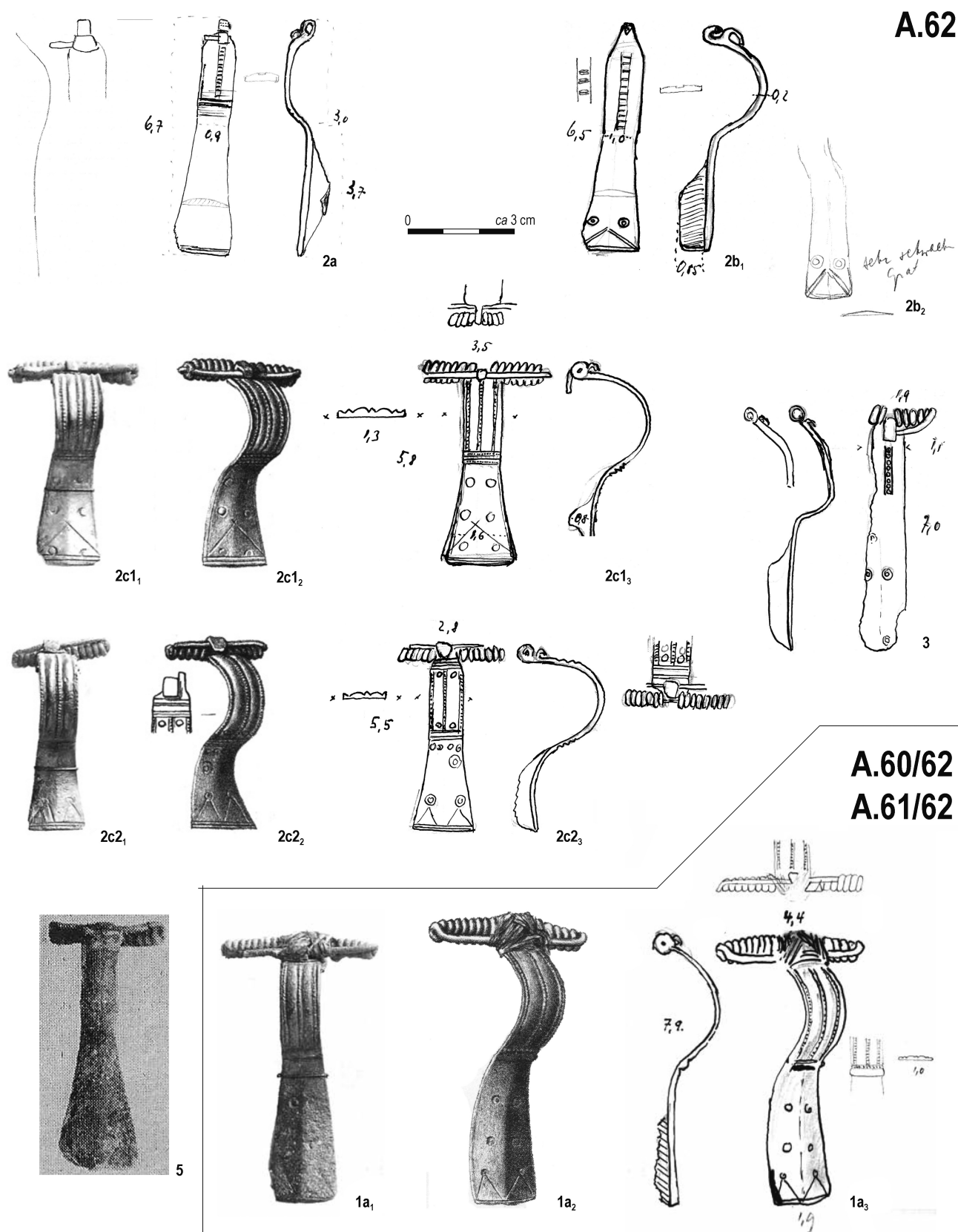
Rys./Drawing (skala/scale A): C. Herghelegiu (28b, 34₄). Fot./Photo (skala/scale B): A. Chylińska-Früboes (34₃)

Tabl. 13. Zapinki typu A.61 (28–31, 33) (numery: zob. Lista 4), typu A.60/61 (1, 2, 6–8; numery: zob. Lista 5) i wariantu A.62 (1, 4; numery: zob. Lista 6) z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo.

Pl. 13. Brooches type A.61 (28–31, 33) (numbers: see List 4), type A.60/61 (1, 2, 6–8; numbers: see List 5) and variant A.62 (1, 4; numbers: see List 6) from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture.

Wg/After: V. I. Kulakov, K. N. Skvorcov 2006 (29c), archiwum/archive of N. V. Zubarev (30b), K. N. Skvorcov 2012 (31), SMB-PK/MFF, PM-IXB, PM-F (4₂), Jankuhn, *Spušizna* (pozostałe/others). Skala/Scale A: 29c, 30b, 31; skala/scale B: pozostałe/others

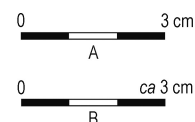
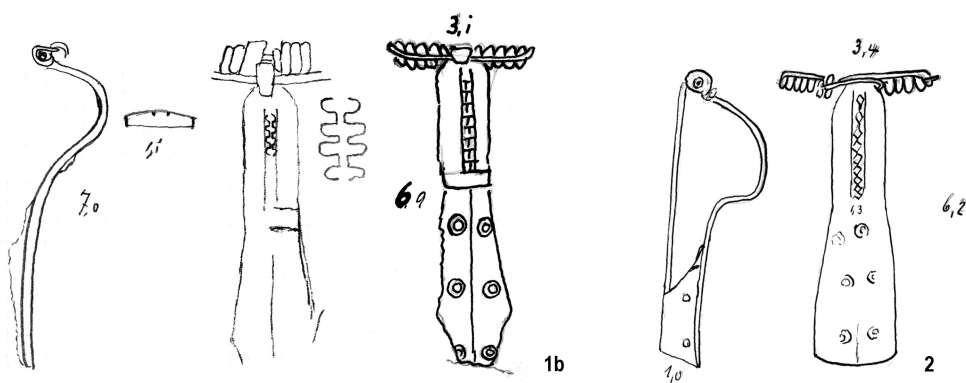

Tabl. 14. Zapinki wariantu A.62 (2, 3, 5; numery: zob. Lista 6) oraz wariantów A.60/62 i A.61/62 (1; numery: zob. Lista 7) z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo.

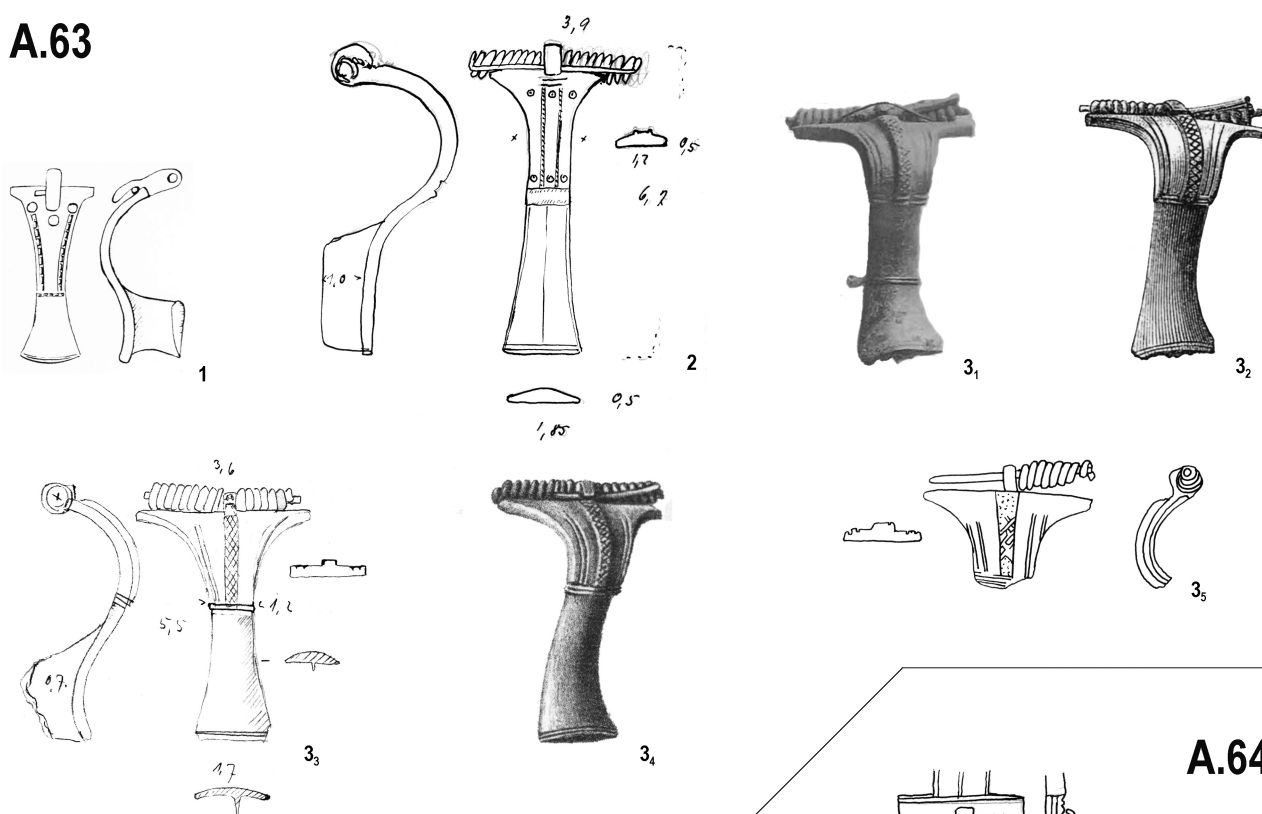
Pl. 14. Brooches variant A.62 (2, 3, 5; numbers: see List 6) and variants A.60/62 and A.61/62 (1; numbers: see List 7) from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture.

Wg/After: Schmiedehelm, *Spuścizna* (2b₂), BA (2c1₁, 2c2₂; 1a₁), O. Tischler & H. Kemke 1902 (2c1₂, 2c2₂; 1a₂), O. Kleemann 1939 (5), Jankuhn, *Spuścizna* (pozostałe/others)

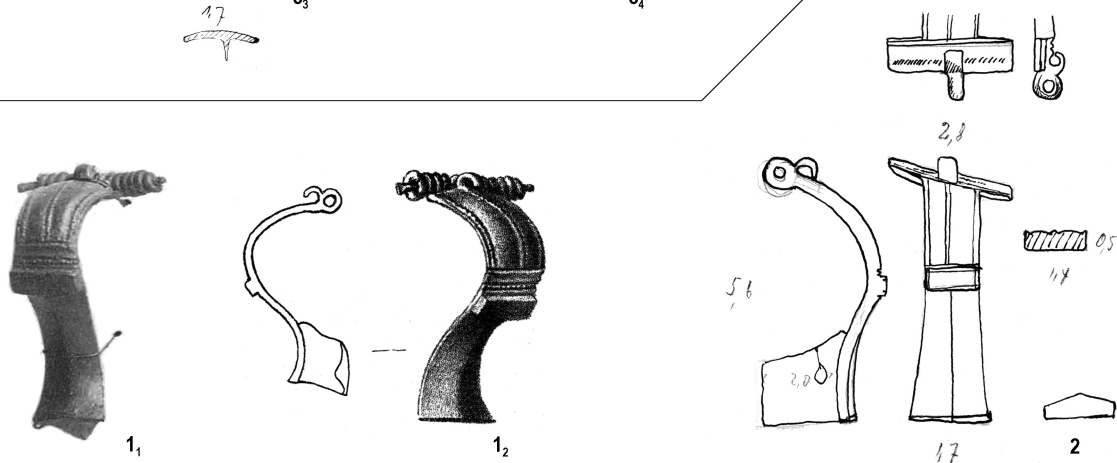
A.60/62
A.61/62

A.63

A.64

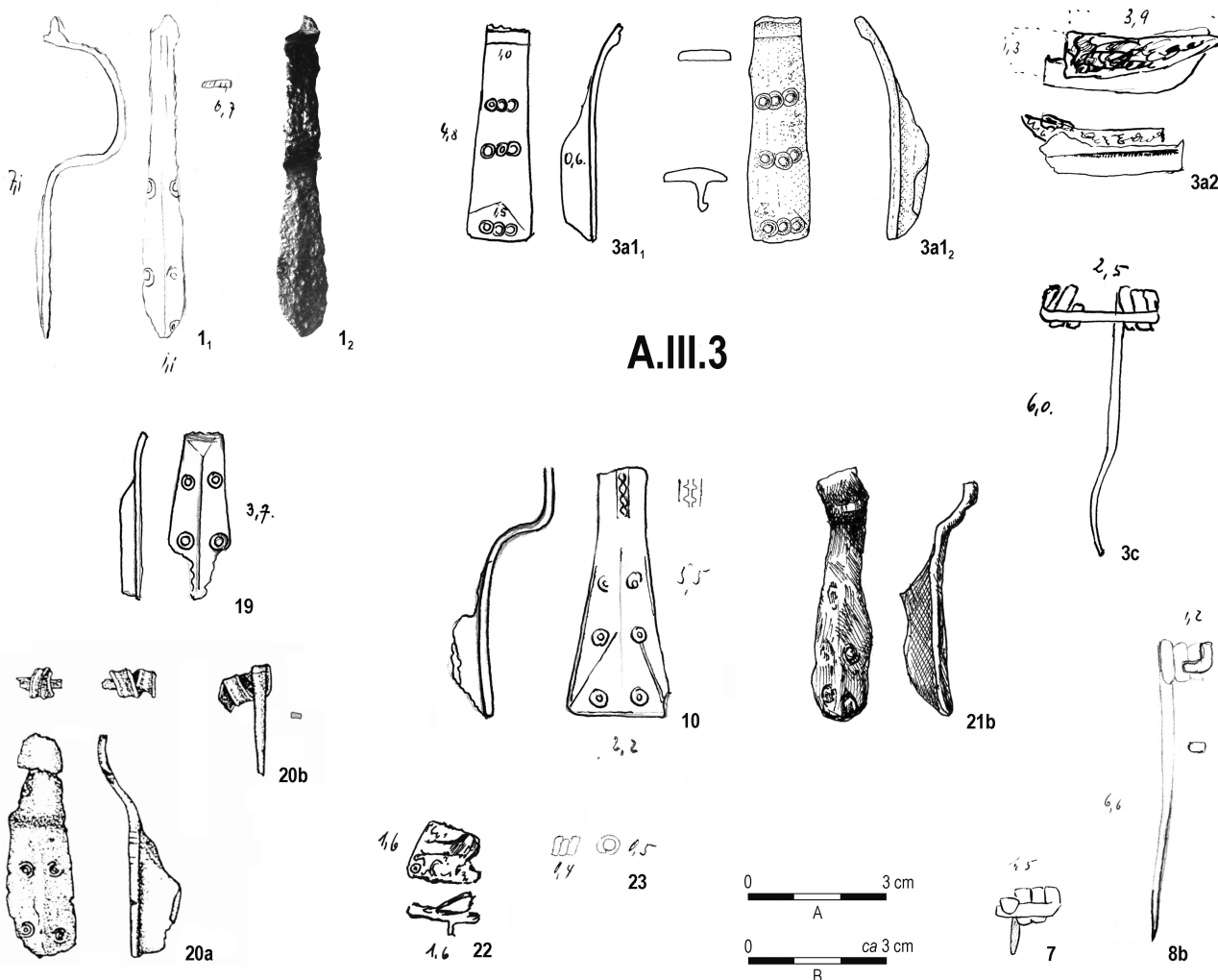
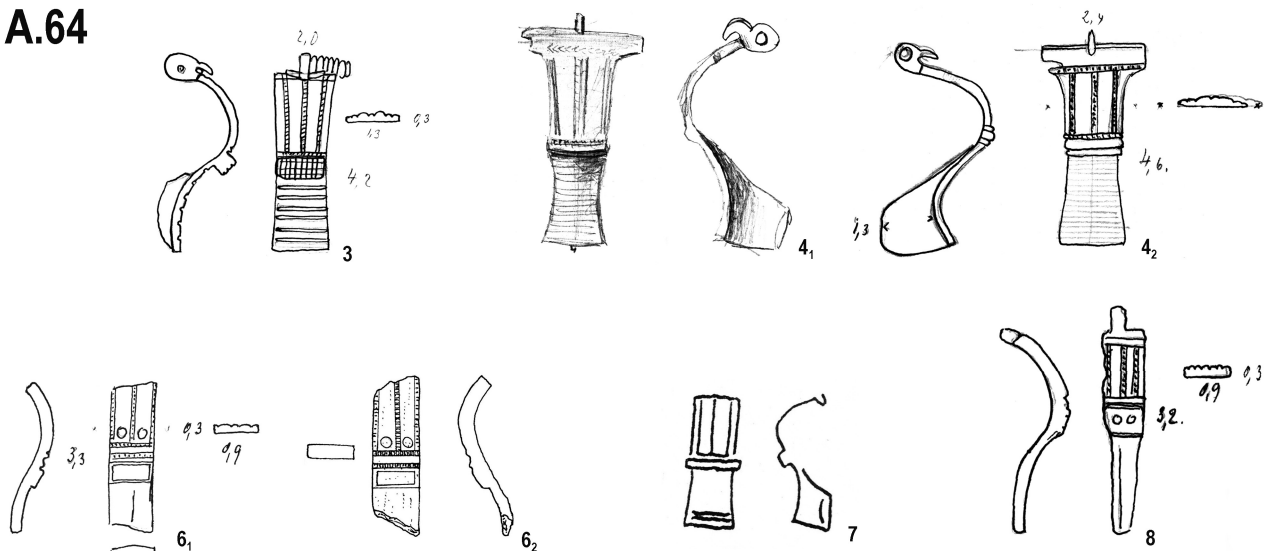

Tabl. 15. Zapinki wariantów A.60/62 i A.61/62 (1, 2; numery: zob. Lista 7), wariantu A.63 (1–3; numery: zob. Lista 8) i wariantu A.64 (1, 2; numery: zob. Lista 9) z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo.

Pl. 15. Brooches variants A.60/62 and A.61/62 (1, 2; numbers: see List 7), variant A.63 (1–3; numbers: see List 8), and variant A.64 (1, 3; numbers: see List 9) from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture.

Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spüczina* (1b, 2; 2, 3; 2), W. Grunert 1939 (1), BA (3; 1₁), O. Almgren 1897 (3₂), O. Tischler & H. Kemke 1902 (3; 1₂). Rys./Drawing (skala/scale A): A. Chylińska-Frühboes (3₃)

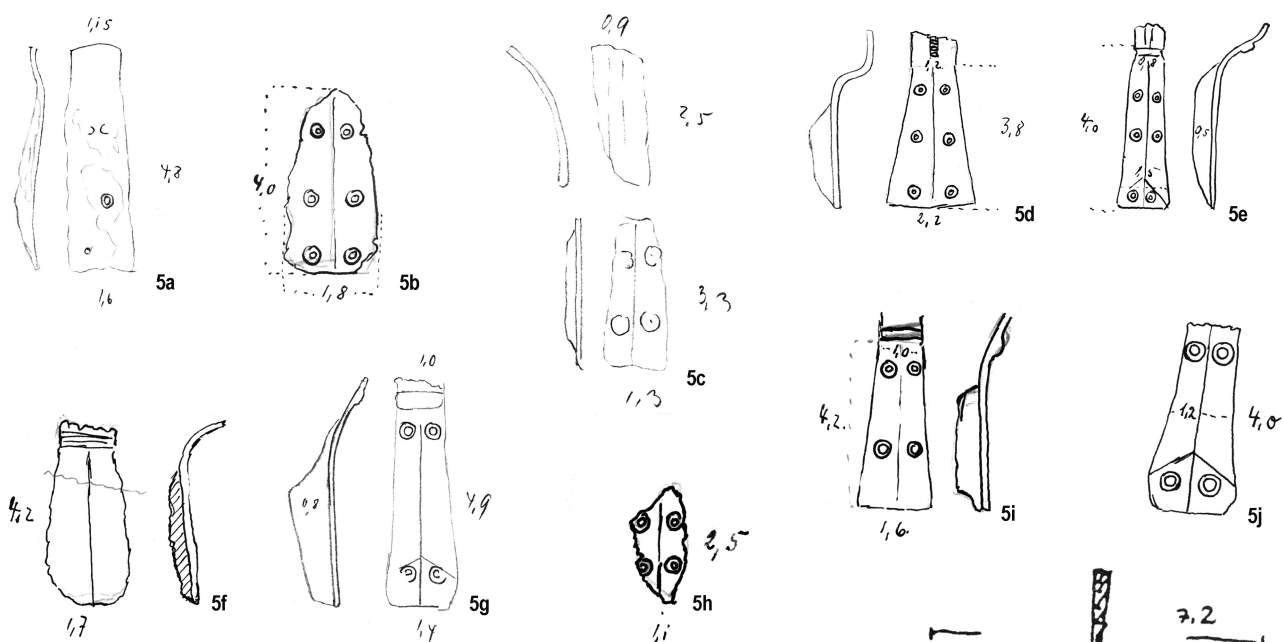
A.64

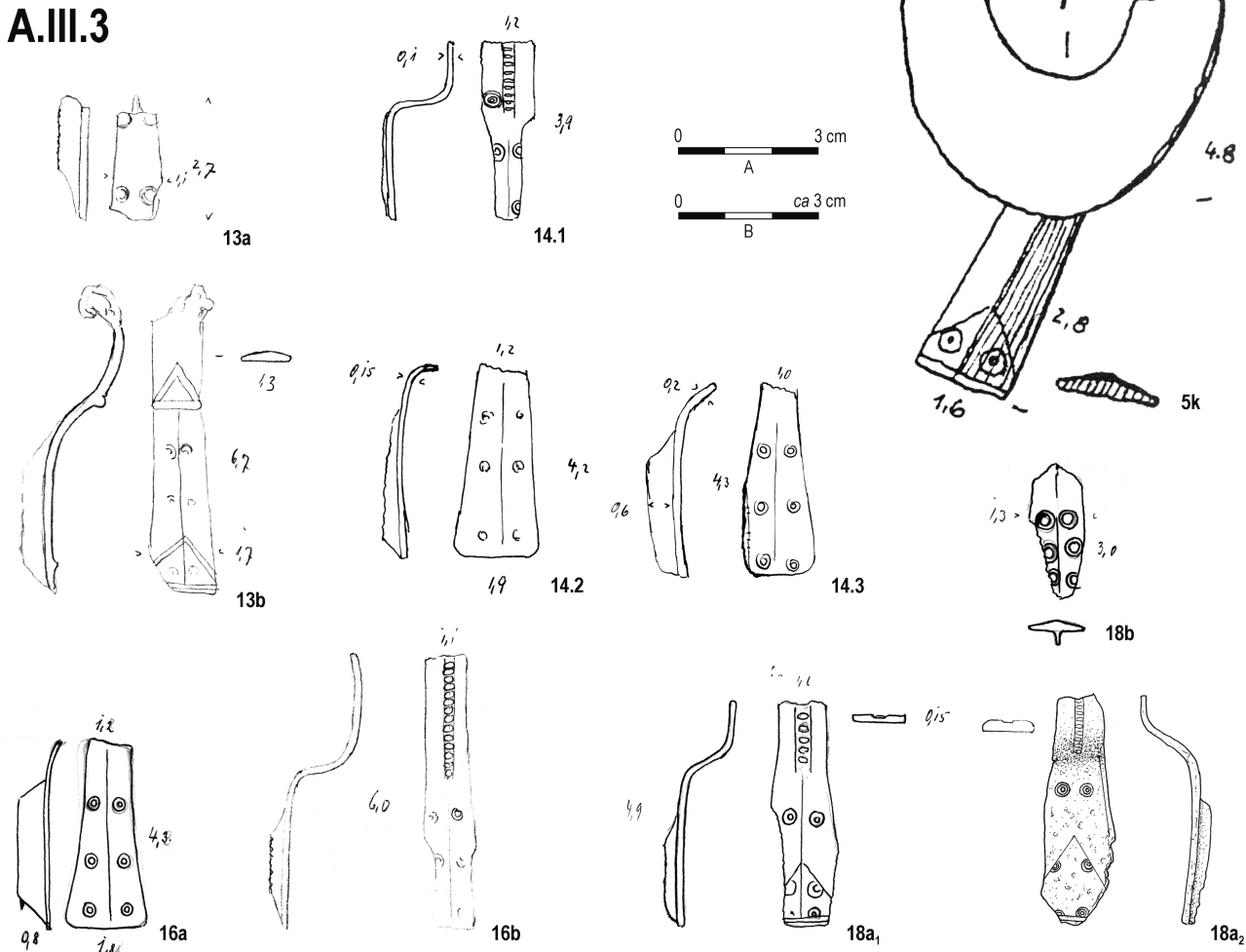
Tabl. 16. Zapinki wariantu A.64 (numery: zob. Lista 9) oraz oczkowate serii pruskiej nieokreślonego typu (numery: zob. Lista 10) z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo.

Pl. 16. Brooches variant A.64 (numbers: see List 9) and eye brooches of Prussian series, type undefined (numbers: see List 10) from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture.

Wg/After: C. Engel 1931 (1₂), Jankuhn, *Spuścizna* (3, 4₂, 6₁, 8; 1₁, 3a1₁, 3a2, 3c, 7, 8b, 10, 19, 22, 23), Almgren, *Spuścizna* (4₁), SMB-PK/MVF, PM-IXd 8, PM-A 1315/3 (7), K. N. Skvorzov 2007 (20a.b). Rys./Drawing: C. Hergheligi (6₁; 3a1₂), archiwum/archive of N. V. Zubarev (21b).
Skala/Scale A: 62; 3a12, 20a.b, 21b; skala/scale B: pozostałe/others

A.III.3

Tabl. 17. Zapinki oczkowe serii pruskiej nieokreślonego typu z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo (numery: zob. Lista 10).
 Pl. 17. Eye brooches of Prussian series, type undefined, from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture (numbers: see List 10).
 Wg/After (skala/scale B): Jankuhn, *Spuścizna* (5a–j, 13a.b, 14.1–3, 16a.b, 18a, 18b), K. Raddatz 1993 (5k).
 Drawing (skala/scale A): C. Hergheligi (18a₂)

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Lódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGa	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaâ arheologiâ” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaâ arheologiâ” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 872, +48 22 5044 873
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2017. Wydanie I. Nakład 300 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa